TÜRK VE KIZILDERİLİ MİTOLOJİLERİNDE İNSAN- DOĞA İLİŞKİSİ

Arzu YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı
Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir
Mayıs, 2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan ------------------------------------
Prof. Dr. Yüksel KOCADORU

Üye --------------------------------------
Yrd. Doç. Dr. Medine SİVRİ
(Danışman)

Üye ----------------------------------
Doç. Dr. Ali GÜLTEKİN

Üye ----------------------------------
Doç. Dr. Müzeyyen BUTTANRI

Üye ----------------------------------
Yrd. Doç. Dr. R. Şeyda ÜLSEVER

ONAY

.../.../200...

Prof. Dr. Münevver YILANCI
Enstitü Müdürü

ÖZET

TÜRK VE KIZILDERİLİ MİTOLOJİLERİNDE İNSAN- DOĞA İLİŞKİSİ

YETİM, ARZU
Yüksek Lisans- 2007
Karşılaştırmalı Edebiyat

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Medine SİVRİ

Bu karşılaştırmalı çalışmanın amacı, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde insan-doğa ilişkisini, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi verileri ışığında analitik yöntemle karşılaştırmaya çalışmaktır.

Türk ve Kızılderili mitolojilerinde insan-doğa ilişkisinin ortak ve benzer noktalarının karşılaştırmalı edebiyat bilimine, söz konusu iki ulusun değerlerini birbirine tanıtmak açısından verimli olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın sonucunda, Orta ve Kuzey Asya Türk toplulukları ile Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında, kıtaların birbirinden ayrı olmadığı dönemlerde gerçekleşen göçler ve Şamanizm inancına dayandırılan bir bağ olduğu görülmüştür. Kaynaklardan ve verilerden de anlaşıldığı kadarıyla, her iki toplumun da yapısında temelde benzer şeylere inandıkları, benzer biçimde ilişki kurup (doğa-insan, insan-insan), benzer ürünler verdikleri belirlenmiştir.

ABSTRACT

NATURE- HUMAN RELATIONSHIP IN TURKISH AND NATIVE AMERICAN MYTHOLOGIES

YETİM, ARZU
Master Thesis-2007
Comparative Literature

Advisor: Medine SİVRİ, Assistant Professor

The aim of this study is to examine the nature-human relationship in Turkish and Native American mythologies with an analytical and comparative approach.

It is aimed to provide a mutual presentation of Turkish and Native American cultures through displaying the common and parallel points of the nature-human relationship in Turkish and Native American mythologies, which may serve to the science of comparative literature.

As the result of this study, it is observed that between Middle and North Asian Turkish societies and North American Natives there is a bond generating from Shamanism and the immigrations from Asia across Bering Gate to America. Through the sources and data used in the study, it is conceived that Turkish and Native American peoples have parallel believes and thus give parallel mythological creations.

İÇİNDEKİLER

RESİMLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi verileri kullanılarak Türk ve Kızılderili mitolojilerinde insan-doğa ilişkisi analitik yöntemle karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

Türk ve Kızılderili uluslarının, inanış biçimlerinin bir sonucu olarak, evreni benzer şekilde anlamlandırdıkları, bunun sonucunda da mitolojilerinin ve dolayısıyla kültür ve edebiyatlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Söz konusu ulusların mitolojilerinde doğaya ilişkin inanışlarda pek çok ortaklık bulunmasının kaynağında Şamanizm yer almaktadır. Bu çalışmayla Türk ve Kızılderili uluslarının Şamanist inanç etkisinde oluşmuş mitolojilerinde insan ve doğa ilişkisinin araştırılması, ortak, benzer ve farklı noktalarının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca ve bu çalışmanın ortaya konması sürecinde sergilediği yoğun emek, sabır ve anlayışından dolayı, kendisinden çok şey öğrendiğim değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Medine Sivri'ye teşekkürü borç bilirim.

Yüksek Lisans eğitimimdeki emeklerinden dolayı başta Anabilim Dalı Başkanımız Sayın Doç.Dr. Ali Gültekin olmak üzere değerli hocalarım Prof.Dr. Yüksel Kocadoru, Doç.Dr. Asuman Ağaçsapan, Yrd.Doç.Dr. Şeyda Ülsever ve Yrd.Doç.Dr. Mehmet Semerci'ye; sonsuz destek ve anlayışından dolayı sevgili eşime; her zaman yanımda olan değerli aileme ve dostlarıma teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

GİRİŞ

Mitoloji, klasik çağdan günümüze insan ve içinde yaşadığı evren hakkındaki sorulara yanıt arayan pek çok bilim dalının başvurduğu zengin bir kaynaktır. Günümüzde, ulusal kültürlerin ve bu kültürlere özgü özelliklerin küreselleşmeye bir nevi tepki olarak önem kazandığı görülmektedir. Ulusal kültürlere özgü niteliklerin vurgulanmasıyla mitolojilere olan ilginin arttığı söylenebilir. Mitolojiler, ulusal kültürlerin en temel özelliklerini yansıtmakla kalmayıp, ayrıca toplumların ortak özelliklerini ve birbirleriyle olan karşılıklı etkileşimlerini de ışık tutmaktadır. Bilim adamları, dünyanın çeşitli bölgelerine ait mitolojilerin ortak temalar ve uygulamalar barındırdığını ortaya koymuşlardır (bkz. Eliade, 1990, 15-40, Rosenberg, 2003, 18). Türk ve Kızılderili mitolojileri, paralellikler gösteren mitolojiler arasında yer almaktadır.

Kuzey Amerika Kızılderili Uygarlığı'nın sözlü geleneği, sanatı ve felsefesiyle son derece zengin ve köklü bir uygarlık olduğu bilinmektedir. Pek çok ulusun Kızılderili uygarlığıyla tanışması, Amerika kıtasının keşfinden sonra Avrupalıların Yeni Dünya adını verdikleri bu kıtaya göçüyle başlamıştır. Uzun zaman boyunca Avrupa, Asya ve hatta Afrika kıtasındaki insanların Kızılderililer hakkında bildikleri, ilk göçmenlerin gözlemleriyle sınırlı kalmıştır. Beyaz Avrupalıların Amerika kıtasına göçleriyle birlikte tanıdıkları Amerikan Yerlileri, onlar için her zaman büyük gizemlerle dolu bir topluluk olmuş ve bu topluluğun bir uygarlık olduğu çok geç kabul görmüştür. Beyaz adam, Kızılderili kültürüne merak ve korkuyla yaklaşmıştır. Doğayla sürekli bir savaş içinde olan ve doğa üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Beyazların, doğayla ve tüm canlılarla uyum içinde yaşayan Kızılderilileri anlamaları mümkün olmamıştır. Bu nedenle Yerlileri ilkel ve vahşi olarak nitelemiş, onlara neredeyse hayvanlara özgü özellikler atfetmişlerdir. Oysa Kızılderili kabileleri, doğayı sahiplenilecek ve çitlerle bölünecek bir mal olarak görmemişler, doğayı diğer tüm canlılarla paylaştıkları ortak bir yaşam alanı olarak benimsemişlerdir. Kızılderililerdeki doğaya saygı kavramı, Eski Türk inancında da görülmektedir. Orta Asya Türk toplulukları için de, gök kubbe altındaki her yer tüm canlılara aittir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde doğaya ilişkin inanışlarda pek çok

ortaklık bulunmasının kaynağında Şamanizm'in yer aldığı görülmektedir. Orta Asya ve Sibirya'dan Bering Boğazı aracılığıyla Amerika Kıtası'na göç eden toplulukların, Şamanizm'i bu kıtaya taşıdıkları çeşitli bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır (bkz. Jaffe, 1992; Mackenzie ve Squire, 1992; Ballantine ve Ballantine, 2001).

Gerek Orta Asya Türk topluluklarının gerekse Kızılderili olarak adlandırılan Amerikan Yerlisi kabilelerinin kültürleri ve inanç sistemleri doğanın canlı cansız tüm unsurlarını içinde barındırmakta, her iki kültürde de insan ve doğa arasında son derece sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kültür ve inanç bakımından pek çok ortak özelliğe sahip, Türk ve Kızılderili uluslarının Şamanist inanç etkisinde oluşmuş mitolojilerinde insan ve doğa ilişkisini araştırmak, karşılaştırmalı bir yöntemle analitik olarak incelemeye çalışmaktır. Türk ve Kızılderili uluslarının İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik ile tanışmaları ve bu dinleri kabullerinden sonra yaşatmaya devam ettikleri mitolojik unsurlar ayrı bir araştırma konusu olup, bu çalışmanın dışında tutulacaktır. Bu çalışmayla, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde insan-doğa ilişkisinin ortak, benzer ve farklı noktalarının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Çalışma sonuçlarının, söz konusu iki kültürün değerlerini birbirine tanıtmak açısından karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Beş bölümden oluşan bu karşılaştırmalı çalışmanın ilk bölümünde, araştırmamızın genel çerçevesini oluşturan mitoloji ve karşılaştırmalı edebiyat biliminin tanımlarına ve ikinci kısımda aralarındaki ilişkiye yer verilecektir. Ayrıca, Türk ve Kızılderili uluslarının kültür, inanış, sanat ve edebiyat alanındaki benzerlik ve paralelliklerinin kaynağı olduğu düşünülen, kıtaların henüz birleşik olduğu dönemde Bering Boğazı aracılığıyla Asya'dan Amerika'ya gerçekleşen göçlere değinilecektir.

Türk ve Kızılderili mitolojilerinde Şamanizm'in inceleneceği ikinci bölümde, Şamanizm ve Şamanist dünya anlayışı, Şaman, Şamanist törenler, Şaman giysisi, Şaman davulu, Şamanın kullandığı diğer eşyalar ele alınmaktadır. Şamanizm ve Şaman kavramlarına detaylı yer verilmesinin nedeni, tüm bu unsurların insan-doğa

mücadelesinde Türk ve Kızılderili uluslarının yaşamlarında sahip olduğu önemi göstermektir.

Üçüncü bölümde, Türk ve Kızılderili Mitolojilerinde doğa unsuru; doğanın kutsallaştırılması, kutsal mekanlar, doğadaki kutsal maddeler ve nesneler, kutsal hayvanlar, kutsal bitkiler olmak üzere beş kısımda ele alınacaktır. Doğanın kutsallaştırılması konusunun daha açık bir biçimde anlaşılabilmesi için, evrenin algılanışı ve Gök Tanrı inancı ve Gök/ Yer (Yer/Su) dikotomisine değinilecektir.

İnsan ve doğa ilişkisinin inceleneceği dördüncü bölümün birinci kısmında doğa ve kadın ilişkisi, her yönüyle değil, kadının yaratılıştaki rolü ve kadın ve üretkenlik ilişkisi çerçevesinde incelenecektir. İkinci kısımda ise, doğa ve erkek ilişkisi, erkeğin yaratılıştaki rolü ve erkek-av-savaş ilişkisi çerçevesinde ele alınacaktır.

Çalışmanın beşinci bölümü olan sonuç bölümünde, yapılan karşılaştırmayla ilgili genel bir değerlendirme ve öneriler sunulacaktır.

1. BÖLÜM

1. KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT VE MİTOLOJİ İLİŞKİSİ

Arkeoloji, sanat tarihi, etnoloji, tarih, güzel sanatlar, psikoloji, sosyoloji, halkbilim, imgebilim, çeviribilim gibi bilim dallarının yanı sıra sinema, resim, müzik gibi sanat dalları da edebiyat ile ilişkileri çerçevesinde karşılaştırmalı edebiyatın inceleme alanına katılmıştır.

Pek çok farklı bilim ve sanat dalı ile sürekli ilişki içerisinde olan mitoloji de karşılaştırmalı edebiyatın temel çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Edebiyatların ilk örnekleri olarak kabul edilen mitler ve efsaneler, ait oldukları ulusun edebiyatının gelişiminde belirleyici olmuşlardır. Her dönemde yazarlar, şairler ve sanatçıların mitolojiden beslendikleri bilinmektedir. Bu nedenle genel edebiyat bilimi ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi çalışmalarında zengin bir edebi kaynak olan mitolojiden sık sık yararlanılmaktadır.

Karşılaştırmalı edebiyat ve mitoloji arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümün birinci kısmında mit tanımlarına, mit ile efsane arasındaki ayrıma ve mitlerin evrenselliğine; ikinci kısımda ise, mitolojilerin karşılaştırılmasına, karşılaştırmalı mitoloji alanındaki araştırmacılara değinilmeye çalışılacaktır.

1.1. MİTOLOJİ VE MİTİN TANIMI

Mitoloji, arkeolojiden antropolojiye, edebiyata, güzel sanatlara, psikolojiye ve sosyolojiye kadar pek çok bilim dalı ile karşılıklı ve sürekli gelişen ilişkiler bütünü içerisinde bir alandır. Mit bilimi anlamına gelen mitoloji yalnızca toplumlara ait mitleri değil, o toplumların yaşayış biçimleri, inanç sistemleri ve gelenekleri

hakkındaki bilgileri de bünyesinde barındırmaktadır. İnsanlığın varoluşundan bu yana geçirdiği deneyimlerin, toplumların oluşum ve gelişimlerinin mitlerde ve mitolojilerde saklı olduğu söylenebilir. Mitler teker teker insan topluluklarının ve genelinde insanlığın "ilk hali"nin, "özü"nün taşıyıcıları olarak görülmektedirler. Farklı alanlardan araştırmacıların ilgilerini ve araştırmalarını mitoloji alanına yöneltmeleri, sorularına mitlerde yanıt aramaları bundandır diyebiliriz. Sivri'nin de belirttiği gibi;

> "Çağcıl dünyamızda her ne kadar mitolojik çağ, mitolojik yer ve zaman anlayışından söz edilmese de, bir başka deyişle bu tür bir yaşayışın bittiği söylense de mitler önemli iz ve etkilerini sürdürmeye ve yazarlara esin kaynağı olmaya devam etmektedirler" (Sivri, 2001, s.162).

Edith Hamilton, Yunan ve Roma mitolojisinden hareketle, insanlığın mitlere olan ilgisini, mitler dünyasında gerçek ile gerçek dışının iç içe geçmişliğine bağlamaktadır:

> "(...) Böylece, doğayla ilişkilerini son derece azaltan uygar insandan çıkarak doğayla kucak kucağa yaşayan insana varabiliriz. Mitologyayla ilgilenişimizin asıl sebebi de budur belki: dünya gençtir; insanlar doğanın ortasında, toprağa bağlıdırlar; günlerini ağaçların, denizlerin, tepelerin, çiçeklerin arasında geçirirler. Gerçekle gerçekdışı pek ayrılmamıştır daha; korularda dolaşan delikanlılar, ağaçlar arasında ansızın bir nymphe'ye* rastlarlar, duru bir kaynağa eğilen genç kızlar sularda naiad'ın† yüzünü görüverirler" (Hamilton, 1997, 2).

Mitler, evrenin, mantığın sınırlarıyla değil, hayal gücünün sınırlarıyla belirlendiği insanlığın en doğal halinin ürünleridir. İnsanın, doğayla ilk karşılaşmasının ardından gördüğü ve hissettiği her varlığı, olguyu ve olayı açıklama çabasından doğmuşlardır. Behçet Necatigil'in mit tanımı da bu görüşü dile getirmektedir;

> "Mitoslar ilkel insan topluluklarının, evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öykülerdir" (Necatigil, 1973, 7).

---

* Nymphe: Birer yarı tanrıça olan doğa perileri, Homeros'a göre nympheler Zeus'un kızlarıdır (bkz. Bayladı, 2005, 359).

† Naiad: adının "nao"(akmak) veya "neo" (yüzmek) fiillerinden türediği varsayılan su perilerine verilen ad (bkz. a.g.e., 357).

S. H. Hooke' a göre mit, insanın hayal gücü tarafından belirli bir durum karşısında üretilmiştir ve bir amacı vardır. Ona göre asıl olan, mitin gerçek olup olmadığından çok, ne yapmaya çalıştığını sorgulamaktır (bkz. Hooke, 1963, 11-12; Akt. Utley 2005, 277). İnsanın kendini ve evreni tanımasını ve anlamlandırmasını sağlamak, rol modeli oluşturacak üstün insan figürleri yaratmak, hayatta kalmak ve soyunu sürdürmek için gereken bilgileri saklamak, insanın ve evrenin geleceğiyle ilgili kaygıları gidermek, belirsizlikleri anlamlandırmak ve gelecek kuşaklara aktarmak mitlerin amaçları arasında sayılabilir. İnsanın, evrendeki yerini anlama ve varlığını anlamlandırma çabası içerisinde kendine yönelttiği Ben kimim? Yaşadığım evrenin doğası nedir? Nasıl varoldum? Varlığımın anlamı nedir? Öldükten sonra beni neler bekliyor? v.b. sorularına yanıt olarak oluşturdukları anlatılar, çeşitli mitleri ortaya çıkarmıştır. İnsan, düşünerek, gözlemleyerek ve hayal gücünü kullanarak sorularına yanıt bulmaya çalışmıştır (bkz. Rosenberg, 2003, 17–18).

Mitleri, uydurma, dayanaksız ve ilkel kurmacalar olarak görmek, onlara hak ettikleri saygıyı göstermemek olacaktır. Rosenberg, mitlerin "bir toplumun manevi değerlerini yansıtan ciddi öyküler" olduklarını belirtirken, mitlerin üretildikleri toplumlardaki önemini ve saygınlığını vurgulamaktadır (a.g.e., 17). Mitlerin gerçek ve kutsal oldukları kabul edilmektedir, çünkü yaratılış gibi gerçeklerle ilgilidirler ve insanüstü varlıkların ürünüdürler. Eliade'ye göre kozmogoni mitlerinin gerçekliğinin kanıtı dünyadır, benzer şekilde ölümün kaynağı mitinin kanıtı insanın ölümlülüğüdür (bkz. Eliade, 2002, 23). Mitlerin hala yaşamakta olduğu toplumlarda mit ve masal arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. Bu toplumlarda mitler "gerçek öyküler" olarak nitelendirilirken, fabl ve masallar "yalan(cı) öyküler" olarak adlandırılmaktadır. "Yalancı öyküler" her zaman ve her yerde anlatılabilmekte, ancak mitler kutsal zamanlar dışında anlatılamamaktadır. Genellikle sonbahar, kış mevsimleri ve gece kutsal zamanlar olarak kabul edilmektedir. Ayrıca "gerçek öyküler" kadın ve çocukların, yani sırra ermeden (initiation) geçmemişlerin yanında anlatılamaz (bkz. Eliade, 1993, 15). Görüldüğü gibi kutsal sayılan mitlerin anlatılması konusunda dikkat edilmesi gereken pek çok nokta vardır ve bu durumun mitlerin söz konusu toplumlarda ne kadar ciddi ve önemli bir yere sahip olduklarının göstergesi olduğu söylenebilir. Mit kavramının tanımlanması ve açıklanması çabaları

sırasında mit ve 'yalancı hikayeler' arasında yapılan ayrımın bir benzeri, mit ile efsane arasında yapılmaktadır.

1.1.1. Mit ve Efsane

Mit ve efsane arasındaki biçimsel yakınlık miti tanımlamayı zorlaştıran etmenlerden biridir. Tarih, efsane ve mit arasındaki farklılıklara işaret eden Azra Erhat, miti (mythos) şöyle tanımlamaktadır:

> "Mythos söylenen veya duyulan sözdür, masal, öykü, efsane anlamına gelir. Ama mythos'a pek güven olmaz, çünkü insanlar gördüklerini, duyduklarını anlatırken birçok yalanlarla süslerler. Bu yüzdendir ki Herodot gibi bir tarihçi mythos'a tarih değeri olmayan güvenilmez söylenti der, Platon gibi bir filozof da mythos'u gerçekle ilişkisiz, uydurma, boş ve gülünç bir masal diye tanımlar.... Mythos'la epos arasında bir yakınlık vardır, mythos söylenen sözün, anlatılan öykünün içeriği ise, epos da onun doğal olarak aldığı ölçülü, süslü ve dengeli biçimidir. Epos ne kadar güzelse mythos o kadar etkili olur, eposla mythos'un bu başarılı evlenmesidir ki, ilkçağdan kalma efsanelerin ürün vere vere günümüze dek yaşamasını ve mythos kavramının çağlar ve uluslar arası bir nitelik kazanarak ölmezliğe kavuşmasını sağlamıştır" (Erhat, 1993, 5).

Pierre Grimal'in mit (mitos) tanımı ise şöyledir;

> "Dünyanın mevcut düzeninden önceki bir düzenini konu alan ve yere, ya da sınırlı bir özelliği (alelâde etiolojik efsanede olduğu gibi) değil de, eşyanın doğasına ait organik bir yasayı açıklamayı amaçlayan bir anlatı'ya, teamülen, "Mitos"- dar anlamda- diyoruz" (Grimal, 1997, 14).

Grimal'in de işaret ettiği gibi mit ve efsane arasındaki en belirgin farklılık mitin evrensel, efsanenin ise yerel özellikler göstermesidir. John Fiske, evrenselliği mitin en önemli karakteristiği olarak görmektedir;

> "efsane dediğimiz şey bir iki bölgeyle sınırlı ve az sayıda insan tarafından bilinirken; isimler ve gerekçeler değişse de ana olaylar temelde aynı kalarak ve bir bölgeden diğerine değişerek, dünya üzerinde geniş bir bölümde görünme bir mitin en önemli karakteristiğidir. Bunun sebebi kısmen mitlerin kökenlerini, şu anda ayrı olan birçok milletin bir arada oldukları çok eski zamanlardan almalarındandır" (Fiske, 2002, 27-28).

Görüldüğü gibi Erhat, Grimal ve Fiske mitosu açıklarken onu efsane ile karşılaştırmak yoluna gitmişlerdir. Bu tanımlardan hareketle mitos ve efsanenin anlam ve işlev açısından genellikle birbirine karıştırıldığını ve uzmanların bu kavramlar arasındaki farka açıklık getirmeye çalıştıkları söylenebilir. Miti açıklarken, onu, yakın görüldüğü kavramlarla karşılaştıran bir diğer tanımlama da Francis Lee Utley tarafından yapılmıştır. Utley, mit (Myth), masal (Märchen) ve efsane (Legende) arasında bir ayrım yaparak miti açıklama yoluna gitmiştir; ona göre mit, inananı için kutsal gerçekliktir, efsane süslenmiş tarih, masal ise tamamen kurmacadır. Utley, işlevleri açısından yaklaştığında bu üç tür arasında belirgin farklılıklar görmektedir; mit dinsel ve toplumsal bir bağ, atalarımız hakkında bilgi veren efsaneler ise yol gösterici, masallar ise tamamen eğlence işlevi taşımaktadır (bkz. Utley, 2005, 276).

Efsane ve mit ayrımındaki diğer bir nokta kahramanlık öyküleridir. Bazı tanımlar Herakles'in ya da Gılgamış'ın maceralarını mit olarak kabul etmezken, bazı tanımlar kahramanlık öykülerini de mitin sınırları içine almaktadır. Ertuğrul İşler'e göre kahramanlık öyküleri mit değildir ve bu nedenle de mitler gibi değerlendirilemezler:

> "Bir anlatının mit olabilmesi için, bir ölçüde, içerikler evreninde yer alması gerekir: Başka bir deyişle mitle kahramanlık öykülerini birbirine karıştırmamak gerekir. Kahramanlık öyküsü, birliğini yalnızca başkahramanın aynı kişi olmasında bulan bir dizi olaylardan oluşur. Dünya düzeniyle ilgili bir yanları yoktur. Güncelliklerini koruyamazlar. Kozmik anlamdan yoksundurlar. Sadece kahramanları aracılığıyla fiziksel üstünlüklerini kanıtlamaya çalışmakla yetinirler. Tek başarıları da bu olur. Demek ki bir öykünün mit değeri taşıyabilmesi için kozmik bir yanı, sosyal, düşünsel, etik yani insanla ilgili bir özelliği olmalıdır" (İşler, 2004, 8).

Öte yandan, Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi* adlı kitabının önsözünde mitin tanımını yaparken, mitleri Yaratılış, Bereket ve Kahramanlık Mitleri olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Bu tanım, Rosenberg'in kahramanlık öykülerini mit olarak kabul ettiğini göstermektedir:

> "Söylenceler, gereksinim ve arzularıyla, umut ve korkularıyla insan doğasını, 'insanlık durumunu' yansıtır. Yaratılış söylenceleri, köken sahibi olma duygusuna yanıt verir. Bereket söylenceleri, önceden sezinlenemeyen

> bir dünyada gereksinim duyulan ekonomik istikrar duygusunu tatmin eder. Kahramanlık söylenceleri insanlara davranış modelleri sağlar. Söylenceler, her zaman önemini koruyan sorulara verilen kültürel yanıtları yansıtır. Ben kimim? Yaşamımı nasıl geçirmeliyim? Böylece söylenceler, insanları birleştiren ortak konulara ilişkin farklı yaşam biçimlerini yansıtır" (Rosenberg, 2003, 15-16).

Kahramanlık öykülerini mit olarak kabul etsin veya etmesin araştırmacıların görüşleri, kahramanlık öykülerinin yapısal olarak kozmogoni, yaratılış, bereket mitlerinden farklı olduğu yönündedir. Rosenberg'in bu tanımı ayrıca mitlerin işlevlerine değinmektedir. Ona göre mitler, kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, nasıl çoğaldığımızı ve varlığımızı sürdürmek için ne yapmamız gerektiğini açıklama ihtiyacından doğmuştur. Rosenberg'in yaptığı gibi mitler hangi soruya yanıt verdiklerine bakarak sınıflandırabilmektedir. Yaratılış mitleri daha çok kim olduğumuz ve nereden geldiğimiz sorularına yanıt verme çabasındayken; bereket mitleri nasıl çoğaldığımız; kahramanlık mitleri ise "iyi insan" modelleri yaratarak nasıl olmamız gerektiği sorularına yanıt vermeye çalışmaktadır. Eliade'nin de belirttiği gibi mitler, insanın nasıl bugünkü haline ulaştığını, yani nasıl ölümlü, cinsiyetli, toplum halinde örgütlenmiş, yaşamak için çalışması gereken ve kurallara göre çalışmak zorunda olan bir varlık durumuna geldiğini anlatmaktadır (bkz. Eliade, 1990, 25; 1993, 17).

Mitler, toplum düzenini sağlamada önemli bir yere sahiptirler. Mitlerle konulan toplumsal, ahlaki ve dini kurallar sorgulanmadan kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Bu sayede insanların belirli bir düzen içerisinde yaşaması sağlanmış olmaktadır. Mitlerin bir çeşit toplumsal bağ olduğu söylenebilir. Arkaik zamanlarda ve hala yaşatıldıkları toplumlarda mitlerin, modern toplumda kanunların, dini kuralların ve yürütme organlarının yerine getirdiği görevleri üstlendiği anlaşılmaktadır. Kutsal zamanlarda anlatılan mitler, özünde barındırdığı kurallarla birlikte ait olduğu topluluğu bir arada tutan bağları da sonraki nesillere aktarmaktadır. Nesilden nesile aktarılan mitler, üretildikleri toplumlara ait değerlerin taşıyıcısı olmakla birlikte evrensel özellikler barındırmaktadır. Donna Rosenberg ve Mircae Eliade gibi mitoloji ve dinler tarihi araştırmacıları, dünya mitlerinin ortak konularını belirleyerek mitlerin evrenselliğine işaret etmektedirler.

1.1.2. Mitlerin Evrenselliği

Dünya mitolojilerinde yer alan benzerlikler ve ortak konular farklı kültürleri ve toplumları birbirine yakınlaştırmakta ve toplumlar arasındaki eski ve köklü bağları canlı tutmaktadır. Karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarının ortaya çıkmasını sağlayan, bu benzerlik ve ortaklıkların fark edilmesi olmuştur. "Mit ve Mitsel Düşünce" adlı makalesinde Mircea Eliade, mitleri kozmogoni mitleri, dünyanın sonu mitleri, yüksek tanrıların; ay ve güneşin mitleri, insanın yaratılışı ve ölümün kökeni mitleri olarak gruplandırmakta ve Avustralya, Afrika, Kuzey Amerika, İran gibi çeşitli bölgelerden karşılaştırmalı örneklerle bu mitlerin amaçlarını açıklamaktadır (Eliade, 1990, 15-40). Eliade'nin bu şekilde bir sınıflandırmaya gitmesinin pek çok kültürün bu başlıklar altında yer alabilecek benzer mitolojilere sahip olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Rosenberg ise antolojisinin giriş bölümünde dünya mitolojilerindeki ortak konuları belirlemiştir. Rosenberg'e göre:

> " [...] ilk ana baba, sıklıkla gökyüzü ve yeryüzü tanrılarıdır. Yaratıcı tanrı, ilk insanları genellikle ağaç, kaya, bitki ve çamur gibi yeryüzü elemanlarından yaratır. Tanrılar ölümlülere ait en az bir dünyayı, bir büyük tufanla yok ederler. Doğada olduğu gibi evrende de doğum, olgunluk ve ölümden sonra sıklıkla yeniden doğuş gelir. Kahramanlar alışılmadık bir biçimde doğan, olağanüstü bir güce sahip, özel silahlarla canavarları öldüren, çetin yolculuklara çıkan, görevlerinin bir parçası olarak yeraltına inen ve alışılmadık bir şekilde ölen tanrı çocuklarıdır" (a.g.e., 18).

Farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde oluşan mitlerin kendi kültürlerine has özelliklerin yanı sıra, evrensel özelliklere sahip olmaları insan doğasının özünde bir oluşuyla açıklanabilir. İnsan, nerede nasıl yaşıyor olursa olsun korkuları, merakları, bedensel ve ruhsal ihtiyaçları aynıdır. Anlatıldığı dil ve içinde yer alan karakterlerin isimleri farklı olsa da aynı türden pek çok mitin aslında içerik ve amaç olarak aynı olduğu görülmektedir. Fiske mitlerin evrenselliğini, ilkel düşüncenin dünyanın her yerinde aynı şekilde işlediği, diğer bir deyişle ilkel insanların olaylara ve durumlara aynı şekilde yaklaştığı savıyla açıklamaktadır (bkz. Fiske, 2002, 28). Fiske'nin bu görüşü insanların özünde aynı olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi mitler arasındaki benzerlik ve ortaklıklar karşılaştırmalı edebiyat biliminin inceleme alanına girmektedir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinin karşılaştırılacağı çalışmamızda mitoloji ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi ilişkisine değinmenin yerinde olacağı düşünülmektedir.

1.2. MİTOLOJİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, yaygın tanımı ile iki farklı edebiyattan iki veya daha fazla eserin benzerlik, etki, etkileşim, konu, motif bakımından karşılaştırılması şeklinde ifade edilebilir. Edebiyatın ilk ürünlerinin verilmeye başlanmasından bu yana farklı toplumların birbirlerinin edebiyatlarına ve bu edebiyatlar arasındaki benzerlik ve farklılıklara ilgisi olduğunu söylemek mümkündür. Uluslar birbirleriyle ilişki içerisine girdikleri zaman aralarında maddi, kültürel, sanatsal ve siyasi alışverişler yaşanmaktadır. En eski çağlardan beri uluslar arasında sürüp giden etkileşimler beraberinde karşılaştırmayı ve gizliden gizliye bir üstünlük arayışını getirmiştir. Toplumlar kendi kültürel özelliklerini belirlemede "öteki" ile kendisi arasında karşılaştırma yapma yoluna gitmektedirler. Kefeli'ye göre, "Karşılaştırmak demek bir bakıma kişinin "öteki" ile karşı karşıya gelmesi ve onu keşfetmesi demektir. Bunu yaparken de önce kendi kendisi ile sonra da "öteki" ile sürekli bir iletişim halinde olması gerekir" (Kefeli, 2000, 10). Bu bağlamda, edebiyat karşılaştırmalarının bir ulusu her yönüyle tanımada önemli bir araç olduğunu söylenebilir. Emel Kefeli'ye göre:

> "[...]Önceleri iki farklı edebiyatın ya da kültürün karşılaştırılması şeklinde nitelenen "karşılaştırmalı edebiyat" kavramı daha sonraki yıllarda disiplinler arası bir alan olarak edebiyat-psikoloji, edebiyat -sosyoloji, edebiyat-felsefe, edebiyat ve diğer güzel sanatlar- resim, müzik, fotoğraf ilişkileri, özellikle son yıllarda ise edebiyatın bir uzantısı olarak nitelenen sinema ile olan yakın bağları incelenmekte ve bu farklı alanlar teknik, üslûp gibi açılardan mukayese edilmektedir. Ancak hangi bağlamda ele alırsak alalım, karşılaştırmalı edebiyat farklı kültürlere ve farklı edebiyatlara bir açılım ve ufuk genişletme şeklinde nitelenir" (a.g.e, 9).

Karşılaştırmalı edebiyat, her ne kadar ilk dönemlerde edebiyat eserleriyle sınırlı kalmışsa da gelişen teknoloji ile medyalar arasılık ve disiplinler arasılık kavramlarının yerleşmesinin etkisiyle farklı disiplinler ile ilişki içerisine girmiştir (bkz. Gültekin, 2001, 343). Arkeoloji, sanat tarihi, etnoloji, tarih, güzel sanatlar, psikoloji, sosyoloji, halkbilim, imgebilim, çeviribilim gibi bilim dallarının yanı sıra sinema, resim, müzik gibi sanat dalları da edebiyat ile ilişkileri çerçevesinde karşılaştırmalı edebiyatın inceleme alanına katılmıştır. "Kültürlerarası karşılaştırmalarda disiplinler arası çalışma, tarihi, folkloru, plastik sanatları, toplumu, ekonomiyi konu alan bilim dallarıyla sürekli bağlantı kurmayı gerektirmektedir" (Aytaç, 2003, 132).

Pek çok farklı bilim ve sanat dalı ile sürekli ilişki içerisinde olan mitoloji de karşılaştırmalı edebiyatın temel çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Edebiyatların ilk örnekleri olarak kabul edilen mitler ve efsaneler, ait oldukları ulusun edebiyatının gelişiminde belirleyici olmuşlardır. Her dönemde yazarlar, şairler ve sanatçıların eserlerinde mitolojiden az ya da çok yararlanmış oldukları bilinmektedir. Bu nedenle genel edebiyat bilimi ve karşılaştırmalı edebiyat biliminin temel çalışma alanlarından biri de mitolojidir.

Ulusların mitolojileri arasındaki benzerlikler ve ortak noktalar; kültürleri, sanatları ve edebiyatları arasındaki benzerlik ve ortaklığı da beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan mitolojiler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkartmak, kültürler ve edebiyatlar arasındaki ilişkiyi de göz önüne serebilmektedir. İngilizce'de "comparative mythology", Almanca'da "vergleichende Mythologie", Fransızca'da "mythologie comparée", Türkçe'de "karşılaştırmalı mitoloji" olarak adlandırılan bilim dalı, antropoloji tarih ve edebiyatın verilerinden yararlanarak mitolojileri karşılaştıran bir bilim dalı olarak tanımlanabilir (bkz. http://www.wikipedia/comparative mythology.html, 02.05.06).

Genel edebiyat biliminin bir alt dalı olarak kabul edilen karşılaştırmalı mitoloji alanının en önde gelen araştırmacıları arasında, "Kahramanın Bin Yüzü" (The Hero with a Thousand Faces) adlı eseriyle Joseph Campbell gelmektedir.

Campbell, Carl Jung'un arketip kuramından hareketle farklı kültürlerdeki kahramanlık mitleri arasındaki benzerlikleri incelemiştir. Dünyada Sir James Frazer, John Fiske, Mircea Eliade, ve Donna Rosenberg; ülkemizde ise Behçet Necatigil, Bahaeddin Ögel, Azra Erhat, Bedrettin Cömert, Cevat Şakir Kabaağaç (Halikarnas Balıkçısı), Murat Uraz ve Yaşar Çoruhlu bu alanda çalışma yapmış araştırmacılar arasında sayılmaktadır.

Farklı kültürlerin mitolojileri arasında şaşırtıcı benzerlikler bulunabilmektedir. Rosenberg, bu durumu mitolojik zamanda pek çok inancın bir arada bulunmasıyla açıklamaktadır. Ona göre:

> "Eski dünya; farklı tek tanrılı ve çok tanrılı dinler[hem anaerkil, hem ataerkil], doğa tapımı ve ata tapımı gibi dini düşünce ve biçimler bolluğunu bir arada içerir. Sonuç olarak, bir kültürden diğerine çok sayıda benzerlik ve bağlantı bulunabilir" (Rosenberg, 2003, 26).

Araştırmamızın konusunu oluşturan Türk ve Kızılderili mitolojilerinde de pek çok ortak nokta bulunmaktadır. Orta Asya Türkleri ve Kuzey Amerika Yerlilerinin inanışları, yaşayışları, el sanatları, müzikleri ve edebiyatları arasındaki benzerliğin kökeninin, kıtaların birbirinden henüz ayrılmamış olduğu dönemde yaşanmış büyük göçlerde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızın kapsamında yer almamakla birlikte, Türkler ve Kızılderililer arasındaki kültürel benzerliklerin kökenine ulaşmaya çalışan teorilere değinmenin, iki ulus arasındaki ortak noktaların ne denli dikkat çekici olduğunu görmek açısından yararlı olacaktır.

A.J. Jaffe'nin sözleriyle; "Arkeologlar Amerikan Yerlilerinin atalarının Kuzeydoğu Asya'dan geldikleri konusunda hem fikirdir" (Jaffe, 1992, 36)[‡]. Araştırmacıların, kıtaların birbirinden henüz ayrılmamış olduğu çağlarda, Asyalı toplulukların Bering Boğazı üzerinden Kuzey Amerika'ya geçtiği ve bir kısmının da oradan Orta ve Güney Amerika'ya geçtiği yönünde teorileri bulunmaktadır. Amerika'da ve Sibirya'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan insan kemikleri üzerinde yapılan DNA testlerinin, bu insan kemiklerinin aynı ırka ait olduğunu kanıtladığını ve Asya'dan Amerika'ya göçlerin 20 bin yıl önce başladığı savunulmaktadır (bkz.

‡ İngilizce kaynaklardan yapılan alıntıların bu ve bundan sonraki çevirileri tarafımdan yapılmıştır.

Ballantine ve Ballantine, 2001, 32). Aliyeva çalışmasında, Bering Boğazı yoluyla göç gerçekleştiği teorisini yinelemekte, Kanada'nın kuzeyi ve Amerika'nın büyük bölümünde Türkçe kökenli yer adları bulunduğunu belirtmektedir (bkz. Aliyeva, 1997, 42).

Amerika kıtasına göç eden bu topluluklar, burada yeni medeniyetler kurmuş veya var olan medeniyetlerle etkileşim içerisine girmiştir. Bu teori pek çok araştırmacı tarafından desteklenmekte ve Asyalı uluslar ile Amerika kıtası yerlileri arasında bir akrabalık olduğu kabul edilmektedir. Jaffe'ye göre, Asya ve Amerika arasındaki bu göç ve ziyaretler çok uzun yıllar devam ettiği için kültürel özellikler canlı tutulabilmiştir (bkz. Jaffe, 1992, 19-27). Profesör G. Elliot Smith, Asya'dan Amerika'ya göç edildiğini mumyalama tekniklerinin aynı oluşuyla kanıtlarken; Berthold Laufer bu göçü, savaş kalkanının Asya kökenli oluşuyla; Dr. Rendel Herris ise sarmaşık ve pelin otu bitkileri ve bunlarla ilişkilendirilen tanrıların kuzeydoğu Asya kökenli olduğu bulgusuyla kanıtlamaktadır (bkz. Mackenzie ve Squire, 1992, 103-113). Antropologların ve diğer alanlarda çalışan bilim adamlarının Amerikan yerlilerinin atalarının Türk topluluklarının da yaşadığı kuzeydoğu Asya'dan geldikleri konusunda hem fikir oldukları görülmektedir (bkz. Arslan, 2006, 24-25; Toprak, 1998,18-25).

Türklerin ve Kızılderililerin, evreni benzer şekilde anlamlandırdıkları, bunun sonucunda da mitolojilerinin ve dolayısıyla kültür ve edebiyatlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Türk mitolojisi ve Kızılderili mitolojisinde insan-doğa ilişkisini inceleyeceğimiz çalışmamızın sonuçlarının, karşılaştırmalı edebiyat bilimine, söz konusu iki kültürün değerlerini birbirine tanıtmak açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

2. BÖLÜM

2. TÜRK VE KIZILDERİLİ MİTOLOJİLERİNDE ŞAMANİZM

Şamanizm'in, Orta ve Kuzey Asya'da, Kuzey Amerika'da, Endonezya'da, Okyanusya'da, Nepal'de, Tibet'te ve daha başka pek çok bölgede var olduğu bilinmektedir. Eliade, Sibirya ve Orta Asya Şamanizm'inin diğer bölgelerde görülen Şamanizm'den üstün olduğu görüşünü şöyle dile getirmektedir:

> "[...]dünyanın geri kalan yerlerinde dağınık ve yayınık olarak rastlanan öğelerin- yani "ruhlarla" özel ilişkilerin; sihirli uçuşa, göğe çıkışa, yeraltına inişe, ateşe egemenliğe olanak veren esrime yeteneklerinin, vb.- bu bölgede, kendine özgü teknikler devreye sokan özel bir ideoloji içinde bütünleşmiş biçimde yer aldığı bir "yapı" olarak kendini göstermesi..." (Eliade, 1999, 24-25).

Daha önce sözünü ettiğimiz üzere Asya ve Amerika kıtaları arasında Bering Boğazı aracılığıyla yüzyıllar süren bir göçün yaşandığı bilim dünyasında kabul görmektedir. Bu göçlerle birlikte diğer tüm kültürel ve dini öğeler gibi Şamanizm'in de Orta ve Kuzey Asya'dan Amerika'ya geçtiği ileri sürülmektedir (bkz. Perrin, 2003, 20). Ahmet Ali Arslan, Amerika yerli Kızılderili Şamanları ile Sibirya'da yaşayan Türk ve diğer topluluklara mensup Şamanların giysileri, merasimlerde kullandıkları alet–edevat ve dinî merasimlerinin aynı olduğunu belirtmektedir (bkz. Arslan, 2006, 23). Türk ve Kızılderili mitolojilerinde doğaya ilişkin inanışların temelinde pek çok ortaklık bulunmasının kaynağında da Şamanizm'in olduğu söylenebilir. Bu düşünceden hareketle, çalışmamızın konusunu oluşturan Türk ve Kızılderili mitolojilerinde doğa ve insan ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için, çalışmamızın bu bölümünde Şamanizm ve Şamanist uygulamaların ele alınmasının yerinde olacağı düşünülmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan bu bölümde, Şamanizm kavramına, Şamanist dünya anlayışına ve Şamanizm'in uygulayıcısı olan Şamanın özelliklerine ve törenler sırasında yararlandığı araçlara değinilmeye çalışılacaktır.

2.1. ŞAMANİZM VE ŞAMANİST DÜNYA ANLAYIŞI

Şamanizm, merkezinde Şaman (kam) adı verilen din adamlarının bulunduğu ve bu din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen inanç ve uygulamalar bütünü şeklinde tanımlanabilir (bkz. Çoruhlu, 2002, 15). Şamanizm'in bir din mi yoksa bir sistem mi olduğu sorusu araştırmacıların hala tartışmakta olduğu bir konudur. Kutsal bir kitabı bulunmadığından, başka deyişle dini gereklilikleri ve kuralları yazılı bir kaynakta toplanmadığından Şamanizm'in bir din olamayacağı iddia edilmiştir. Ancak yakın zamanlı araştırmalar, Şamanizm'i bir din olarak kabul etme eğilimindedir. Semavi dinlerdeki kutsal kitabın görevini Şamanizm'de mitlerin, kozmogonilerin ve efsanelerin aldığı düşünülmektedir (bkz. Perrin, 2003, 27; Buluç, 2004, 1).

Şamanizm teriminin türetildiği Şaman adının kökeni üzerine çeşitli savlar ortaya atılmıştır. Perrin'in belirttiği üzere, sözcüğün Sanskritçe Sramanas (rahip) sözcüğünden geldiği savı geçerliliğini yitirmiştir. "Şaman" sözcüğü Tunguzca "çaman" isminden gelmektedir. "Çaman", bilmek anlamına gelen "ça" fiilinden türetilmiştir ve "bilen insan" anlamına gelmektedir (bkz. Perrin, 2003, 16-17). Türk toplulukları arasında Şaman teriminden çok "kam" sözcüğü kullanılmaktadır (bkz. Çoruhlu, 2002, 15). Şamanizm ve Şaman sözcükleri Orta Asya kökenli olmakla beraber, bilim adamları tarafından tüm dünyada görülen aynı özelliklere sahip uygulamalar ve din adamları için kullanılan genel bir terim olmuştur. Kızılderili toplulukları arasında Şamandan başka "iyileştiriciler" vardır, bunlar "otacı" (medicine man), rahip, şarkıcı gibi isimler almaktadırlar. Bu adların bazen birbirlerinin yerine kullanılması ve her kabilede böyle bir ayrımın bulanmaması kesin yargılara varmayı engellemektedir. Ayrımın ve görev paylaşımının belirgin olduğu topluluklara Papago Kızılderilileri örnek verilebilir. Papago Kızılderilileri'nde törenlerde Şamana yardımcı olan, bazen hastaları kendi başlarına kendi yöntemleriyle iyileştiren otacılar ve şarkıcılar bulunmaktadır, ancak bunlar arasında en çok saygı gören ve korkulan yine Şamanlardır (bkz. Underhill, 1969, 284). Türk ve Kızılderili uluslarında görülen Şamanizm'i karşılaştırırken, çalışma boyunca terim karmaşası yaşanmasını engellemek amacıyla, etnologların ve din

bilimcilerin tercih ettiği gibi tüm din adamlarının "Şaman" terimi altında ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Şamanizm'in ve Şamanist uygulamaların anlaşılabilmesi için Şamanist dünya anlayışına bakmak gerekmektedir. Perrin'e göre Şamanizm'de ikili (düalist) bir dünya ve insan anlayışı bulunmaktadır. İnsan bir beden ve ruhtan oluşmaktadır, ruh bedenin canlılığını sağlayan, doğumdan önce var olan ve ölümden sonra da varlığını sürdüren bir özdür. Dünya da benzer şekilde çifttir; görünür dünya ve tüm ruhların (hayvan, bitki, ata ruhlar ve ölülerin ruhları) bulunduğu "öte dünya". Öte dünya ahiret anlamından çok, görünen dünyayla paralel olarak var olan başka bir boyut olarak algılanmaktadır. Öte dünyanın "bu dünya" üzerinde hâkimiyeti söz konusudur. Her türlü felaket, hastalıklar öte dünyadan gelmektedir (bkz. Perrin, 2003, 12-13). Hastalıklardan ve felaketlerden korunmanın ve kurtulmanın yolu ise öte dünya ile iletişim kurup, ruhları memnun etmektir. Her insanın öte dünyayla iletişim kurması mümkün değildir, bu iletişimi ancak belirli özelliklere sahip seçilmiş kişiler sağlayabilir. İşte Şaman, öte dünyayla iletişim kurabilen ve öte dünyanın gönderdiği dertlere derman bulmaya çalışan ayrıcalıklı kişidir.

2.2. ŞAMAN

Şamanist toplumlarda doğanın dengesini bozacak, doğa ruhlarını veya ataların ruhlarını huzursuz edecek herhangi bir davranışın sonucunda hastalıkların ortaya çıkacağı inancı hâkimdir. İnsan, ancak doğayla ve ruhlar dünyasıyla uyum içerisinde yaşarsa sağlıklı ve mutlu olabilir. Nitekim Kızılderili topluluklarından Iraquois kabilesinin ilk Şamanın yaratılışını anlatan miti; hayvanların, kendilerine gösterilen saygıya verdikleri karşılığı anlatmaktadır. Mite göre, ilk Şaman, hayvanların hayata döndürdüğü bir savaşçıdır. Savaşçı düşmanı tarafından öldürülüp kafa derisi yüzülmüştür, Tilki, Ayı ve Sarıasma Kuşu kafa derisini bularak savaşçıyı hayata döndürmeye çalışırlar. Uzun bir süre sonra, Karga kafa derisini bulur, ancak deri savaşçının başına uymayacak kadar küçülmüştür. Tüm hayvanlar bir araya gelip çeşitli bitkileri, ağaç kabuklarını ve yaprakları deriyi savaşçının başına

yapıştırabilmek için kullanırlar. Kartal da deriyi yumuşatabilmek için yıllardır sırtında biriktirdiği çiyi verir. Hep birlikte savaşçıyı diriltmeyi başarırlar. Tilki, Ayı ve Sarıasma Kuşu, savaşçıya kendisini diriltmek için kullandıkları tüm ilaçları öğretirler. Böylece savaşçı ilk Şaman olur (bkz. Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 110). Kartalın Şamanın oluşumunda önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Kartal son derece değerli bir şeyi Şamanın yaratılışı için hediye etmiştir. Türk mitolojisinde de Şamanın yaratılışında kartal temel bir rol oynamaktadır. Buryat mitinde kartal Şamanın atasıdır:

> "Başlangıçta doğudaki kötü ruhlar ve batıdaki ilahlar vardır. Tanrılar insanı yaratır. Önceleri mutlu bir şekilde yaşayan insanlar, kötü ruhların hastalık ve ölüm yaymaya başlaması üzerine kötü duruma düşerler. Bunun üzerine ilahlar ölüm ve hastalıkla savaşması ve insanlara yardım etmesi için, onlara bir Şaman göndermeye karar verirler. Ancak Şaman olarak gönderilen kartalın dilinden anlamayan insanlar ona güvenemezler. Bunun üzerine kartal ilahlara dönerek, kendisine insanlarla konuşma yeteneğinin verilmesini ya da Buryatlara kendi cinslerinden bir kam gönderilmesini söyler. Böylece ikinci dileği kabul edilen kartal insan şeklinde tekrar dünyaya geri gönderilir. Geri dönen kartal bir ağacın altında uykuya dalmış bir kadın görür. Bu kadın ile kartalın beraberliği sonucunda ilk Şaman olarak nitelenen bir çocuk doğar" (Eliade, 1999, 95; Akt. Çoruhlu, 2002, 64).

Alıntıladığımız bu iki mitten, Türk ve Kızılderili topluluklarında kutsal bir kişi olarak kabul edilen ve ayrıcalıklı bir yere sahip olan Şamanın yaratılışının da olağanüstü olduğu anlaşılmaktadır. Şaman, kahramanlarda olduğu gibi doğaüstü bir kökene sahiptir.

Eliade'nin de vurguladığı gibi Şamanlar "seçilmiş kişilerdir ve bu nitelikleriyle, topluluğun öteki üyelerinin ulaşamadığı bir kutsal alana erişebilirler." (Eliade, 1999, 25). Yetenekleri sayesinde öte dünyayla iletişim kurabilen Şaman, içinde bulunduğu toplumdaki insanların bireysel sorunlarının yanı sıra toplumun genelini ilgilendiren sorunlara da çözüm bulmaya çalışır. Çoruhlu Şamanın görevlerini şöyle sıralamaktadır:

> "Her türlü hastalığa çare bulmak, hastanın hastalık esnasında ayrılan koruyucu ruhunu geri getirmek, kısırlık ve zor doğumlarda yardım etmek, verilen kurbanları gök ve yer tanrısına ulaştırmak, çeşitli dinsel törenleri icra etmek, ruhları ait oldukları yere (ölüler âlemine) göndermek, kötü ruhlardan insanları korumak için ayinler düzenlemek, fal bakıp gelecekten haber vermek gibi işleri yaparlar" (Çoruhlu, 2002, 61).

Şamanın görevleri içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarına göre çeşitlilik göstermektedir, ancak görev her ne olursa olsun bunu sıradan bir insan başaramayacağı için, Şaman toplum içinde son derece ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında her insanın görülerle koruyucu bir ruha ve dolayısıyla doğaüstü güçlere sahip olabilme özelliği bulunmaktadır, ancak bu herkesin Şamanlık yapabileceği anlamına gelmemektedir. Hultkrantz, Şamanın sıradan insanlardan daha fazla koruyucu ruha ve daha etkili doğaüstü güçlere sahip olduğunu belirtmekte ve Şamanın en ayırt edici özelliğinin iyileştirme gücü olduğunu vurgulamaktadır (bkz. Hultkrantz, 1980, 85). Hastalık ruhlar tarafından yönlendirilen yabancı bir cismin vücuda girmesi, kişinin ruhunun kaçması, bir yasağın çiğnenmesi gibi nedenlere bağlanmaktadır (bkz. Jorgensen, 1980, 285). Bu nedenlerden herhangi biri yüzünden hastalanan kişi ancak Şaman tarafından tedavi edilebilir. Sahip olduğu doğaüstü güçleri kontrol edebilen ve gerekli olduğu zaman, gerektirdiği süre boyunca esrime haline geçebilen Şamanın, sıradan bir insandan çok daha fazla beden ve nefis hâkimiyetine sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle Şaman olacak kişinin seçilmesi ve zorlu bir eğitimden geçmesi zorunludur. Şamanlığın temelinde hâkim olma, dengeleme yatmaktadır. Şamanlar,

> "normalin üstünde sağlam bir sinirsel bünye gösterirler. Sıradan insanların asla ulaşamayacağı bir derecede bir konuya yoğunlaşabilirler, gayet yorucu fiziksel çabalara dayanabilirler, esrime sırasında kendilerini denetleyebilirler"(Eliade, 1999, 49).

Şamanlık güçlerini elde etmeninin üç yolu olduğu belirlenmiştir; kalıtsal olarak Şamanlık güçlerinin aktarımı (babadan oğula), kendi istemiyle Şamanlığa ulaşma, istem olmaksızın tanrısal olarak Şaman seçilme (bkz. Perrin, 2003, 31–32; Eliade, 1999, 31; Lowenstein ve Viebsky, 1997, 113). Şamanlığın babadan oğula veya dededen toruna geçmesi durumunda, bu seçim ataların ruhlarının yönlendirmesiyle yapılmaktadır. Buryatlarda,

> "[...] Şaman-ataların ruhları genellikle aileden bir genci seçer. Seçilen aday dalgınlaşır, düş-kurucu olur; yalnızlıktan hoşlanmağa, gaipten haber almağa, görüler görmeye başlar, ara sıra bilincini yitirmesine neden olan nöbetlere kapılır"(Eliade, 1999, 38).

Crow ve Arapaho Kızılderililerinde topluluğun bazı üyeleri Şamanlık belirtilerini kimin gösterdiğinin araştırılmasıyla görevlendirilmektedir, Sibirya Tunguzlarında ve Paviotso Kızılderililerinde seçilmeyi reddeden aday doğaüstü bir ölümü göze almalıdır. (bkz. Perrin, 2003, 34). Kendi istemi sonucuyla Şaman olanlar diğer Şamanlara göre daha aşağıda sayılmaktadırlar. En büyük Şamanlarsa ruhların seçimiyle Şaman olanlardır. Ruhlar tarafından seçilen kişiler genellikle ergenlik dönemlerinden itibaren farklı özellikler gösterirler. Görüler, hastalıklar, bazı yiyecekleri yiyememe, toplumdan uzaklaşma gibi garip tutumlar Şamanlık belirtisi sayılmaktadır (bkz. Çoruhlu, 2002, 63; Perrin, 2003, 36).

> "Arizona Pimalarında yılanın sokmasından mucizevî biçimde kurtulmak Şamanlığa yatkınlığın kanıtı olarak kabul edilir. Sibirya'da ormana kaçmak ya da bir hayvanı andırır biçimde yemek yemek, bir orman ruhunun o kimseyi ileride Şaman seçeceği anlamına gelir." (Boueiller,1950,63 ve Hamayon, 1990, 440; Akt. Perrin, 2003, 41).

Gitenmaks Kızılderililerinden Isaac Tens adlı Şamanın, kendi ağzından aktarılan Şamanlığa seçiliş öyküsü, ruhlar tarafından seçilmeye örnek teşkil etmektedir. Tens, otuz yaşındayken bir gün odun toplamaya gittiğini ve aniden büyük bir baykuşun belirdiğini, kuşun kendisini yüzünden yakaladığını, daha sonra bilincini kaybettiğini anlatmaktadır. Kendine gelip evine ulaşmaya çalışırken doğaüstü olaylar yaşadığını ve eve ulaştığında kendisini iyileştirmeye çalışan Şamanlardan birinin Tens'in Şaman olma vaktinin geldiğini söylediğini aktarmaktadır. Tens, bu Şamanlık çağrısını kabul etmez, ancak daha sonra yine bir baykuşun dahil olduğu çeşitli doğaüstü olaylardan sonra ilahiler söylemeye başlar ve Şaman olur (bkz. Barbeaus, 1975, 3–5).

Şamanlığa seçilme aşamasını, adayın deneyimli Şamanlar tarafından eğitilmesi izlemektedir. Şamanın eğitim süreci uzun süren zorlu bir süreçtir. Eliade'nin de belirttiği gibi ne şekilde Şamanlığa seçilmiş olursa olsun, Şaman adayı esrime ve gelenekleri öğrenme olmak üzere iki yönlü bir eğitimden geçer (Eliade, 1999, 32). Bu eğitim araştırmacılar tarafından sırra erme (inisiyasyon) olarak adlandırılmaktadır. Sırra erme aşamasında Şaman adayı simgesel olarak ölüp

yeniden dirilme deneyimini yaşamaktadır. Çoruhlu, Metrane adlı bir kadın Şamanın parçalanıp yeniden dirilme deneyimini aktarmaktadır:

> "Onlar ilkin başımı kesip, yurdun kereveti üstüne koydular. Sonra kemik sırasına göre, bedenimi parçalara ayırdılar. Kesip aldıkları her et parçasını dokuz kazık üstüne gerdiler. Sonra hepsi bir araya gelip etleri yemeğe başladılar. Derken danalara hastalık getiren cüce bir cin ahırın orta direğinden çıktı ve öteki cinlerin yediklerinden arta kalan kemikleri toplayarak az önce soyulmuş taze kayın ağacı kabuklarının üstüne koydu. Bundan sonra canım yeniden bedenimin içine girdi. Ben de ayağa kalktım." (Çoruhlu, 2002, 66)

Tunguzlarda ve Yakutlarda ise, bedeni parçalara ayrılan Şaman adayının kemikleri ruhlar tarafından sayılır. Normalden bir fazla kemiğe sahip olan kişi Şaman olabilir (bkz. Perrin, 2003, 43; Delaby, 2000, 215). Kuzey Amerika Şamanizm'inde de Şaman aydının parçalanarak veya başka yollarla ölüp yeniden dirilmesi, sırra ermenin bir parçasıdır. Kuzey Amerika Kızılderililerinden Maidular'da,

> "[...] sırra-erme törenini yönetenler adayları "ilaç" dolu bir çukura koyarlar ve bir "zehir-ilaç"la "öldürülürler"; çıraklar bu yolla sırra erdirildikten sonra hiç acı duymadan ateşte kızdırılmış taşları avuçlarında tutabilirler. [...] Kıyı halklarından Pomoların sırra-erme törenlerinin bütünü 'kesik' gibi anlamlı bir ad taşır. River Patwin'lilerde Kuksu (Şaman)derneğine girmek isteyen adayın bizzat Kuksu tarafından bir ok ve mızrakla göbeğinden delindiği kabul edilir; bunun üzerine aday ölür ve bir Şaman tarafından yeniden diriltilir" (Gifford, 1927, 244 ve Loeb, 1929, 267; Akt. Eliade, 1999, 244).

Eskimo Kızılderilileri, Şaman adayının sahip ruhu olan ayı tarafından yenilip, geri çıkarıldıktan sonra Şaman olabileceğine inanmaktadırlar (bkz. Alexander, 2005, s.5). Simgesel olarak ölüp yeniden dirilen Şaman, ruhlar tarafından güçlendirilmiştir, bu nedenle daha iyi görme ve işitme gibi özellikler kazanmıştır.

Şamanlık belirtileri gösteren ve ruhlar tarafından Şamanlığa çağrılan genellikle erkek çocuklarıdır. İlk ve en güçlü Şamanların kadın olduğuna dair araştırmalar bulunmaktadır, ancak zamanla erkekler baskın rol oynamaya başlamışlardır (bkz. Çoruhlu, 2002, 62). Kızılderili kabileleri arasında da Şamanlık erkekler arasında yaygındır, kadın Şamanlar genellikle menopoz sonrası yaşlarda Şamanlık yapmaya başlarlar. Bu dönemden sonra da çok güçlü Şamanların

seviyelerine ulaşmaları mümkün olamamaktadır (bkz. Underhill,1969, 266; Jorgensen, 1980, 293; Hultkrantz, 1980, 92). İlk Şamanların kadın olduğu görüşü Şaman giysilerinin, kadın elbiselerine benzemesiyle de desteklenmektedir. Şamanların cinsel kimliklerinin belirsizleştiği durumlar da söz konusudur. Perrin, Sibirya Şamanlarında erkek Şamanların giysilerinin kadınsı simgelerle, kadın Şamanların giysilerin ise erkeksi motiflerle bezeli olduğunu vurgulamaktadır (bkz. Perrin, 2003, 63), (Resim 6,7).

Bazı Kızılderili topluluklarında ise, biseksüel veya transseksüel erkek Şamanların bulunduğu belirtilmektedir. *Berdache* adı verilen transseksüel Şamanlara çeşitli Kızılderili kabilelerinde rastlanmaktadır (Hultkrantz, 1980, 93). Hem erkeksi hem de kadınsı özellikleri bir arada barındıran *berdacheler,* diğer Şamanların ulaşamayacakları bir bütünlüğe ve doğaüstü güce sahiptirler (bkz. Perrin, 2003, 64; Hultkrantz, 1980, 93).

2.3. ŞAMANİST TÖRENLER

Öte dünya ve bu dünya arasında bir aracı görevi yapan Şaman, bu özelliği sayesinde hastalıkları iyileştirebilmekte, felaketlerden kurtulabilmektedir. Hastalık sağaltmak veya kurban töreni yapabilmek için Şamanın öncelikle ruhlar dünyasıyla bağlanti kurması, başka deyişle esrime haline geçmesi gerekmektedir. Şaman esrime halindeyken gökyüzüne çıkar veya yeraltına iner (bkz. Çoruhlu, 2002, 67). Şamana yardımcı olan hayvanlar arasında koruyucu ruhu da bulunmaktadır. Koruyucu hayvan ruhu, Şamanın hayvana dönüşmesini sağlar ve aynı zamanda da "eş ruhu - alter egosu"dur. Bu nedenle Şamanlar alter egolarıyla dövüşür, bir Şamanın alter egosu ölünce kendisinin de öleceğine inanılır. Ona Kabilesinde Şamanlar, koruyucu ruhları aracılığıyla dövüşürler: eğer koruyucu ruh yaralanırsa, Şaman da yaralanır; eğer kötü bir biçimde yaralanırsa, Şaman ölür (bkz. Hultkrantz, 1980, s.73). Koruyucu ruhların yokluğunda hiçbir Şaman töreni gerçekleştirilmez, onlar aynı zamanda Şamanı öbür dünyaya taşırlar. Şaman sırra erme döneminde hayvan seslerini taklit etmeyi öğrenmek zorundadır.

> "Pomolar ve Menominilerde ve başka kabilelerde Şamanlar kuşların ötüşünü taklit ederler. Yakut, Yukagir, Çukçi, Gold ve Eskimoların ve başka birçok halkların Şamanlık seanslarında vahşi hayvan ve kuş çığlıkları duyulur" (Lublinski ve Loeb; Akt. Eliade, 1999, 124).

Şamanın kendi kişisel yetenekleriyle de bağlantılı olarak, koruyucu ruh Şamanın başarısını sağlar (bkz. Hultkrantz, 1980, 90). Achumawi Kızılderililerinde Şamanın sahip olduğu yardımcı ruhlara "damagomi" denmektedir. Achumawi Şamanları hastalık iyileştirmede bu yardımcı ruhlarını kullanırlar (bkz. Eliade, 1999, 339). Kuzey Amerika kabileleri arasında hastalık nedeni olarak iki durum karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki hastanın vücuduna yabancı bir cismin girmesidir. Bu cisim başka Şamanlar tarafından ya da ruhlar tarafından gönderilmiş olabilir. İkinci neden ise, hastanın ruhunun bedeni terk ederek kaçmasıdır. Orta Asya Şamanizm'inde de hastalığın nedenleri hastalık yapan cinler veya yine ruhun bedeni terk etmesidir (bkz. Çoruhlu, 2002, 52–56). Kızılderili Şamanları hastalığa neden olan nesneyi hasta kişinin vücudundan çıkarabilmek için çeşitli törensel uygulamalardan sonra, vücutta yabancı nesnenin olduğuna inandıkları yeri emerler (bkz. Hultkrantz, 1980, 89; Jorgensen, 1980, 285). Bu nesneler genellikle, "taş parçacıkları, küçük hayvancıklar, böcekler" gibi şeylerdir (Eliade, 1999, 335). Eliade'nin Willard Z. Park'tan alıntıladığı Paviotso Kızılderililerine ait Şaman sağaltım töreni şöyledir:

> "Şaman gövdesi ve ayakları çıplak olarak hastaya yaklaşır ve alçak sesle ırlamağa başlar. Duvarların dibine dizilmiş olan seyirciler de çevirmenle birlikte, söylenen yırları yüksek sesle tekrar ederler. [...]Bir süre sonra Şaman yerinden kalkar ve evin ortasında yanan ateşin çevresinde dolanır. [...] Sonra Şaman yerine döner, çubuğunu yakar, birkaç nefes çeker ve hazır bulunanlara uzatır. Onlar da, Şamanın işareti üzerine, sırayla iki-üçer nefes çekerler. Bu esnada ırlamalar devam eder. Sonraki aşamanın ne olacağını hastalığın niteliği belirler. Hasta bilinçsiz durumdaysa, "ruh yitiminden" rahatsız olduğu açıktır. 0 zaman Şaman hemen dalınca (yâika) geçmek zorundadır. Hastalık başka bir nedenden ileri geliyorsa, Şaman tanı koymak ya da uygulanacak sağaltım yöntemini "güçleriyle" tartışmak için yine dalınca geçebilir. Fakat bu tür tanılamada, ancak Şaman yeterince güçlüyse dalınca başvurulur. Şamanın ruhu, hastanın ruhunun peşinden çektiği esrimeli yolculuktan başarıyla dönünce, Şaman hazır bulunanlara durumu bildirir ve başından geçenleri uzun uzun anlatır.[...] Hastanın vücudunun, dalınç halindeyken hastalığın yeri olarak gördükleri kısmını emerler. Genel olarak, doğrudan doğruya deri emilir; fakat bazı Şamanlar emmeyi bir kemik ya da söğüt ağacından oyulmuş bir borucuk kullanarak da yaparlar. [...] Şaman kanı emdikten sonra yerdeki küçük bir çukura tükürür ve törenin başına döner; yani tekrar piposundan birkaç nefes çeker, ateşin çevresinde dans eder ve emmeye yeniden başlar. Bu böyle,

hastalığa neden olan sihirli nesneyi (çakıl taşı, kertenkele, böcek veya kurtçuk) çıkarmayı başarıncaya kadar sürer. Çıkardığı nesneyi herkese gösterdikten sonra aynı çukura atar ve üstünü toprakla örter.[...] Tören tan sökümüne doğru sona erer. Bitişten hemen önce Şaman hazır bulunanları kendisiyle birlikte beş on dakika ateşin çevresinde dans etmeye davet eder ve ırlayarak bu dansa öncülük eder." (Eliade, 1999, 337-339)

Yakut sağaltım töreni, yukarıda alıntıladığımız Paviotso töreniyle benzerlikler göstermektedir. Yakut Şamanı da Paviotso Şamanı gibi tören sırasında tütün içmekte ve hastalık yapan nesneyi emerek çıkartmaktadır;

"Hasta için çağrılan Şaman en iyi yere buyur edilir. Şaman saçlarını çözüp dağıtır ve hıçkırmaya başlar; giysilerini giyip, süslerini takar [...] çubuğuna doldurduğu tütünden çekmeye başlar [...] gittikçe sararır; titremesi ve hıçkırığı gittikçe artar; yurdun ortasına bir at postu serilir. Şaman biraz su içtikten sonra, çadırın ortasına gidip, dört rüzgar yönüne doğru eğilip, ağzındaki suyu dört bir yana serper. Bu sırada hiç kimseden ses çıkmamaktadır. Ocağa beyaz at kılları atılır ve ateş söndürülür [...] güneye yönelen Şaman, davulunu bir kalkan gibi tutar [...] bir şeyler mırıldanır ve hıçkırır. Kesin bir sessizliğin egemen olduğu sırada gürültülü bir biçimde geğirir. Yurdun bir yerinden ya bir atmaca ya da bir martı çığlıklar atmaya başlar. Derken ortalığa yine bir sessizlik çöker. Sonra Şaman usuldan usuldan davulunu çalmaya başlar, tıpkı bir sivrisinek gibi sesler çıkartır; giderek davulun sesi güçlenmeye başlar, bir gök gürültüsü halini alır [...] Buna uygun olarak kuşlar, atmacalar bağırmaya başlarlar [...] Davulun vuruşları iyice artar, zil ve çan sesleri birbirine karışır, adeta ses tonlarından bir su çağlayanı halini alır. Birden her şey susar. Yeniden davuldan sivrisinek vızıltısına benzer sesler çıkar ve gürültü gittikçe artar; bu biçimde sürüp giden gürültü sırasında Şaman büyüsel şarkılar söyler, "yerin kudretli öküzünü," "stepin beyaz atını," "ateş cinini" vb. çağırır. Şaman şarkı söyleyerek yardımcı ciniyle diğer koruyucu cinlerin yanına gelmelerini rica eder ve onlardan yardım ister; onlara birtakım sorular sorar ve karşılıklar alır. Sorduğu soruları da kendisi yanıtlar. Böylece çağrılan cinler gelmiş olurlar. Öyle ki onların birden ortaya çıkışından, korkunç bakışlarından korkan ve çarpılan Şaman yere düşer.[...] Kendi koruyucu cini Şamanın içine girdiği zaman, Şaman yeniden kendine gelip, doğrulur ve başlar oynamaya sıçramaya[...] Hareketleri gittikçe çabuklaşır. 0 kadar ki, onu tutmak isteyenler büyük çaba harcarlar. Şaman bir deli gibi oynar da oynar.[...] Sonra sakinleşerek yumuşak bir ilahi çalar ve söyler.[...] Sonunda ne bilmek istemişse, hepsini bilmiş olur: hastalığın nedeni nedir ya da kimdir? Sonra da cinlerden, hastalığı sağaltması için kendine yardım edeceklerine dair söz aldığını söyler. Ve birden canhıraş bir feryat yükselir [...] böylece hastalığın nedeni olan cini uzaklaştırmış olur. Hastanın ağrıyan, sızlayan yerini emmeye başlar. Bu arada kutsal cinler için nasıl bir kurban verileceğini de öğrenir. Hastalığın nedeni uzaklaşmış, kurban kabul edilmiş, dua duyulmuştur." (Örnek, 1988, 56-57; Akt. Çoruhlu, 2002, 87-88; ayrıca bkz. Eliade, 1999, 262-264), (bkz. Resim 8).

Şamanlar hastanın ölüler dünyasına kaçmış ruhunu geri getirerek hastayı ölümden döndürebilmektedirler (bkz. Spence 1993, 139). Yeraltına yapılan bu yolculuk göğe yapılan yolculuktan daha tehlikeli ve zordur. Şamanlar yeraltı dünyasına genellikle bir mağara, ağaç kovuğu veya yerdeki bir çukurdan inerler.

Çoruhlu'nun belirttiğine göre Sibirya Yakutlarında Şamanlar yeraltına bir canavar yılanın boğazından geçerek, Altay Şamanlarıysa bir delikten geçerek giderler (bkz. Çoruhlu, 2002, 70). Şamanların ruhani yolculuklarından diğeri göğe yapılan yolculuktur. Göğe yapılan yolculuk çeşitli nedenlerle Gök tanrıyla ve göksel ruhlarla buluşma ve onlardan yardım alma amaçlıdır. "Bir Winnebago otacısı öldürüldüğünü hissetmiş ve birçok serüvenden sonra göğe taşınıp orada Yüce Varlıkla görüşmüş" olduğunu anlatmaktadır (Eliade, 2003, 172). Türklerde Şaman göğe yolculuğu sırasında Dünya Ağacını merdiven olarak kullanır (Resim 9, 10). Şaman, sağaltım törenlerinden sonra kesilen kurbanın ruhunu göğe götürür. Altaylı Şamanın göğe çıkışı iki gece süren bir törenle gerçekleşmektedir:

> "İlk akşam tören yerine bir yurt kurulur. Yurdun orta direği kayın ağacındandır ve gövdesine dokuz basamak oyulmuştur. Kayının üst kısmı yurdun ocak deliğinden dışarı çıkar. Yurdun çevresinde kayın dallarından bir çit vardır. Kurbanlık at, 'baş tutan' denilen kişiye tutması için teslim edilir. Şaman gövdelerinden ruhlarını çıkarmak amacıyla, kurban ve baş tutana doğru kayın dalını sallar. Şaman, davulu aracılığıyla yardımcı ruhlarını topladıktan sonra çadırdan çıkar ve hazırlanan kaz şekli üzerine oturarak ilahiler söyler ve atın ruhunun peşinden göğe çıkmaya başlar. Atın ruhunu yardımcılarıyla birlikte yakalar. Atı kutsadıktan sonra kanını akıtmaksızın hayvanın omurgasını kırarak öldürür. Atın eti törende yenir, derisi bir sırığın ucuna asılır. Törenin ertesi akşam gerçekleşen ikinci kısmında, Şaman ateşin yanmakta olduğu yurdun içinde ruhlara ve Kayra Han'a atın etinden sunar ve kabul etmesi için ilahiler söyler. Ateşe ve yardımcı ruhlara et sunar. Ev sahibinin sungusu olarak bir ipe asılmış dokuz giysiyi ilahiler eşliğinde tütsüleyerek Ülgen'e sunar. Kam Şaman giysisini giydikten sonra, yardımcı ruhları çağırır ve göğün kuşu Merküt'e seslenir. Şaman cezbe haline geçtiğinde kayının gövdesindeki çentikleri (taptı) kullanarak göğe yükselmeye başlar. Bunu hareketleriyle de belli eder. Her bir basamak göğün bir katını temsil eder. Şaman yanında atın başını tutan kişinin ruhunu da götürür. Üçüncü katı geçince mevcut yardımcı ruh yorulduğu için Şaman, kazı çağırır. Bu arada bir mola verir. Böylece yolculuk Şamanın gücüne göre 9-12. katlara kadar devam eder. Ulaşabildiği son katta Ülgen'e seslenir. Sonra kurbanın kabul edilip edilmediğini ve başka şeyleri öğrenir. Geri döndüğünde Şaman yere yığılır ve kendinden geçer. Uyandığında uzun bir yolculuktan dönmüş bir kişi gibi töreni izleyenleri selamlar." (Çoruhlu, 2002, 68-69).

Şaman, yaşamı boyunca kendisine göksel yolculuklarında, yeraltı dünyasına inişinde ve her türlü sağaltma törenlerinde yardımcı olacak çeşitli eşyalarını, zamanla ve koruyucu hayvan ruhunun yönlendirmesiyle elde eder. Şamanın öncelikle bu eşyaları hak etmesi gerekmektedir. Batı Tunguzlarda,

> "[...] ata ruhlar, Şamanın çomak, davul, giysi, çizme ve başlık gibi yardımcı gereçleri, giysileri almayı hak edecekleri zamana da karar verirler. Bu yardımcı

> aksesuarlar, belirli bir sıra dâhilinde elde edilir. Şaman bunların harekete geçirdiği ruhlarla çok geniş bir öngörü, sezgi, bir yerden bir yere intikal ve büyük bir savaş yeteneği kazanarak gücünü arttırır" (Delaby, 2000, 215).

Kızılderili kabilelerinde de koruyucu ruh, Şamana edinmesi gereken araç gereçleri bildirir, şifa kesesi (medicine bundle) denen çantasında neler olacağını belirler (bkz. Hultkrantz, 1980, 77–78).

Her biri Şamanın uygulamaları açısından değerli olan eşyaların başında Şaman davulu ve Şaman giysisi gelmektedir. Türk ve Kızılderili uluslarının mitolojik öğelerini üzerlerinde taşıyan, bu giysi ve gereçlerin aynı zamanda toplulukların sanat eserleri arasında yer aldığı söylenebilir.

2.4. ŞAMAN GİYSİSİ

Şaman giysisi maddesel varlığının ötesinde simgesel bir anlama sahiptir. Bir anlamda, Şamanın Şamanlığının göstergesidir denebilir. Günlük yaşamda sıradan bir insan olan Şamanın olağanüstü kimliğine bürünmesini sağlar. Eliade, Altay Şamanlarının kışın bir gömlek üzerine yazın çıplak bedenine giydiği Şaman elbisesinin, Eskimolar gibi bazı topluluklarda tamamen ortadan kalktığını belirtmektedir. Bazense Şaman giysisinin yerini bir kemer veya başa sarılan bir bez almaktadır (bkz. Eliade, 2003, 176). Orta Asya Şamanizm'inde;

> "[...] Şamanın hizmet ettiği ruhun isteğine ve en ince ayrıntılarına kadar yaptığı tarife göre dikilir ve aksesuarları temin edilir. Böylece ruh ya da ruhlar tarafından, Altayların manyah, Yakutların humu, ereni ya da Şaman giysisi (oyun tangasa) dedikleri bu elbisenin yapılması emrini alan Şaman, elbise ve aksesuarı yapmaları için çevresindeki arkadaşlarından ve akrabalarından yardım ister" (Çoruhlu, 2002, 71).

Üzerinde yer alacak aksesuarların ruhlar tarafından belirlendiği Şaman giysisi, her topluluğun ve her Şamanın kendine özgü özellikler göstermektedir. Araştırmacılar, genellikle deriden yapılan elbisenin üzerinde kozmogoniyi ve mitsel hayvanları temsil eden figürler bulunduğunu belirtmektedirler. Elbisenin üzerinde

ayrıca, ay ve güneşi veya vücudun organlarını temsil eden metal diskler ve takılar bulunmaktadır (bkz. Eliade, 2003, 179), (Resim 11, 12). Sieroszewski adlı araştırmacı güzel bir yakut Şaman giysisinde yaklaşık 13-17 kilo ağırlığında madensel takının bulunduğunu belirtmektedir, bu madeni nesnelerin canı olduğu için paslanmayacaklarına inanılmaktadır (bkz. Çoruhlu, 2002, 73).

Şaman elbiseleri koruyucu hayvan ruhları simgeler şekilde hayvan biçiminde olabilmektedir. Türk ve Kızılderili topluluklarında, Şamanların hayvan ata biçimindeki giysileri giymelerinin tören sırasında Şamanın hayvan ruhuna dönüşmesini sağladığına inanılmaktadır. En yaygın olan kartal, geyik, ayı biçiminde olan elbiselerdir (bkz. Çoruhlu, 2002, 71), (Resim 13,14). Kaliforniya Kızılderilileri arasında ayı postundan yapılmış elbise giyen ve bunu giydiğinde ayıya dönüştüğüne inanılan Şamanlar bulunmaktadır (bkz. Hultkrantz, 1980, 101). Şaman elbiseleri tümüyle bir hayvan şeklinde değilse, Şamanın yardım aldığı ruhları simgeleyen deri, tüy, pençe gibi parçalar elbisenin üzerine asılabilir (bkz. Çoruhlu, 2002, 73).

Şaman elbiselerini ayrıca, çizme, başlık, maske gibi parçalar tamamlamaktadır. Yakut ve Kamçadal gibi topluluklarda Şamanlar maske kullanmazken, Kızılderili kabilelerinde maskenin yaygın olarak kullanıldığı söylenebilir (bkz. Eliade, 2003, 197). Maske, koruyucu ruhla özdeşleşme isteğini göstermektedir, maskenin takılmasıyla Şaman ile koruyucu ruhun bütünleşmesi sağlanmaktadır (bkz. Hultkrantz, 1980, 100). Öte yandan Altay ve Gold Şamanlarının ölen kişilerin ruhlarını, ölüler dünyasına götürürken ruhlar tarafından tanınmamak için maske giymektedirler (bkz. Çoruhlu, 2002, 72). Şaman hastayı bitkiler kullanarak veya hastalığa neden olan kötü ruhları kovarak sağaltırken, elbisesinin yanında başka araç gereçlere de ihtiyaç duymaktadır. Zamanla elde edilen bu gereçler Şamanın gücüne güç katmaktadırlar.

2.5. ŞAMAN DAVULU

Şamanın kullandığı nesneler arasında en önemlilerinden biri davuldur. Davul Şamana törenler sırasında transa geçmekte yardımcı olan bir müzik aleti olmakla kalmamakta, aynı zamanda bir binek ve ruhların içine hapsedilebildiği bir kapan işlevi görmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Şaman hiçbir eşyasına ruhların izni ve yönlendirmesi olmadan sahip olamaz. Dioszegi, Şamanın davuluna sahip olma sürecini şöyle anlatmaktadır:

> "Her Şaman, baba ya da ana tarafından olan büyük babalarından ya da analarından ölmüş bir Şaman, ozo kamın varisidir ve hamisi ve selefi olan bu ruhun talebiyle davul sahibi olur. Hiçbir Şaman kendi arzusu ve isteğiyle davul yaptıramaz, tepki (manyak) meselesinde olduğu gibi, ruh davul yaptırmak için Şamana telkinlerde bulunur. Mesleğe giren Şaman ruhun arzularına tabidir. Onun istediği gibi davul yaptırır, şekil ve bütün teferruatı ruhun hayatta kullandığı davula uygun olur" (Dioszegi, 1963, 59; Akt. Çoruhlu, 2002, 75).

Kızılderili Şamanları arasında davul, öte dünya ile iletişim kurmada son derece önemli bir araçtır. Kuzey Amerika Kızılderili kabilelerinde zaman zaman davulun yerini çıngırak almaktadır (bkz. Perrin, 2003, 60). Hultkrantz'ın belirttiği üzere Kızılderili topluluklarında davulun ve çıngırağın yardımcı ruhları çağırdığına ve kötü ruhları korkuttuğuna inanılmaktadır (bkz. Hultkrantz, 1980, 101). Kızılderili Şamanizminde, kutsal sayılan diğer pek çok nesne gibi davulun kökenini açıklayan bir mit yer almaktadır. Mite göre manitular (ruhlar) ölmek üzere olan yaşlı bir adamı davula dönüştürmek üzere seçerler. Adam öldükten sonra manitular adamın davul için çok büyük olan bedenini parçalara ayırırlar ve bu parçalardan birini ilk Şaman davulu yaparlar. Sırra erme ve sağaltım törenlerinde, adayların ve hastaların sembolik olarak parçalanması ve yeniden hayata döndürülmesi bu mitten kaynaklanmaktadır (Lowenstein ve Vitebsky, 1997, s.112).

Yukarıda değindiğimiz mitte ilk davulu yaratan ve malzemesini seçen ruhlardır. Bu inanış Orta Asya Şamanizm'inde de kendini göstermektedir. Davulun

yapıldığı malzeme genellikle kutsal bir ağaçtır. Eliade, davulun yapımında kullanılacak malzemelerin ruhların seçimiyle belirlendiğine, Yakutlarda davulun yapılması için üzerine yıldırım düşmüş bir ağacın tercih edildiğine işaret etmektedir (Eliade, 2003, 200-201). Davulun derisinin yapılacağı hayvanın seçimi de önemlidir. Av kültleriyle ilgili olarak ya da Şamanın koruyucu ruhunun belirleyici olduğu bir seçim söz konusudur (bkz. Çoruhlu, 2002, 77). Yapımı tamamlanan davul üzerine, içki veya kan dökülmesi suretiyle kutsanmaktadır. Altaylılarda davulun canlandırılması adlı bir tören bulunmaktadır. Eliade bu törende üzerine içki dökülen davulun kasnağının ve derisinin canlandığını, Şamanın aracılığıyla konuştuklarını aktarmaktadır. Canlanan kasnak yapıldığı ağacı, deri ise hayvan olarak yaşadığı hayatı anlatır (bkz. Eliade, 2003, 201).

Davulun üzerine Şaman elbisesinde olduğu gibi genellikle kozmik simgeler ve kutsal hayvanları simgeleyen şekiller çizilmektedir. Çoruhlu'ya göre Altay Türklerinde davul yüzeyi kozmik dünyayı yansıtmaktadır;

> "Davul çoğu kere yatay ve dikey bir hatla bölünmüştür. Bu yatay ve dikey hat dört ana yöne işaret edebileceği gibi, dünyayı gök ve yer olmak üzere iki parçaya da böler. [...] Davul üzerinde dikey unsur olarak görülen çizginin dünyanın eksenini de ifade ettiği düşünülebilir" (Çoruhlu, 2002, 80), (Resim 15, 16).

Şaman davulu, Şamanın ruhsal yolculuğuna başlarken esrime haline geçmesini sağlamaktadır. Daha önce alıntıladığımız Yakut sağaltma töreninde görüldüğü üzere, davulun çalınış ritmi ve törenin seyri arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Davulun ritmi törenin başında yavaşken gittikçe hızlanmaktadır, ritim hızlandıkça Şamanın esrime haline geçtiği ve ruhlara ulaştığı söylenebilir. Davulun bu ritimsel gücü, Kızılderili Şaman törenlerinde de görülmektedir. Hultkrantz, Şaman davulu ve çıngırağının coşku verici çalgı aletleri olduklarını vurgulamaktadır (Hultkrantz, 1980, 101).

2.6. ŞAMANIN KULLANDIĞI DİĞER EŞYALAR

Şamanın törenler sırasında kullandığı eşyaların davul ve Şaman giysisiyle sınırlı olmadığı görülmektedir. Asalar, çeşitli kaplar, taşlar, sopalar, esrimeyi kolaylaştırıcı bitkiler (Kızılderili Şamanları için özellikle tütün) gibi malzemeler Şamana uygulamalarında yardımcı olmaktadır. Çoruhlu, Türk toplulukları arasında Şamanların sanrı verici maddeler kullanımının çok az olduğunu belirtmektedir (Çoruhlu, 2002, 85).

Kızılderili Şamanları için şifa kesesi (medicine bundle) adı verilen çantaları törenlerde kullandıkları en önemli araçlar arasında yer almaktadır (Resim 17). Şifa keselerinin içindeki malzemeler ve kesenin üzerine çizilen figürler ruhların yönlendirmesiyle yapılmaktadır (Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 112). Şifa kesesinin içinde hayvansal maddeler, tütün içmeye yarayan çubuklar, çıngıraklar ve bitkiler bulunabilmektedir (Hultkrantz, 1980, 78). Şifa kesesi ancak, bazen çok uzun süren bir törenle açılabilmektedir. Bir Arikara miti, avlanacak bufalo kalmadığı bir zamanda, bufaloların geri dönmesini sağlamak amacıyla kabile şefinin şifa kesesini açmasını ve ardından bufaloların geri dönüşünü anlatmaktadır (bkz. Burland, 1991, 81-83).

3. BÖLÜM

3. TÜRK VE KIZILDERİLİ MİTOLOJİLERİNDE DOĞA UNSURU VE KUTSAL ÖGELER

Türklerde ve Kızılderililerde mitolojik ortaklıklar ve benzerlikler genellikle Şamanist inançla bağlantılı olmakla birlikte, her iki toplumda da yalnızca Şamanizm'in etkileri görülmemiştir. Her iki kültürde de inançlar topluluktan topluluğa, başka deyişle, kabileden kabileye çeşitlilik göstermektedir. Özellikle Türk topluluklarının, belirli dönemlerde Çin inançlarından etkilendikleri yadsınamaz. Ancak yine de Türk topluluklarında ve Kızılderili kabilelerinde Şamanizm; animizm ve fetişizm ile birlikte, ana inanç sistemi olmuştur. Türk ve Kızılderili toplumlarının Tek Tanrılı dinlerle tanıştıktan sonraki inanışları ve mitolojilerinin bu dinler ile olan etkileşimi ise, bu çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır, bu nedenle mümkün olduğunca söz konusu dönemlere değinilmeyecektir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde doğa unsurunun ele alınacağı üçüncü bölümde doğanın kutsallaştırılması, kutsal yerler, kutsal maddeler ve nesneler, kutsal hayvanlar, kutsal bitkiler kısımlarında söz konusu uluslarda insanın doğaya bakışı incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. DOĞANIN KUTSALLAŞTIRILMASI

Şamanist inanç temelinde doğanın kutsallaştırılması, Türk ve Kızılderili mitolojilerinin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Her iki kültürün mitolojilerinde de, doğada canlı cansız var olan her şeyin bir ruhu bulunduğuna inanılmaktadır. Animizm olarak adlandırılan bu inanış aynı zamanda gözle görülemeyen cin, hayalet, ruh gibi varlıklara inanma ve atalara tapınmayı da içinde barındırmaktadır (bkz.

Çoruhlu, 2002, 56–57). Animizmin, Gök Tanrı inancıyla birlikte Türk ve Kızılderili topluluklarında, doğanın kutsallaştırılmasını; canlı cansız doğada yer alan tüm varlıklara saygı duyulmasını ve/ veya tapılmasını beraberinde getirdiği söylenebilir. Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* adlı kitabının "Yaşamın Birliği" bölümünde, Türk toplumlarında doğanın yerini Altaylıların doğaya bakış açısını örnek göstererek belirtmektedir:

> "Altaylı için eşyanın hareketsizliği yalnızca görünüştedir. Aynı yaşam her yerde mevcuttur ve özdeş olarak olmasa bile en azından birörneksel olarak hareket eder. İnsan tek canlı olamaz; ortaya çıktığını, büyüdüğünü, kuruduğunu, yok olduğunu gördüğü bitki ve hayvanlarla bu ayrıcalığı paylaşmasını da bilemez" (Roux, 2005, 31).

Orta Asya Türk topluluklarının sahip olduğu bu bakış açısı ve onun sonucu olan yaşam biçimi pek çok yönden Kuzey Amerika Kızılderililerinin doğaya karşı tutumlarıyla aynıdır. Kızılderililer için doğadaki bazı unsurlar diğerlerine oranla daha kutsal kabul edilse de, her şeyin bir ruhu ve kutsallığı vardır (bkz. Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 18). Versluis'e göre;

> "Her ne kadar kabileler arasında farklılıklar görülse de Kızılderili topluluklarının doğanın ruhsal varlıklar tarafından yönetildiği inancı ortaktır. Dahası, neredeyse tüm Amerika'daki kabileler için ruhani anlamı olan belirli hayvanlar, yer şekilleri ve diğer yeryüzü unsurları bulunmaktadır" (Versluis, 1994, 29).

Doğadaki kutsal varlıkları daha iyi anlamlandırabilmek için öncelikle söz konusu iki kültürün evren anlayışlarına ve kozmogonilerine değinmek yerinde olabilir.

Kızılderililerde olduğu gibi Türklerde de evren kare veya dikdörtgen olarak algılanmıştır. Çinlilerin evren anlayışlarıyla benzerlik gösteren bu anlayışta kare şeklindeki evrenin içinde olduğu düşünülen daire/kubbe ise gökyüzünü temsil etmektedir. Dairenin ortasında yer alan bir dağ ve Dünya ağacı göğü ve yeri birleştirmektedir ve kare dünyanın etrafını evrensel bir nehir sarmaktadır (bkz. Esin, 2001, 40; Çoruhlu, 2002, 89; Roux, 2002,106). Ögel, bazı dönemlerde Türklerde dünyanın yuvarlak olarak algılandığını, ancak büyük devletler dönemlerinde

dünyanın şeklinin devletin şekli olan kare olduğunu vurgulamaktadır (bkz. Ögel, 2001b, 110–111). Benzer şekilde, Kızılderili inancında da dünya, etrafı bir deniz, dağlar veya boşlukla sınırlandırılmış kare şeklinde tasvir edilmektedir. Gökyüzü ise, uçsuz bucaksız bir kubbe olarak düşünülmüştür (bkz. Hultkrantz, 1980, 27), (Şekil 1). Kuzey Amerika'nın büyük bir bölümünde, dört yönü ve dört rüzgârı simgeleyen daire içinde artı şekli evren anlayışıyla ilişkilidir (a.g.e., 28; Versluis, 1994, 103), (Şekil 2.).

Yeryüzü ve Göğü birleştiren Dünya Ağacı, evren tasarımlarıyla ilgili bir unsurdur. Türklerde devasa boyutlardaki bir kayın veya çam ağacı olduğuna inanılan Dünya Ağacı, kimi zaman yedi, kimi zaman dokuz dallı olarak düşünülmüştür. Altay Tatarlarına göre, "Her şeyin merkezinde, yeryüzünün göbeği üzerinde, dünyadaki ağaçların en büyüğü, tepesi Bay Ülgen'in[§] oturduğu yere değen devasa bir çam ağacı" bulunmaktadır (Roux, 2002, 155). Kuzey Amerika'da da, gök ve yeryüzünü birleştirerek gökyüzünün düşmesini engelleyen bir dünya ağacı olduğu inancı yaygındır. Amerika'nın Kuzeybatısındaki kabilelerde dünya ağacı kozmik direk (cosmic pillar) olarak adlandırılmaktadır. Hultkrantz, dünya ağacının Yüce Varlık için düzenlenen bayramlarda ve Şaman törenlerinde önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmektedir (bkz. Hultkrantz, 1980, 25). Müller, Rio Grande, Navaho ve Hopi Kızılderililerinin kutsal saydığı Tsikomo dağının zirvesinde yapay bir tepeciğin ve onun üzerinde bir ladin kütüğünün yükseldiğini aktarmaktadır. Müller'e göre bu tepe "dünyanın merkezini, dört ana yönün ve yukarı ile aşağı dünyanın tam ortasını sembolize eder" (Müler, 2000, 93). Dünya Ağacının, benzer bir kutsal ağaç olan Hayat Ağacıyla karıştırıldığı görülmektedir. Ancak, Dünya Ağacı evrenin ekseni olarak düşünülürken, Hayat Ağacı ölümsüzlük, sürekli gençlik, türeme gibi konularla ilişkilendirilmiştir (bkz. Çoruhlu, 2002, 93).

Evren tasarımı, yaşam mekânlarının şeklini doğrudan doğruya etkilemiştir. Türklerde "yurt", Kızılderililerde "tepee" ve "hogan" adı verilen çadırlar evreni

[§] Bay Ülgen (Ülgen): Türk mitolojisinde Gök Tanrı Tengere Kayra Kan'dan oluşan üç tanrıdan biri olan Ülgen, daha sonra gök tanrının yerini alarak en yüce tanrı olmuştur (bkz. Radlof, c.III, 6; Akt. Çoruhlu, 2002, 27).

temsil etmektedir. Çadırların kubbe şeklindeki çatısı gökyüzünü, zemini yeryüzünü, ortasından geçen direk ise dünya ağacını temsil etmektedir (bkz. Çoruhlu, 2002, 95; Bol, 1998, 239–240). Dünyadaki pek çok toplulukta, evin bir "mikrokozmos" olduğunu belirten Eliade'ye göre;

> "Eşik iki mekânı ayıran sınırdır; ev dünyanın merkezine denktir. Kuzey Kutup bölgesinde ve Kuzey Amerika'da yaşayan (Samoyedler, Aynular, Kuzey ve Orta Kaliforniya Kızılderilileri, Algokinler) ilkel halkların [...] konutlarında bulunan orta direk, kozmik eksenle özdeşleştirilir. Konutun biçimi değiştiğinde (örneğin Orta Asya'nın hayvancılıkla geçinen çoban toplumlarında) ve evin yerini yurt alınca, orta direğin dinsel ve mitolojik işlevini, duman çıkışı için tepede açılan delik yerine getirir" (Eliade, 2003, 365).

Gökyüzü insanlara düzen ve uyum içindeki bir yaşam modeli sunmaktadır. Navajo Kızılderilileri bu modeli, evlerini ve yaşamlarını gökyüzündeki cisimlerin hareketlerine göre düzenleyerek uygulamaktadırlar. Marscha C. Bol'un belirttiği üzere, Navajoların Hogan adındaki çadırları;

> "[...] yönlere göre düzenlenmiş dört bölmeden oluşmaktadır. Dört destekleyici direk dört yönü temsil eder şekilde yerleştirilmiştir. Doğuya bakan giriş kapısı doğan güneşin ışıklarını alır. Törensel gereklilik uyarınca, aile bireyleri Hogan'ın içinde hareket ederken, güneşin doğudan batıya doğru olan günlük hareketini yansıtarak ocağın etrafında saat yönünde ilerlerler." (Bol, 1998, 243) (bkz. Şekil 3).

Türkler ve Kızılderililerde Evren tasarımının Gök-Yer (Yer/su) dikotomisine** dayandığı görülmektedir (bkz. Arslan M., 2006, 1-2). Gök, her iki toplumda da yaratıcı, en yüce Tanrı olarak düşünülmüştür.

Gök Tanrı yükseklerde ve ulaşılmazken Yer Tanrıçası insanların çok yakınındadır. Bir annenin çocuğunu bağrına basması gibi Yer tanrıçası da insanları ve tüm diğer varlıkları bağrına basmaktadır. Bu nedenle Tanrıça Toprak Ana olarak adlandırılmaktadır.

"Yüce Ruh bizim babamızdır, ama yeryüzü annemizdir. Anamız bizi besler; toprağa diktiğimiz her şeyi bize geri verir..." (Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 47).

** Dikotomi: (Gr. Dikhotomia, Fr. dichotomie) Kavramların kapsamlarını bölerek yapılan bir çözümleme yöntemi. (bkz. Saraç, 436; Le Petit Robert,718).

Wabanakis kabilesinden Büyük Şimşek'in alıntılanan bu sözleri, Kızılderili kozmogonisini özetler niteliktedir. Toprak, Türk ve Kızılderili inanışlarında göğün karşıtı bir kavram olarak yer almaktadır. Türk düalizmine göre;

> "Bu kâinatta, üstteki gök parlaktır, altta yağız yer karanlıktır. Güneş tanrısı parlaktır, ay tanrısı karanlıktır. Ateş parlaktır, su karanlıktır. Er parlaktır, dişi karanlıktır. Bu yerli-göklü, dişili-erkekli (ilkeler) kavuşursa, bütün canlı ve cansız, iki türlü varlık doğar, belirir. [...] Güneş ve ay karışıp, kavuşarak yol almaktadır. Bundan ötürü, yazlı-kışlı dört mevsim olur. Dört mevsim içinde (her mevsim) yine ikişer zamana ayrılıp sekiz 'yeni gün' doğar" (Esin, 2001, 23).

Ancak Türk düalizmi, iki ilkenin birbirine düşman ve bir tarafın kötülüğün, diğerinin iyiliğin simgesi olarak algılandığı ve İran'da kabul görmüş düalizm anlayışından farklıdır. Türkler, doğanın her yönünü kutsal kabul etmekte ve bu doğa güçleriyle uyum içinde yaşamanın gereğine inanmaktadırlar (bkz. a.g.e., 22). Bu nedenle, gökyüzü ve yeryüzünden ilkinin iyiliği, ikincisinin ise kötülüğü temsil etmesi söz konusu değildir. Türklerde, göğün daha önce sözünü ettiğimiz ulaşılmazlık, sonsuzluk gibi özelliklerinin yanı sıra, içinde gerçekleşen yağmur, şimşek, rüzgâr gibi doğa olayları nedeniyle yeryüzünden daha üstün tutulduğu söylenebilir.

Gök ve Yer'in kutsal çift oldukları inancının sonucu olarak, bu iki yaratıcı unsurun barındırdıkları oluşumlara da kutsallık atfedilmiştir. Her iki toplumda da var olan yeryüzündeki her şeyin bir ruhu olduğu inancı pek çok doğa unsuruna kutsallık kazandırmaktadır.

3.2. DOĞADAKİ KUTSAL MEKANLAR

Doğadaki her unsurun kutsal sayıldığı Türk ve Kızılderili mitolojilerinde bazı yerler ve bölgeler çeşitli nedenlerden daha ayrıcalıklı ve kutsal sayılmıştır. Türklerde bu inanış Yer/Su kültüyle ilişkilidir. Yer-Su'dan (yeryüzünden) doğan,

Yer-Su ruhları olarak bilinen, dağ, orman ve ırmaklarda veya göllerde yaşayan bu ruhlar o mekânların sahipleri ve koruyucularıdır.

> "Altay Türklerinde ayin sırasında yer-sular hala anılır. Radloff, onlarda yer-su diye saygı gösterilen yerin, bir ruhlar bileşkesi olarak tasarlandığını ve bu ad altında 17 ulu hanın toplandığını bildirir. Bunların yaşadıkları yerler, genellikle dağ dorukları ve kaynak çevreleridir. Altaylılara göre, insanları yaratan ve kötü varlıklardan koruyan da bu yer-su tanrılarıdır" (Buluç, 2004, 6).

Ögel benzer biçimde: "Bu yerlerin yeri ve suyu, kutsal ruhlar tarafından temsil ediliyor ve korunuyordu" demektedir (Ögel, 2001b, 148). Kızılderili inancında, Kutsal Yerler kabileler için ruhani dünyayla iletişime geçilen yerlerdir. Bu nedenle bu yerlerin ve buralarda bulunduğuna inanılan ruhların rahatsız edilmemesi gerekir (bkz. Versluis, 1994, 34–35).

Kutsal sayılan yerlerde genellikle tapınma törenleri düzenlenmekte, kurbanlar ve sunaklar sunulmaktadır. Öte yandan çok büyük bir kutsallık atfedilmesi nedeniyle ayak basmanın yasak olduğu kutsal yerler de bulunmaktadır.

> "Hem ormanlık alan ve hem de ova Kızılderilileri, Rocky dağlarının doğusundaki bazı olağanüstü doğal şekillenmeleri ruhların evi olarak ifade etmektedirler. Kanada'nın en batısındaki Mikmaklar ruhların gezindiği yerlerden sakınırlar. Wind Irmağı civarında yaşayan Shoshoni halkı dağlardaki kaya oymalarının tepelerdeki yarıklarda yaşayan ruhlar tarafından yapıldığına inanır. Yellowstone Parkı'nın büyük bir bölümü, çevredeki ova kabilelerinden hiçbir Kızılderili'nin sıcak su kaynaklarında yaşayan ruhlar adına tören yapmadan yaklaşmaya cesaret edemediği bir yasak alandı" (Hultkrantz, 1980, 60).

Versluis'in belirttiği üzere, Kuzey Kaliforniya'da bulunan kutsal bir alanda özellikle Dünyanın Yenilenmesi ayinleri yapılmaktadır. Kabilelerin "Yüksek Ülke" olarak adlandırdıkları bu yer; insanlar var olmadan önce dünyada yaşayan ruhların, insanların dünyaya gelmesinden sonra çekildikleri yer olarak kabul edilmektedir. İnsanlar şifa ve ruhsal güç için bu yeri ziyaret etmektedirler (bkz. Versluis, 1994, 34).

Kutsal yerler arasında dağların ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Türk ve Kızılderili toplulukları için Kutsal dağlar, yeryüzünün merkezinde yer almakta ve dünyanın eksenini oluşturmaktadırlar. Türk ve Kızılderili toplulukları,

yaşadıkları bölgelerdeki dağları kutsal saymışlar ve bu dağların bir ruhu olduğuna inanmışlardır (Bkz. Çoruhlu, 2002, 34; Ögel, 2001b, 126; Alexander, 2005, 132; Hultkrantz, 1980, 60).

En yüksek yer şekilleri olan dağlar, yeryüzünden gökyüzüne doğru yükselmeleri nedeniyle tanrısal varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Hem yerle hem de gökle ilişkilendirilmişler, Türklerde Ülgen, Kızılderililerde Yüce Ruh/ Yüce Varlık olarak adlandırılan Gök Tanrı'ya yakınlıkları nedeniyle törenlerin, sunakların mekânı olmuşlardır. Dağların, çadırların çatısını tutan direkler gibi göğü taşıdığı ve yıkılmasını engellediği inancı bu topluluklar arasında yaygındır (Ögel, 2001b, 126; Alexander, 2005, 132).

Roux'nun belirttiği gibi; "Dikeyliğin güçlü simgesi, ormanlarda, karla kaplı, ulaşılmaz ve gizemli, dorukları göklere varan ve dolayısıyla göğü alttan destekleyen ve evrenin merkezinde bulunan dağ Türk ve Moğol efsanelerinde önemli bir rol oynamıştır"(Roux, 2002, 156). Türklerde kutsal sayılan pek çok dağ bulunmakla birlikte, bunlar arasında en önemlisi Ötüken Dağı'dır. Ağaçlı bir dağ olan Ötüken, büyük Türk devletleri tarafından devlet merkezi yapılmıştır (bkz. Çoruhlu, 2002, 34). Devleti ayakta tutan Ötüken dağıdır. Hükümdarın Ötüken'de oturmasında ise, bunun zenginlik ve bereket getireceği inancı vardır (bkz. Roux, 2002, 158).

Kızılderili inanışında pek çok kutsal dağ bulunmakta, hemen her kabile yaşadığı bölgedeki belirli dağların kutsallığına inanmaktadır. Kutsal Dağlara örnek olarak Navajo kutsal dağları verilebilir. Navajolar, Yaratıcı'nın kendilerini, dört yönü temsil eden dört dağ arasına yerleştirdiğine inanmaktadırlar. Bu dağlar günümüzdeki adlarıyla Blanca Dağı (doğu'nun kutsal dağı), Taylor Dağı (güneyin kutsal dağı), San Francisco Tepesi (batının kutsal dağı) ve Hesperus Dağı (kuzeyin kutsal dağı)'dır. Navajolar, dört kutsal dağın Yaratıcıyla ve doğayla uyum içinde yaşamalarına yardım ettiğine inanmaktadırlar (bkz. http://www.lapahie.com /Sacred_Mts.cfm, 14.07.06).

Dağlar Türk ve Kızılderili mitolojilerinde olduğu gibi pek çok mitolojide ve semavi dinde de ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Semavi dinlerde dağlar Tanrı'nın peygamberlerine melekleri aracılığıyla vahiy gönderdiği yerlerdir. Toplumdan uzakta inzivaya çekinilen ve Tanrıdan haber alınan bu yerlerin oluşumları da yaratılış mitlerinde olağanüstü özellikler atfedilerek anlatılmıştır. "Altaylılara göre dünyanın yaratılışından sonra ilk insan, ağzındaki toprağı tükürünce dağlar meydana gelmiştir" (Uraz, 1994, 172). Bir başka söylenceye göre ise, Tengere Kayra Kan (Kara Han) yarattığı toprak üzerine bir kuş gönderir ve bu kuşun toprağı gagalamasıyla oluşan çıkıntılar dağ olur (bkz. A.g.e., 173). Yakima Kızılderililerinin yaratılış mitinde dağların yaratılışının yanı sıra bu dağlarda yaşayan ruhların kökenine de yer verilmiştir. Yakima söylencesine göre Whee-me-me-ow-ah (Yukarıdaki Büyük Şef), gökyüzünde yalnız yaşarken dünyayı yaratmaya karar verir ve suyun dibinden çıkardığı çamuru etrafa saçarak yeryüzünü yaratır. Çamurun bir kısmını öyle yüksek yığar ki, bunlar donup dağları meydana getirir. Yağmur yaratıldığında da bu dağların üzerinde donar ve yüksek dağların karı oluşmuş olur (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 117-118). Yukarıdaki Büyük Şef, dünyayı yarattıktan sonra insanları da yaratır. Ancak insanlar çok kavga ederler ve Toprak Ana'yı kızdırırlar. Toprak Ana onları cezalandırmak için dağları yerinden oynatır ve insanlar dağların altında kalırlar. Bu insanların ruhları dağlarda yaşamakta, çocuklarını izlemekte ve büyük değişimin yaşanacağı günü (kıyamet) beklemektedirler. O gün geldiğinde Yukarıdaki Büyük Şef dağları alaşağı edecek ve burada yaşayan ruhlar kemiklerinden yeniden doğacaklardır (bkz. A.g.e., 118). Yakimalar gibi Altaylılar da dağların sahibi olan ruhların varlığına inanmışlar ve onlar için kurban kesmişlerdir (bkz. Uraz, 1994, 174).

Ögel'in de belirttiği gibi, Türk toplulukları dağların ve tepelerin bulunmadığı yerlerde "Oba" adı verilen yapay tepecikler oluşturmuş ve ibadetlerini buralarda yapmışlardır.

> "Obalar, bozkırlarda topraklardan ve dağ geçitlerinde ise, taşların yığılması ile meydana getirilirlerdi. En ufak bir tepecik bile bulunmayan geniş bozkırlarda, bu tepecikler kutsal bir dağ yerini tutar ve bunu üzerine çıkılarak, ibadet ederlerdi. Bazı Orta Asya kavimleri ise, böyle bir tepe yerine sırf ibadet etmek için bir

> çadır kurarlardı. Kurbanlarını bu çadır içinde sunarlar ve dualarını da aynı yerde yaparlardı. Bu sebepten dolayı, böyle çadırlara da yine Oba adını verirlerdi" (Ögel, 2001b, 133), (bkz. Resim 1).

Taşların yığılmasıyla yapılan yapay tepeciklere Kızılıderili kabileleri arasında da rastlanmaktadır. Müller daha önce de alıntıladığımız gibi, Rio Grande, Navaho ve Hopi Kızılderililerinin kutsal saydığı Tsikomo dağının zirvesinde yapay bir tepeciğin yükseldiğini ve buranın dünyanın merkezi sayıldığını aktarmaktadır (Müler, 2000, 93).

Dağlarla birlikte anılan ormanlar ve ağaçlık alanlar Kızılderililerin ve Türklerin kutsal saydığı yerlerdendir. İki ırmak arasında yer alan Ötüken ormanı Türkler için kutsal sayılan ormanlardan biridir. Türkler bu ormanda yaşamış ve buradan ayrılmanın kendilerine kötülük getireceğine inanmışlardır (Uraz, 1994, 196).

Orman, yoğunlukla avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdüren göçebe Türk toplulukları ve Kızılderili kabileleri için besin kaynağı olmuş, bu nedenle de kutsal kabul edilmiştir. Ormanlar pek çok av hayvanın barınağıdır. Bereketli bir av için ormana ve ormanın ruhuna sunaklar, saçılar düzenlenmektedir. Türklerde, bu yerlere atfedilen kutsallık nedeniyle üzerinde avlanmanın, ağaç kesmenin yasak olduğu ormanlık alanlar bulunmaktadır. Roux, "iduk" kelimesinin "kutsal" olarak çevrildiğini ancak Kaşgarlı Mahmut'un bu kelimeye "serbest bırakılan" anlamına gelen bir kavram olarak yer verdiğini söylemektedir.

> "Her ne kadar bu terim [iduk] adanmış hayvanlara, "mutlu ve kutsal" olan her şeye uygulanırsa da aynı zamanda avlanmanın, balık tutmanın, ağaçları kesmenin yasak olduğu yer veya yerleri anlatmaktadır"(Roux, 2002, 139).

Ormanlar da dağlar gibi inziva mekânları olmuşlardır. Kızılderililerde, anne babalar çocuğun kendisini yaşamı boyunca gözetecek koruyucu ruhunu kazanması için "(...) çocuklarını ormanda belirli bir yere götürüp orada yalnız başına bırakırlar" (Müler, 2000, 47).

Dağ, orman gibi toprakla bağlantılı yeryüzü oluşumlarına atfedilen kutsallık ırmak, göl, kaynak gibi pek çok şekilde var olan sular için de geçerlidir. Tüm diğer

doğa unsurları gibi suyun da ruhu, diğer bir deyişle hâkim-sahipleri vardır (bkz. Roux, 2002, 144). Bir Blackfoot miti'ne göre, fakir ve yetim bir çocuk ruhlardan yardım dilemek için yüksek bir dağa, kayalara ve bir nehrin yanına gider ama ruhlardan bir işaret alamaz. En sonunda büyük bir gölün kenarına gelir ve ağlamaya başlar. Bu gölde güçlü bir Su Ruhu yaşamaktadır. Su Ruhu oğlunu görevlendirerek çocuğu yanına çağırtır ve ona bir hediye verir. Hediye çocuğun daha önce hiç görmediği bir hayvan olan attır (bkz. http://www. firstpeople.us/fp-html-legends/WaterSpiritsGiftOfHorses-Blackfoot.html/, 21.07.06). Bu mitte, su ruhlarının bulundukları bölgedeki su hayvanlarının sahibi oldukları ve insanların yardım istedikleri kutsal varlıklar oldukları görülmektedir. Aynı zamanda alıntılanan bu mitte Türk mitolojisinde de yer alan sudan gelen at unsuru yer almaktadır. Türk mitolojisinde sudan çıkan son derece güçlü atlarla ilgili bir mit bulunmaktadır (bkz. Uraz, 1994, 146).

Suyun hayat verici gücü ve arındırıcılığına olan inanç Türk ve Kızılderili mitolojilerinin her ikisinde de yer almaktadır (bkz. Roux, 2002, 143). Hultkrantz'ın belirttiği üzere Kaliforniya Maiduları ve Wintun Kızılderililerinin mitolojisinde, ölümün var olmadığı bir zamanda, insanların Hayat Suyu'nda yüzerek gençliklerini geri kazanabildikleri söylencesi vardır (bkz. Hultkrantz, 1980, 62). Türk mitolojisinde Hayat Suyu, kimi zaman yalnızca ölüleri diriltip hastaları iyileştiren, kimi zaman da ihtiyarlara gençlik veren biçiminde yer almaktadır (bkz. Toprak, 1998, 99).

Suyun hayatın kaynağı olarak algılanmasını Türk ve Kızılderili mitolojilerindeki yaratılış mitlerinde açıkça görmekteyiz. Yaratılış mitlerinde her şeyden önce suyun olduğu, her yerin sularla kaplı olduğu ifadelerine sıkça rastlanmaktadır. Altay yaratılış efsanesi; "Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer! / Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer," sözleriyle başlamaktadır (Ögel, 2001a, 432). Benzer bir biçimde, Crow Kızılderililerinin yaratılış mitinde de her şeyden önce su ve yaratıcı Yaşlı Adam Coyote vardır:

> "Su nasıl oluştu, kimse bilmez. Yaşlı Adam Coyote nereden geldi, kimse bilmez. Ama, o vardır ve yaşamıştır. Yaşlı Adam Coyote dedi ki: "Yalnız olmak kötü. Konuşabileceğim birileri olmalı. Sudan başka hiçbir şeyin olmaması kötü" (Erdoes ve Ortiz, 1984, 88).

Yine daha önce alıntıladığımız Yakima yaratılış miti de şöyle başlar: "Dünyanın başlangıcında, her yer suyla kaplıydı" (a.g.e, 117).

Türeme mitlerinde, yaratılış mitlerinde olduğu gibi suyun var oluşa katkısı olduğu görülmekte, sudan türemeye örnekler bulunmaktadır. Pima Kızılderililerinin mitine göre "çok güzel bir kadın (yani Yeryüzü Ana) buluttan düşen bir damlayla hamile kalır" (Russell,1908, 239; Akt. Eliade, 2003, 198). Töles, Koçkar-Mundus ve Mundus Türk boylarının türeme efsanesine göre, savaştan kaçan bir kız, yağan yağmurla birlikte gökten düşen buz parçasının içindeki iki buğday tanesini yemiş ve daha sonra hamile kaldığını anlamıştır (bkz. Ögel, 2001a, 56-57; Roux, 2002, 183).

Türklere göre, suyun saflık özelliği diğer özelliklerinden önde gelmektedir. Ancak bu saflık kolayca bozulabilen bir saflıktır. Bu nedenle suyun kirletilmesi pek çok Türk topluluğunda yasaklanmıştır. Akarsu, kaynak veya göl suyunu kap kacak yıkayarak, bedeni yıkayarak veya dışkı yaparak kirletmek, Eski Türk toplulukları arasında yasaklanmıştır (bkz. Roux, 2002, 144). Kızılderili mitolojisinde yeryüzüne minnettarlık göstermenin yolu, ona saygı duymak, kirletmemek, kaynaklarını israf etmemektir (bkz. Cousins, 1997, 500). Kuzey Amerika'nın Büyük Göller bölgesinde yaşayan Sokaogon kabilesi, en önemli beslenme kaynağı olan yabani pirinci Pirinç Gölü'nden elde etmektedir. Yerüstü ve Yeraltı sularının Büyükanne Yeryüzü'nü (*Nookomis oki*) temsil ettiğine inanan Sokaogon halkı için su kaynaklarının saflığını korumak dini bir görevdir (bkz. Reynolds, 2003, 148).

Uygurlarda, Tamir, Selenga, Tola nehirleri kutsal sayılmıştır, bunun yanında Baykal Gölü de Türk toplulukları için kutsaldır (bkz. Roux, 2002, 146). "Kimekler ise, İrtiş ırmağını büyük saymışlar ve ona tapmışlar, secde etmişlerdi" (Toprak, 1998, 99). Uraz, volkanik dağlarda bulunan göllerin "Gök göl" olarak adlandırıldığı ve kutsal sayılan bu göllere at ve deve gibi kurbanlar verildiğini belirtmektedir (bkz.

Uraz, 1994, 182). Çeyeni Kızılderili kabilesinde bir kimse " büyük bir su kütlesinin yanından geçerse, bir göl ya da büyük bir deniz kenarında durursa, yiyecek ya da tütün adağında" bulunmalıdır (Marriot ve Rachlin, 1994, 74). Salish Kızılderilileri, törenlerde söyledikleri şarkıları kendilerine Lochsa Irmağı'nın öğrettiğine inanmakta, Apacheler ise bugünkü Arizona'daki kayalık vadilerin ve temiz su kaynaklarının, onlara doğru yaşamayı öğreten Büyükanne ve Büyükbabaları olduğunu düşünmektedirler (bkz. Cousins, 1997, 499).

Su, bir başka yönüyle daha, tanrısaldır. Yağmur şeklinde gökten gelmesi nedeniyle, su tanrı tarafından gönderilmektedir ve tanrıdan gelen her şey gibi kutsaldır (bkz. Roux, 2002, 147).

3.3. DOĞADAKİ KUTSAL MADDELER VE NESNELER

Bazı maddelerin sertliği, dayanıklılığı ve kullanım alanları bu maddeleri doğadaki diğer maddelerden ayırarak farklı bir kutsallık kazandırmıştır. Eliade'nin de belirttiği gibi " Hiçbir şey, eksiksiz gücüyle, görkemli bir kayadan veya çarpıcı bir şekilde dikili duran granit bir bloktan daha doğrudan, daha özerk, daha soylu veya daha huşu verici değildir" (Eliade, 2003, 222).

Taşlar, gerek Türk mitolojisinde gerekse Kızılderili mitolojisinde kutsal sayılan maddeler arasında yer almaktadır. Animizm inancıyla bağlantılı olarak taşların ruhları ve çeşitli güçleri olduğuna inanılmıştır. Taşların, dünyanın yaratılışından beri olagelmiş daimi varlıklar oldukları inancı onları kutsal varlıklar arasına yerleştirmektedir. Taşların bu özelliği Kızılderili yaratılış mitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yakima yaratılış mitinde Yukarıdaki Büyük Şef'in dünyayı yaratırken kullandığı çamurun bir kısmının sertleşerek taşları oluşturduğu anlatılmaktadır. Mite göre, taşlar o zamandan beri değişmemiş, yalnızca sertleşmişlerdir (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 118). Dakota Kızılderilileri de taşların tüm kutsal varlıkların en eskisi olduğuna inanmaktadır. Dakota Kızılderililerinden Siouxların yaratılış mitine göre ise; Taş (İnyan), yumuşak ve şekilsiz bir yığınken, damarlarını açarak dünyayı yaratır. Kanının mavi renginden sular ve gökyüzü oluşur.

Tüm kanını yaratılışta kaybettiği için Taş (İnyan) küçülür, sertleşir ve gücünü yitirir (Jones ve Molyneaux, 2004, 46).

Hartley Burr Alexander, Kızılderili inanışında taşların varlığını dört başlık altında toplamaktadır. Bunlar; buhar banyolarında iyileştirme amaçlı kullanılan taşlar, taştan yapılmış fetişler, sembolik anlamlar taşıyan taşlar (kristal, turkuaz ve siyah taşların ışığın simgesi olması ve mavi taşların gökyüzünü ve geceyi simgelemesi gibi) ve doğal sunu ve kurban alanları oluşturan taşlar (bkz Alexander, 2005, 284). Alexander'ın taşın Kızılderililer arasındaki kullanımına ilişkin yaptığı bu sınıflama Türk mitolojisi için de geçerlidir diyebiliriz. Taşların özellikle Şaman törenlerindeki kullanımı düşünüldüğünde Türk ve Kızılderili inanışında taşlara yüklenen kutsallık ortaklık göstermektedir.

Uraz tarafından Türk mitolojisinde taşların iyileştirme amaçlı kullanımına şöyle bir örnek verilmektedir; "Buhara taraflarında Harezm taşı denilen bir taş vardı. Bu, sihirli bir taştı.[...] Bu taş suya atılır ve suyu içilirse, hasta iyileşir" (Uraz, 1994, 180). Kızılderililerde ise buhar banyolarında kullanılan taşların yanı sıra Crow Kızılderililerinde olduğu gibi şifa verici olarak saklanan hayvan şekilli taşlar bulunmaktadır (Hultkrantz, 1980, 61). Doğurganlık ile ilişkilendirilen taşlar da şifa veren taşlar arasında anılabilir. Uraz, Türk mitolojisindeki bazı taşların işlevini şöyle açıklamaktadır;

> "[...] bazı taşlar çocuk doğurtur, bazıları da kısırlık yapar. Bir kadın çocuk doğurmak istemezse taşı kırdırır, içinden alır un haline getirir, cevizle karıştırır, yer. Artık bir daha çocuk doğurmaz. Zümrüt taşı denilen bir taşla da çocuğun kolay doğması sağlanmış olur" (Uraz, 1994, 179).

Eliade'nin aktardığına göre kuzey Kaliforniya'daki Maidu kabilesinde çocuğu olmayan kadınlar, "gebe bir kadına benzeyen bir kayaya dokunurlar" (Hartland, 1899, 337; Akt. Eliade, 2003, 226).

Taşların kutsallıkları nedeniyle yararlanıldıkları bir diğer alan ise kurban törenleridir. Kutsal olduklarına inanılan kayaların üzerinde Tanrılara hayvan kurban edilmiş veya bizzat bu kayalara kurbanlar sunulmuştur. Mistassini Gölü çevresinde

yaşayan Algonquin kabilesinin üyeleri, gölü geçebilmek için göl kıyısında bulunan büyük bir granit kayaya kurban sunmaktadırlar (bkz. Hultkrantz, 1980, 61). Esin, Eski Türklere ait dönemi kesin olarak bilinemeyen kurban kayalarından söz etmektedir. Bu kayalara kan akıtılması için oyuklar açılmış ve kayaların üzerine at ve geyik figürleri resmedilmiştir (bkz. Esin, 2001, 101), (bkz. Resim2).

Kutsal anlamda ayrıcalıklı bir yere sahip olan taşlar dışında, doğadaki başka pek çok nesne, taşıdıklarına inanılan güçler nedeniyle kutsal sayılmışlardır. Bu nesneler, genel bir ifadeyle fetişler (tözler, putlar) başlığı altında ele alınabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk ve Kızılderili inanışlarında animizm ve fetişizm önemli bir yere sahiptir. Dünya üzerindeki pek çok ulusta olduğu gibi Kızılderililer ve Türklerde fetişler, doğada bulunan çeşitli maddelerden yapılan, kutsal gücü olduğuna ve kötülüklerden koruduğuna inanılan nesnelerdir (bkz. Çoruhlu, 2002, 57; Roux, 2000, 81-82). Taş, kemik, hayvan patisi gibi doğadan bulunduğu haliyle korunan fetişlerin yanı sıra çeşitli maddeleri birleştirerek heykelcikler yapılması da söz konusudur.

Türklerde "töz" veya "ongon" adını alan fetişler atalar kültüyle ilintilidir. Sahibi olan kişiye, aileye veya topluluğa koruyuculuk yapan, uğur getiren tözler, saygı duyulan ve çekinilen nesnelerdir. Tözleri memnun etmek için yiyecek ve içecekler önce bu heykelciklere sunulur (bkz. Çoruhlu, 2002, 60).

> "Buryatlarda gali eceni "ateş ruhu" simgeleyen bebekler, ocağın yanında bulunan bir çekmecede saklanır.[...] Sibirya halklarında ev ruhunu simgeleyen bebeklere de rastlanır. Soyotlar yemek yedikleri zaman, kumaş, deri ya da tahtadan yapılmış olan "ev sahibi"ne de bir pay ayırmayı unutmazlar" (Buluç, 2004, 8).

Trochanski adlı araştırmacı, Altay Türklerinde, ölülerin serbest kalan ruhlarının, yapılan tasvirlerin içine hapsedildiğini ve sunulan yiyeceklerle beslendiğine işaret etmektedir (bkz. Roux, 1999, 205). Benzer şekilde Kızılderililerde de serbest dolaşan ruhların bir fetiş halini alıp beslenmek ve saygı görmek karşılığında sahibine avda ve diğer günlük ihtiyaçlarında uğur getirdiği inancı bulunmaktadır (bkz. Spence, 1993, 89). Öte yandan fetişler,"yalnızca ölülerin

ruhlarını temsil etmekle kalmazlar, aynı zamanda, efsanevi varlıkları, çeşitli hayvanları, hatta göksel nesneleri de temsil ederler" (Harva, 1938, 373; Akt. Roux, 1999, 204). Harva'nın Türk ongonları için yaptığı bu saptamanın, Kızılderili fetişleri için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Kişilerin veya ailelerin fetişleri olabildiği gibi kabilelerin de fetişleri bulunabilmektedir. Kiowa kabilesinin "taime" adındaki taştan yapılmış fetiş bebeği kabile fetişlerine örnek gösterilebilir. Güneş Dansı boyunca "taime"ye yakarılmaktadır (bkz. Hultkrantz, 1980, 61-62). Skidi Pawneeleri arasındaki inanca göre köy adına şefe ait olan fetiş, Şaman tarafından yapılan törenle kutsanır, fetişin bakımını ise şefin karısı üstlenir. Hultkratz ayrıca eski dönemlerde kabile fetişlerinin zafer elde edebilmek için savaşa götürüldüğünü belirtmektedir (bkz. A.g.e., s.80). Kızılderili toplulukları arasında var olan bu uygulama, Türk tözleri arasında yer alan sancakları hatıra getirmektedir. Devletin simgesi olan tözler, keçeden yapılmış bir torbayla birlikte bir direğin ucuna takıldığında sancak oluşmaktadır. Bu tözler yaygın olarak geyik, kurt ve kartal biçiminde olmaktadır (bkz. Çoruhlu, 2002, 59-60), (Resim 3).

Topluluğun tümüne ait olan fetişler daha çok hayvan ata inancıyla ilişkilendirilmektedir. Türklerde çeşitli topluluklar, ilk atalarının bir hayvan olduğuna ve bu hayvan atadan türediklerine inanmaktadırlar. Genellikle bu hayvan ata Türk toplulukları arasında büyük saygı gören kurttur (bkz. Çoruhlu, 2002, s. 57). Modoc Kızılderilileri ayıdan türediklerine (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 85-87), Sioux Kızılderilileri ise kartaldan türediklerine inanmaktadırlar (bkz. A.g.e., 93-95). Hayvan ata inancı fetişizm ve totemizmi buluşturmaktadır. Fetişizm, doğada bulunan nesnelerin bir ruhu ve gücü olduğu ve bu nesnelerin insana uğur getireceğine inanmak anlamında kullanılırken, farklı olarak Totemizm kavramı toplulukların soylarını bir hayvan ataya dayandırması ve bu hayvan atanın kendilerini koruduğuna inanmaları olarak açıklanmaktadır. Kızılderili kabilelerinde, hayvan ata söz gelimi bir ayı ise, kabile ayıların kardeşleri olduğuna inanmakta ve bu hayvanın öldürülmesi, yenmesi şiddetle yasaklanmaktadır (bkz. Hultkrantz, 1980, 66-68). Yakut Türklerinde aynı inancın var olduğunu görmekteyiz;

> "Strahlenberg, (Yakutların) her grubunun kuğu, kaz, karga vs. gibi kutsal kabul ettiği belli bir yaratığı sahiplendiği ve diğer grupların yiyebilmesine karşın onların bu yaratığı yemediğine işaret etmektedir." (Strahlenberg, 1730, 378; Akt. Roux, 2002, 221).

Kuzey Amerika yerlileri arasında, özellikle de balıkçılık yaparak yaşayan kuzeybatı Kızılderilileri arasında totem direkleri yaygındır (Resim 4, 5). Totem direkleri üzerine hayvan atanın ve diğer kutsal varlıkların genellikle ağacın oyulması aracılığıyla resmedildiği ağaçtan heykellerdir (bkz. Burland, 1991, 29). Bu heykeller yerleşim yerlerine dikilerek totemin koruyuculuğundan yararlanılmaktadır. Ahmet Ali Arslan *Ataların İzi İle* adlı eserinde Saha Sire'de kutsal olarak bilinen ve özel bir saygı gören 'serge' adlı direklerin Kuzey Amerika Kızılderili totemleri ile olan benzerliğine dikkat çekmektedir:

> "Bu direk, Alaska ve Alaska'nın güneyindeki Yerlilerin hazırladıkları gibi, çeşitli motif ve simgelerle bezenerek en önemli meydana veya kabilenin çadırlarının kurulduğu alanın orta yerine dikilir.(...) Sahaların Serge dedikleri bu direk, Gök Tanrının yeryüzündeki simgesi olarak bilinir. Uçmağa bu direği takip eden ve gökyüzünün derinliklerine uzanan yoldan gidilir" (Arslan, 2004, 11).

Arslan ayrıca Göktürk kitabelerinin de Gök Tanrıya yükselecek şekilde dikine yerleştirilmiş olduğunu ve kitabelerin böyle yerleştirilmesinin totem ve serge direklerinin yerleştirilişiyle aynı amacı taşıdığını belirtmektedir (bkz. a.g.e., 47).

3.4. DOĞADAKİ KUTSAL HAYVANLAR

Türk ve Kızılderili uluslarında Şamanist inanç içerisinde hayvanlar son derece önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Evrenle uyum içerisinde yaşayarak huzurlu yaşayabileceklerine ve soylarını sürdürebileceklerine inanan bu topluluklarda, hayvanlara evrenin insan tarafından bilinmeyen sırlarını bilen, üstün yeteneklere sahip canlılar gözüyle bakılmıştır.

Hayvanların sahip olduğu güçlü sezgiler ve hayatta kalma yetenekleri insanı etkilemiş ve Türk ve Kızılderili toplulukları gibi doğaya saygının hâkim olduğu topluluklarda hayvanların yüceltilmesine neden olmuştur. Roux'un da belirttiği gibi hayvanların "en çarpıcı yetenekleri arasında, doğanın görüngülerini insandan önce hissetme ve daha iyi kavrama yeteneği" bulunmaktadır (Roux, 2005, 73). Hayvanların insandan üstün özelliklerine, yön bulma, doğa olaylarını insanlardan önce sezinleme ve özellikle balıkların yüzme, kuşların uçma yetenekleri örnek verilebilir.

Türk ve Kızılderili topluluklarının hayranlık ve saygıyla yaklaştıkları hayvanlara yaratılış mitlerinde de ayrıcalıklı bir yer verdikleri görülmektedir. Pek çok Kızılderili kabilesinin yaratılış mitinde, başlangıçta insanlardan önce hayvanlar bulunmakta ve dahası yeryüzünün ve insanın yaratılışında Yaratıcı'ya yardım etmektedirler. *Kartal* kısmında yer verilecek olan Altay, Algonquin ve Iraquois mitlerinde yaratılışa yardım eden varlıklar kuşlardır.

Hayvanlara atfedilen kutsallık ve ayrıcalık, Türk ve Kızılderili uluslarının takvimlerine ve astrolojilerine yansımıştır. On iki hayvanlı Türk takvimi, her yıla bir hayvan ismi verilmesiyle oluşturulmuştur. On iki yıllık süre bittiğinde tekrar ilk yıla dönülmektedir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk* eserinde Türk takvimin kökenine yer vermektedir. Kaşgarlı'nın aktardığı üzere; Türk hakanlarından birisi önceki yılları hesaplamakta yanlışlık yapıldığını fark etmiş ve yıllara bir düzen verilmesine karar vermiştir. Bunun üzerine Hakan ava çıkmış ve av hayvanlarının Ilısu'ya doğru sürülmesini emretmiştir. Suyu geçen on iki hayvanın isimleri suyu geçiş sıralarına göre yıllara verilmiştir. Buna göre suyu ilk geçen hayvan olan sıçanın (sıçgan) adı ilk yıla verilmiştir, diğer yıllara sırasıyla; Ud (Öküz) yılı, Pars (Kaplan) yılı, Tavışgan (Tavşan) yılı, Nek (Ejder/Balık) yılı, Yılan yılı, Yund (At) yılı, Koy (Koyun) yılı, Biçin (Maymun) yılı, Takagu (Horoz) yılı, İt (Köpek) yılı ve Tonguz (Domuz) yılı adları verilmiştir. (bkz. Mahmud, Çev. Besim Atalay, 1985, 344-346; Akt. Çoruhlu, 2000, 169-170). Çoruhlu'nun da belirttiği gibi kişilerin karakterleriyle ya da o yıl olacak olaylarla takvime adını veren hayvanlar arasında ilişki kurulmuştur (bkz. a.g.e., 170). Benzer biçimde Chippewa Kızılderililerinde, aylar hayvan

adlarıyla anılmaktadır ve bu aylarda doğan kişilerin aya adını veren hayvanla ilişkili özellikleri olduğuna inanılmaktadır. Kızılderili astrolojisinde aylar sırasıyla, Yaban Kazı, Su Samuru, Puma, Ala Doğan, Kunduz, Geyik, Ağaçkakan, Mersin Balığı, Bozayı, Karga, Yılan ve Yaban Geyiği'dir (bkz. Bear ve Wind, 1984).

Türk ve Kızılderili topluluklarında her hayvan sahip olduğu ruhani güç ve doğada var oluş nedeniyle hem günlük yaşam hem de törensel açıdan önem taşımaktadır. Bununla beraber bazı hayvanlara daha fazla kutsallık atfedildiği görülmektedir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde ortak olan kutsal hayvanların sayısı oldukça fazla olmakla beraber, çalışmamızın kapsamı nedeniyle bu bölümde Kartal, At, Kurt ve Ayı olmak üzere dört kutsal hayvana yer verilecektir. Çalışmada bu dört hayvana yer verilmesinin nedeni, söz konusu kutsal hayvanların Türk ve Kızılderili mitolojilerinde ata hayvanlar olarak öne çıkmaları ve ayrıcalıklı yere sahip olmalarıdır.

3.4.1. Kartal

Hayvanlara özgü özellikler arasında insanların taklit edemediği yegâne davranış uçmaktır. Bu nedenle insanın en eski çağlardan beri kuşlara hayranlıkla yaklaştığı, onları kutsal varlıklarla özdeşleştirdiği görülmektedir. Kızılderili mitolojisinde kuşlar, insanlar ve gökyüzündeki tanrılar arasında elçilik yapmaktadırlar (bkz. Alexander, 2005, 293). Türk topluluklarında ise, cennet düşüncesinin ortaya çıkışından sonra kuşlar cennetin simgesi olmuşlardır (bkz. Çoruhlu, 2002, 151).

Kuşlar, Türk toplulukları arasında ruhun simgesi olarak kabul edilmiştir. Doğumdan önce ruhun kuş şeklinde olduğu ve doğum zamanı kuş şeklinde gökten indiğine inanılmaktadır (bkz. Roux, 1999, 144). Doğumla gökten inen kuş şeklindeki ruh, ölümle birlikte tekrar göğe uçmaktadır. Eski Türk yazıtlarında ve metinlerinde "ölmek" sözcüğü yerine "uçmak" sözcüğünün sıkça kullanıldığına rastlanmaktadır

(Roux, 1999, 157). Pek çok Kızılderili kabilesi de "kuşların ölülerin görülebilen ruhları" olduklarına inanmaktadır (Spence, 1993, 110).

Yaratılış mitlerinde kuşların yaratıcının yardımcıları veya bizzat kendisinin bir görüntüsü olarak yer aldıklarını görüyoruz. Radloff'un derlediği Altay yaratılış mitinde kara kaz yaratıcının ve kişinin şeklini aldıkları varlıktır ; "Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir "kişi" vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı"(A. İnan, Tarihte ve bugün Şamanizm, 14). Algonquin Kızılderililerinin yaratılış mitine göre, Büyük Tanrı Michabo, tufandan sonra yeryüzünü yeniden yaratabilmek için, kuzgunu toprak bulmaya gönderir (bkz. Spence, 1993, 107). Iroquois yaratılış mitinde ise, dünya yaratılmadan önce her yer sularla kaplı iken bu sonsuz suyun üzerinde yüzen iki kuğu vardır. Daha sonra bu iki kuğu Büyük Kaplumbağa'nın kabuğu üzerinde yarattığı dünyayı çevrelerler (bkz. Burland, 1991, 66).

Şamanların kurban törenleri sırasında göğe yükselmek için kuşlardan yardım aldığı görülmektedir. Türk topluluklarında, göğe yükselme sırasında Şaman, genellikle bir kazı binek hayvanı olarak kullanır. Bu sembolik eylem için kaz şeklinde yapılmış bir kukla kullanılmaktadır (bkz. Çoruhlu, 2002, 151).

Kartal, tüm diğer kuşlardan daha kutsal sayılmıştır. Türklerde Ülgen'in simgesi olan kartal, aynı zamanda Ülgen'in yedi oğlundan biridir ve Kara Kuş adını almıştır. Ülgen'in çocuklarından birinin "Kara Kuş olması Türk sanat tarihi bakımında önemlidir; çünkü sanat tarihimizde yırtıcı kuş (kartal) tasvirleri son derece yaygındır" (Çoruhlu, 2002, 28). Kara Kuş Şamana göğe yolculuğunda yardım eder (bkz. Buluç, 2004, 5). Kızılderililer de kartala tapınma derecesinde kutsallık atfetmiştir. Natchez Kızılderilileri kartalı neredeyse bir tanrı olarak görürler (Spence, 1993, 111). Sioux yaratılış mitinde büyük tufan sırasında, bir kız kartal tarafından kurtarılır. Kartal kızla evlenir ve çocukları olur. Siouxların da arasında bulunduğu Lakota halkı işte bu çocuklardan meydana gelmiştir. Bu nedenle Siouxlar atalarının kartal olduğuna inanırlar ve kendilerini kartal ulusu olarak adlandırırlar (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 93–95). Türk destanı Er Töştük'te, kartal kahraman Er Töştük'ü

yutup güçlü kıldıktan sonra tekrar içinden çıkartır (bkz. Roux, 2005, 87–88). Bu eylemin yeniden doğumu simgelediğini ve kartalın da kahramanın hayvan atası halini aldığı söylenebilir. Kartalın Şamanın hayvan anası olduğu düşünülmüştür. Hayvan ana kartal Şaman ruhlarını belirli bir olgunluğa gelinceye kadar besler ve Şamana ömrü boyunca yalnızca üç kez görünür. İlki Şamanın doğuşu esnasında, ikincisi bedeninin (simgesel olarak) parçalanması sırasında, üçüncüsü ise Şamanın öldüğü andır (Çoruhlu, 2002, 65).

Kuşlar arasında en iyi avcı ve en zeki olarak görülen kartal, görülüyor ki hem Kızılderili hem de Türk mitolojilerinde sahip olduğu üstün özellikler nedeniyle kutsal sayılmıştır. Kızılderili kabile işareti ve Türk devletlerinin devlet arması olarak kartal figürleri kullanılmıştır.

3.4.2. At

At, insanlara pek çok yönden faydalı olduğu için Tanrıların veya kutsal varlıkların bir armağanı olarak görülmüştür. Avcılıkla geçinen göçebe toplumlar olan Kızılderili kabileleri ve Türk toplulukları için atlar büyük önem taşımaktadır (bkz. Olsen, 1998, 116). Yaşamsal açıdan bu denli önemli olan atlar, tanrısal su ve gök unsurlarıyla ilişkilendirilmişlerdir. Yunan mitolojisinde atların denizler tanrısı Poseidon tarafından yaratılmış olması gibi, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde de atların sudan geldiği inancına rastlanmaktadır. "Su Ruhunun Hediyesi Atlar" adlı Blackfoot mitine göre atlar Su Ruhunun hediyesidir ve sudan gelmişlerdir (bkz. http://www.firstpeople.us/fp-html-legends/WaterSpiritsGiftOfHorsesBlackfoot.html/ 21.07.06). Türk mitolojisinde de sudan çıkan görkemli atların varlığından söz edilmektedir (bkz. Uraz, 1994, 146; Roux, 2005, 44; Çoruhlu, 2002, 141).

Türk toplumlarındaki önemini yansıtır biçimde at, Ülgen'e sunulan kurbanlık hayvan olmuştur. Şaman hem kurbanlık hayvan olarak hem de gökyüzüne yükselişinde ve yeraltına inişinde bir binek hayvanı olarak törenlerinde attan yararlanmaktadır (bkz. Çoruhlu, 2002, 140-141).

3.4.3. Kurt

Kurt dünya üzerindeki pek çok mitolojide olumlu ve olumsuz imgelerle yer almaktadır. Avrupa mitolojilerinde kurt, korkulan ve genellikle ölümle özdeşleştirilen bir varlıktır. John Williams Yunan mitolojisindeki üç kurt başlı ölüm tanrıçası Hectate ve daha sonra ortaya çıkan Kurt Adam mitini bu duruma örnek vermektedir (bkz. Williams, 1996, erişim http://www.mnforsustain. org/wolf_meaning_wolf.htm, 17.06.06). Türk mitolojisinde ve Kızılderili mitolojisinde kurt, Avrupa mitolojisindeki olumsuz imgesinin aksine olumlu bir imgeye sahiptir (bkz. Aliyeva, 2000, 40-43). Gök Tanrı ile ilişkilendirilen kurda, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde ata, yol gösterici ve güç timsali olarak saygı gösterilmiştir (bkz. Toprak, 1998, 87-90).

Kurdun hayatta kalma becerisine, dayanıklılığına ve avcılıktaki başarısına Türk ve Kızılderili topluluklarında hayranlık duyulmuştur. Zorlu doğa koşullarında hayatta kalmak için ve özellikle avcılıkta kurdun sahip olduğu özellikler taklit edilmiştir. Kızılderili savaşçılar, avcılıkta kurtla yarışırlar (Olsen, 1998, 110), Çin kaynaklarına göre de, Türkler savaşçılarına "böri" yani kurt derler (bkz Çoruhlu, 2002, 135).

Kurt bir totem olarak her iki mitolojide de yer almaktadır. Kuzey Amerika'nın kuzey sahillerinde yaşayan Nootka yerlilerinin totemlerinden biri kurttur ve bu hayvan ataya kabileye güç vermesi için törenler yapılır (bkz. Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 106). Arslan da, Nootka kabilesinin bir bozkurttan türediklerine inandıklarını ve diğer kabilelerinde Nootkaları kurttan türemiş kabile olarak tanıdıklarını belirtmektedir (bkz. Arslan, 2004, 9). Türk topluluklarında farklı kurttan türeyiş efsanelerine rastlamaktayız. Bahaeddin Ögel'in aktardığı Uygur türeyiş efsanesinde hükümdar çok akıllı olan kızlarını tanrılarla evlendirmek ister ve onları bir dağa bırakır. Hükümdarın küçük kızı dağda karşılarına çıkan kurdun tanrısal bir varlık olduğunu anlar ve onunla evlenir. Kurt ve hükümdar kızının çocukları Uygurlar olmuştur (bkz. Ögel, 2001a, 32). Bir Göktürk türeme efsanesinde ise; Göktürklerin tümünün düşmanlar tarafından yok edildiği, yalnız bir oğlan

çocuğunun hayatta kaldığı, bir kurt tarafından kurtarılan oğlanın daha sonra bu kurtla evlendiği anlatılmaktadır. Kurt, oğlanı dağların içindeki bir ovaya [Ergenekon] kaçırır ve burada on çocuk doğurur. Bu çocuklardan on boy olur ve Türkler ovaya sığamayacak kadar çoğalırlar (bkz. A.g.e., 33-34; Biçurin, 1950, 220-221; Akt. Aliyeva, 2000, 41).

Oğuz kağan destanında Oğuz'a savaşta yol gösteren yine bir kurttur (Çoruhlu, 2002, 109). "Kurdun Yerine Kim Konuşuyor?" adlı Kızılderili efsanesinde; yeni bir yerleşim yeri bulmak isteyen kabileye kurdun nasıl önderlik ettiği anlatılmaktadır (bkz. Williams, 1996, erişim http://www.mnforsustain.org/wolf_meaning_wolf.htm, 17.06.06). Ergenekon destanının bir biçiminde Türklere demir dağdan çıkış yolunu gösteren bir dişi kurttur (bkz. Uraz, 1994, 297). Alıntıladığımız efsanelerden Türk ve Kızılderili mitolojilerinde kurdun bir önder, bir yol gösterici olarak görüldüğü dolayısıyla bilgelik özelliği atfedildiği sonucuna varılabilir.

3.4.4. Ayı

Türkler ve Kızılderililerde orman kutsal bir yer olarak görülmüş ve bir ruhu olduğuna inanılmıştır. Ayıya atfedilen kutsallığın orman kültüyle ilintili olduğu düşünülmektedir. Türklerde ayı, "orman tanrısı ya da ormanın ruhunun simgesidir. Erken devirlerde kurdun adının tabu olması gibi ayı adının da zikredilmesi yasaktı" (Çoruhlu, 2002, s.140). Kızılderili toplulukları arasında ayı, özellikle kuzeyin ormanlık bölgelerinde yaşayan Algonquinler için önemlidir. Ojibwayler ayıyı en büyük manitu (ruh) olarak kabul ederler (bkz. Jones ve Molyneaux, 18).

Ayıdan türeme düşüncesi hem Kızılderili hem de Türk toplulukları arasında var olan bir inanıştır. Roux'nun belirttiği üzere Türk toplulukları arasında ayının "kadınları sevmek ve gebe bırakmak gibi bir ünü" bulunmaktadır (Roux, 2002, 137). "Başkurtlar gibi bazı Türk toplulukları ata saydıkları ayıdan türediklerine inanıyorlardı" (Çoruhlu, 2002, 140). Türk topluluklarında ayı için "ata" anlamına

gelen sözcükler kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut ayının "aba" (baba) olarak adlandırıldığını belirtmektedir (bkz. Roux, 2002, 196). Bir Kızılderili kabilesi olan Modoc kabilesinin yaratılış mitinde tüm Kızılderililerin atasının ayı olduğu anlatılmaktadır. Söylenceye göre; Gök Ruhlarının Şefi (Yaratıcı, Gök Tanrı), dünyayı ve üzerindeki canlıları yarattıktan sonra yeryüzüne yerleşir. Bir bahar günü, Gök Ruhlarının Şefinin kırmızı saçlı kızı, sert esen rüzgârı dindirmek için yaşadıkları dağın tepesine tırmanır. Babasının sözünü dinlemeyip, dağın doruğundaki delikten dışarı başını uzattığı için kız, rüzgârla savrulup gider. Ormanda düştüğü yerde onu bir ayı bulur. Ayılar, o zaman da tüylerle kaplıdır ve keskin pençeleri vardır ama insanlar gibi yürüyüp konuşabilmektedirler. Kız ayının yavrularıyla birlikte büyür ve genç bir kadın olduğunda ayının en büyük oğluyla evlenir. Birçok çocukları olur. Kaybolan kızının ayılarla yaşadığını ve kendinden habersiz yeni bir neslin türediğini öğrenen Gök Ruhlarının Şefi çok kızar ve ayıları cezalandırır. Onları ellerinin ve dizlerinin üzerinde yürümekle, bir daha asla konuşamamakla cezalandırır. Ayı baba ve tanrıça annenin çocukları tüm Kızılderili kabilelerinin atası olmuşlardır. Bu yüzden Shasta Dağı civarında yaşayan Kızılderililerin ayı öldürmesi yasaktır (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 85-87).

Ayı aynı zamanda Şaman törenlerinde ve erginleme törenlerinde önemli bir yere sahiptir. Ayı kılığına girme ya da Şaman elbisesinin üzerinde pençe gibi ayı kısımları taşıma Şamanlar arasında yaygındır. Lakota Siouxlarına göre ayının tedavi etme gücü vardır, bu nedenle Şamanlar ayı ruhundan şifalı bitkileri kullanma konusunda yardım isterler; Ojibwayler ise güçlü Şamanların kötü ruhlarla ayı şekli alarak savaşabildiklerine inanırlar (bkz. Jones ve Molyneaux, 19). Eliade, ayının erginleme törenlerinde önemli bir yere sahip oluşunu 'ay hayvanı' olarak görülmesiyle ilişkilendirmektedir:

> "Sibirya'nın kuzeydoğusundaki Koryaklarda, Gilyaklarda, Tlingitlerde, Tongalarda, Haydalarda, ayı -"ay hayvanı"dır, çünkü görünür ve kaybolur- erginleme törenlerinde kullanılır; hatta taş devrinde başroldedir. Öte yandan Kuzey Kaliforniya'daki Pomo yerlilerinde, adaylar, boz ayı tarafından erginlenir; ayı, onları "öldürür" ve sırtlarında tırnaklarıyla bir delik açar. Önce soyunan sonra yeni kostümler giyen adaylar dört gün boyunca ormanda kalırlar ve onlara ayinle ilgili sırlar açıklanır" (Eliade, 2003, 185).

Bazı topluluklarda avlanması yasak olmakla birlikte Türk ve Kızılderili topluluklarında ayının yenmesiyle gücünün insana geçtiğine inanılmaktadır. Kızılderililer arasında büyük saygı gösterilen ayının etinin yenmesi ve kemiklerinin kullanılması törensel bir biçimdedir (bkz. Hultkrantz, 1980, 142). Gerek Kızılderili gerekse Türk topluluklarında semavi dinlerle tanışmanın ardından ayının olumlu özelliklerinin yerini kabalık gibi olumsuz özelliklere bıraktığı söylenebilir.

3.5. DOĞADAKİ KUTSAL BİTKİLER

Roux, "Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar" adlı çalışmasında bitkilere atfedilen kutsallığın tek başına ele alınamayacağını, bitkilerin "yer-tanrıçası tapımı ya da kozmoloji çerçevesinde" incelenmesi gerektiğini belirtmektedir (bkz. Roux, 2005, 16). Roux'nun sözlerinden hareketle bitkilere atfedilen kutsallığın hayvanlara atfedilen kutsallık kadar geniş ve detaylı olmadığını söyleyebiliriz. Bitkiler tek başlarına hayvanlar kadar ayrıcalıklı bir yere sahip olamamışlardır. Bu durum Türk topluluklarının çoğunlukla avcı topluluklar olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Kızılderili toplulukları arasında da hayvanlar bitkilerden daha çok öne çıkmaktadır. Ancak doğada kendiliğinden yetişmiş ve daha sonra ekilerek çoğaltılmış bazı bitkiler Tanrıların hediyesi olarak görülmektedir. Kızılderili topluluklarının beslenmesinde önemli bir yere sahip olan mısır ile törensel kullanımı yaygın olan tütün bu bitkiler arasında sayılabilir.

Bitkiler arasında daha önce orman kültü çerçevesinde kısaca değindiğimiz ağaçlar son derece ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Pek çok toplumda olduğu gibi Türk ve Kızılderili topluluklarında da ağaç, özellikle de bazı ağaçlar kutsal sayılmıştır. Kökleriyle toprağın derinliklerine, dallarıyla gökyüzüne uzanan ağaç, yeryüzü ve gökyüzü arasında iletişimi sağlayan bir varlıktır (bkz. Roux, 2005, 65). Bu özelliğiyle ağaç söz konusu topluluklarda Şaman törenlerinin ayrılmaz bir parçası olma özelliği göstermektedir. Şamanlar ağacı gökyüzüne ulaşmak için bir merdiven gibi kullanmaktadırlar. Eski Türklerde Şamanların kullandığı ağaçlar arasında en

geçerli olanı kayın ağacıdır. Her Şaman ayininde kayın ağacı bulundurulmaktaydı (bkz. Çoruhlu, 2002, 116). Roux Şaman törenlerinde ağacın işlevlerinin göğe kurban sunmak ve Şamanın kozmik yolculuğu olmak üzere iki tane olduğunu belirtmektir (bkz.Roux, 2005, 66). Göğe kurban sunma töreninde kurban edilen hayvan genellikle bir ağaca veya onu temsil eden direğe asılır. Şamanın göğe yolculuğu sırasında ise ağaç bir merdiven görevi görecektir. Törenin yapılacağı yurdun (çadırın) ortasına bir kayın ağacı dikilir ve yaprakları yurdun ortasındaki duman deliğinden dışarı çıkarılır. İlk gece yapılan hazırlıklardan sonra Şaman ikinci gece kozmik yolculuğuna başlar. Şaman ağaçtaki kertiklere tırmanarak simgesel olarak göğe yolculuğunu gerçekleştirir ve çıkabildiği son aşama olan yedinci veya dokuzuncu dala kadar tırmanır (bkz. Roux, 2005, 66–67). Şamanlığa giriş törenlerinde de ağaca tırmanma söz konusudur. Pomo Kızılderililerinde ve Sibirya'da Şaman adayları, sırra erme sürecinin bir parçası olarak ağaçlara tırmanmaktadırlar (Eliade, 1999, 155).

Her yıl yapraklarını kaybedip onları yeniden kazanan ağacın ölüm ve tekrar dirilişi temsil etmesi, dünya mitolojileri arasında yaygın bir durumdur (bkz. Roux, 2002, 182). Hemen her toplumda ölümsüzlük, sürekli gençlik veren Hayat Ağacı'nın varlığına rastlanmaktadır (bkz. Çoruhlu, 2002, 93). Ağacın hayat veren gücü Manas destanında "kısır kadınların kutsal elma ağacının altında oynamaları ile çocuklarının olacağı" inancında kendini göstermektedir (Toprak, 1998, 95).

Yaşam ve ağaç arasında kurulan bu bağın türeyiş mitlerine yansıdığı söylenebilir. Türeyiş mitleri arasında ağaçtan türeme mitlerine rastlanmaktadır.

> "Mayaların Palanque'deki mabedin duvarlarında günümüze kadar yaşattıkları ve Acawai, Cuna ve Chock yerlileri arasında yaşatılan bitkilerin, hayvanların ve insanların Hayat Ağacından türedikleri yolundaki inanç, Türk dünyası destanlarında, en belirgin örneğiyle gökten bir ağacın başına inen ışıktan Türk boylarının atalarının türemesi şeklinde yaşamaktadır" (Arslan, 2004, 20).

Uygur türeyiş mitinde, Tola ve Şelenga nehirlerinin birleştiği yerdeki adanın ortasında bir tepe ve bu tepenin üzerinde bir kayın ağacı ortaya çıkmıştır. Gökten inen ışıkla bu kayın ağacı beş çocuk doğurmuş ve bu çocukların tanrıdan

geldiğine inanılmıştır. Çocukların en küçüğü Bögü Han (Buğu Han), Uygurların Hanı olmuştur (bkz. Ögel, 1991a, 74). Oğuz Kağan destanında Oğuz'un ikinci karısı bir ağaç kovuğundan çıkmıştır. Oğuz Kağan'ın yerin kızından üç oğlu olur; Gök, Dağ ve Deniz (bkz. Uraz, 1994, 299). Türk boylarından Kıpçakların soyu da yine ağaç kovuğunda doğan bir çocuktan gelmektedir:

> "Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını Kıpçak koydu (ki, Kıpçak, kabuk kelimesinden çıkmıştır." (Togan, 1972, 26; Akt. Sakaoğlu ve Duymaz, 2002, 227).

Kızılderili türeme söylenceleri arasında yer alan "Güçlü Çocuk" adlı Seneca söylencesi, Uygur türeyiş söylencesiyle benzerlik göstermektedir. Güçlü Çocuk söylencesinde ormanda yaşayan bir çiftin ikinci çocukları bir insan eli büyüklüğünde doğar ve annesi doğum sırasında ölür. Baba, yaşamayacağını düşündüğü bebeği bir ağaç kovuğuna terk eder. Burada güçlenen ve ağabeyine sesini duyuran çocuk, kısa sürede doğaüstü güçleri dahi alt ederek tanrısal bir güce sahip olduğunu kanıtlar. Son olarak doğudaki güzel toprakları kazanır ve babasını orada yaşayan halkın şefi yapar (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 20–24).

Türk ve Kızılderili uluslarında bitkilerin kutsallaştırılmasına, daha çok tarımla uğraşmış kabilelerde rastlanmaktadır. Kızılderili kabilelerinden Iraquoislarda mısır, kabak ve fasulye ilahi kız kardeşler olarak görülmektedirler. Bu üç bitkinin Kızılderili beslenmesinde ve ayinsel yaşamında önemli bir yeri bulunmaktadır. Alexander, Hopi Kızılderililerinde evlilik çağına gelmiş kızların saçlarını iki yandan sarmal şekilde topladıklarını ve bunun amacının üretkenliği simgeleyen kabak çiçeğini taklit etmek olduğunu belirlemektedir (bkz. Alexander, 2005, 289). Kuzey Amerika'nın genelinde mısır, bir tarım tanrıçası olarak kişileştirilmektedir. Bir Creek mitinde tanrıça kendi vücudundan bir tarla dolusu mısır yaratır. İyi ve Kötü İkizlerin anlatıldığı Huron mitinde ise, tanrıça kötü ruhlu oğlu tarafından öldürülür, iyi yürekli diğer oğlu tanrıçanın vücudundan mısır, kabak ve fasulyeyi yaratmıştır (bkz. Hultkrantz, 1980, 56–57). Tütün Kızılderili mitolojisinde ayrıcalıklı yere sahip olan

diğer bir bitkidir. Özellikle Şaman törenlerinde esrimeyi kolaylaştırıcı, görüleri uyandırıcı bir rolü bulunduğuna inanılmaktadır. Ruhlarla iletişimi kolaylaştıran bir bitki olması nedeniyle tütün kutsal bir bitki, tütün içimi de kutsal bir törendir (bkz. A.g.e., 75)

4. BÖLÜM

4. TÜRK VE KIZILDERİLİ MİTOLOJİLERİNDE İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ

Türk ve Kızılderili mitolojilerinde, insanın doğayı algılayışının ve anlamlandırışının benzer olduğu görülmektedir. Doğa, içinde var olan tüm varlıklarla bir bütün olarak düşünülmüş ve bu bütün içerisinde bir uyum olduğuna inanılmıştır. Batı uluslarından farklı olarak, Türk ve Kızılderili uluslarında doğadaki varlıklar arasında bir ast-üst ilişkisi bulunmadığı; bir varlığın bazı özelliklerinden ötürü diğer bir varlıktan üstün tutulmadığı söylenebilir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde, evrenin ve canlıların kökenini sorgulayan yaratılış mitlerinden başlayarak, mitlerde ve efsanelerde insana doğa üzerinde egemenlik atfedildiği görülmemektedir. Doğanın olanaklarından ihtiyacı aşmadan yararlanmak, hayvanların ve bitkilerin sürekliliğinin sağlanmasına özen göstermek Türk ve Kızılderili uluslarında var olan ortak değerler arasında yer almaktadır.

Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te, insanın doğadaki tüm diğer varlıklardan üstün olduğu, hayvanların ve bitkilerin insana hizmet etmek amacıyla yaratıldıkları bildirilmektedir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde ve benzer inanışların yer aldığı diğer arkaik mitolojilerde ise, insan, hayvan, bitki ve hatta cansız varlıkların eşit olduğuna inanılmaktadır. Roux'nun da belirttiği gibi Altay inancında insan evrene aittir ve bu bilinç beraberinde tüm yaşam biçimlerine saygıyı getirmektedir (bkz. Roux, 2005, 9). Kızılderililere göre, doğa ruhlarına, yani doğadaki varlıklara ait olduğuna inandıkları ruhlara saygılı davranmak son derece önemlidir. Doğaya karşı yapılan herhangi bir saygısızlığın, insana hastalık veya şanssızlık getireceğine inanılmaktadır (bkz. Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 110). Böylesi bir nedenle gelen hastalığın tedavisi ise, Şamanın doğa ruhlarını çeşitli sunaklarla memnun ettiği sağaltım törenleri aracılığıyla gerçekleşebilmektedir. Doğa ruhlarına karşı işlenen bir suçun hastalık veya kötü şans getirmesinin yanı sıra, koruyucu hayvan ruhlarının tamamen kaybedilmesine neden olabilmektedir.

Kızılderili topluluklarıyla karşılaşan gezgin ve misyonerlerin, bu halkların evrenle ve tüm canlılarla kurdukları kan bağını anlamaları mümkün olamamıştır. Kızılderililerin doğayla iç içe sürdürdükleri yaşam biçimleri, Beyazların bu yaşamı "vahşi" olarak adlandırılmalarına neden olmuştur. Türk topluluklarını ziyaret etmiş gezginlerin, Türkler hakkındaki ilk izlenimleri de benzerdir. Kaşgarlı Mahmut Türklerden bahsederken, "kâfir", "cahil" gibi sıfatlar kullanmıştır (bkz. Ögel, 2001b, 12; İnan, 1986, 28).

İnsan, hayvan ve bitkilerin kardeş olarak görülmeleri, tüm canlıların kutsal çift olan Gök ve Yer'in çocukları olduğu inanışından ileri gelmektedir (Resim 18). Aşkınlığın ve sonsuzluğun simgesi gökyüzü, doğal olarak Tanrılara özgü bir nitelik taşımaktadır. Gök yaratıcıdır; yağmurlarıyla toprağa yaşam veren, yeryüzünü ve üzerindeki canlıları yaratan odur. "Yüce Ruh" olarak da adlandırılan Gök (Gök Baba), Kızılderili mitolojisinde tüm insanlara, hayvanlara, olaylara egemendir (bkz. Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 30).

Modoc ve Yakima kabilelerinin yaratılış mitlerinde olduğu gibi başlangıçta yalnız olan Gök Tanrı, birden bire dünyayı ve üzerindeki canlıları yaratmıştır (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 85, 177). Yaratılış mitlerinde başlangıçta gök ve sudan başka bir şey yokken Gök Tanrının kendi başına veya bir başka canlının yardımıyla sudan toprak (veya çamur) çıkararak dünyayı ve sırasıyla üzerinde yaşayan canlıları yaratması Türk ve Kızılderili yaratılış mitolojilerinde ortak bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan iki zıt kavram olan Gök ve Yer'in arasında yaratılmış veya bazı Kızılderili mitlerinde olduğu gibi yeraltındaki önceden varolan bir dünyadan yeryüzüne çıkmıştır. Orhun Abideleri'nden Kültigin Yazıtının doğu yüzünün ilk satırında, insanın bu düalizm arasındaki yeri "Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış" cümlesiyle yer almıştır (Tekin,1988, 9; Akt. Çoruhlu, 2002, 96) (bkz. Şekil 4).

Türklerde, fiziki bir varlık olarak kutsal kabul edilen gökyüzü ile Gök Tanrı iç içe geçmişlerdir. Eski Türk topluluklarında tangrı, tenri, tengere, tangara, ture, tenegere gibi çeşitli şekillerde ifade edilen *tengri* sözcüğü hem Gök hem de Gök

Tanrı anlamına gelmektedir (bkz. Çoruhlu, 2002, 19). Gök bu bağlamda, Türk kozmolojisinin temelini oluşturan Gök-Yer/Su-Atalar formülünün en kutsal parçasını oluşturmaktadır (bkz. Esin, 2001, 19).

Afrika, Malezya gibi dünyanın farklı pek çok bölgesinde de olduğu gibi, Türklerde Gök Tanrı, en yüce Tanrı olarak yaratılıştan sonra başka tanrıları görevlendirerek insanlardan uzaklaşmıştır. Türk mitolojisinde, zaman içinde Gök Tanrı (Tengere Kayra Kan) adına törenler yapılmamaya, kurban sunulmamaya başlamış ve en büyük tanrı olarak Ülgen ortaya çıkmıştır. Gök Tanrı'dan oluşan ikincil bir Tanrı olan Ülgen zamanla Gök Tanrı'nın yerini almıştır. Tengere Kayra Kan üç tanrı oluşturmuştur; Bay Ülgen, Kızagan Tengere ve Mergen Tengere (bkz. Radlof, c.III, 6; Akt. Çoruhlu, 2002, 27). Ülgen'in Gök Tanrıyla aynı varlık olup olmadığı konusu tartışmalı bir konudur. Eliade, Ülgen'i Gök Tanrı'dan aşağıda, zamanla onun yerini almış bir tür "atmosfer" tanrısı olarak kabul etmekte ve yaratılış ve kıyamet ile ilgili mitlerde Ülgen'in değil de Tengere Kayra Kan'ın adının geçmesini kanıt göstermektedir (Eliade, 1999, 231).

Türklerin Gök Tanrı'sı gibi, Kızılderililerin Yüce Varlık'ının da "Deus Otiosus" (Durağan Tanrı) olarak adlandırılabileceğini söyleyebiliriz. Yüce Varlık kesin bir biçimde tanımlanmamakla birlikte bazı kabilelerde tamamen ortadan kalkmıştır (bkz. Hultkrantz, 1980, 15). Apache yaratılış mitinde, Yaratıcı (Gök Tanrı) dünyayı ve üzerindeki canlı cansız tüm varlıkları yarattıktan sonra, "Sizden ayrılmayı planlıyorum. Her birinizden kusursuz ve mutlu bir dünya için elinizden gelenin en iyisini yapmanızı istiyorum" der ve beş kutsal varlığa (Yıldırım, Göğün Oğlu, Yerin Kızı, Polen Kız ve Annesi Babası Olmayan Kız) dünyanın dirliğine ilişkin çeşitli görevler verdikten sonra bir bulutun üzerinde kaybolur (http://www.indians.org/welker/creation.html, 17.07.06).

Gökten inip dünyayı yarattıktan sonra tekrar göğe yükselen Gök Tanrı, böylece ulaşılması güç olan ve kendisiyle iletişim kurabilmek için büyük çabalar sarf edilmesi gereken bir tanrı olmuştur. Türklerde Gök Tanrı'ya "yükselmiş" (üze) denir,

Kızılderililer de Yüce Varlık'ı aynı sözcükle adlandırmışlardır. Eliade, bu durumu üç kabileden aynı anlama gelen sözcüklerle örneklemektedir:

> "Irakualar için *orenda'sı* olan her şeyin adı ohi'dir; ama *ohi* sözcüğünün anlamı "yüksekte olan" demektir; aynı üstün yüce varlığa Oke adı altında da rastlıyoruz. Siular (Kuzey Amerika'daki "Ova Kızılderilileri") büyüsel-dinsel güce *(mana, orenda* vb) *wakan* adını verirler, bu sözcük sessel olarak *wakân, wankân* sözcüklerine çok yakındır ve bu sözcüklerin Dakota dilindeki anlamları da "yüksekte, yukarıda"dır; güneşin, ayın, yıldırımın, rüzgârın *wakan'ı* vardır ve bu güç, Wakan'da kişileştirilir. Misyonerler Wakan'ı "Efendi" olarak çevirirler, ama Wakan gökyüzünün daha çok şimşek olarak tecelli eden Yüce Varlığıdır" (Eliade, 2003, 62).

Orhun Yazıtlarında "mavi gök" ifadesiyle birlikte yer alan "yağız yer", Türklerde yer tanrısının varlığını göstermektedir. Çoruhlu'nun da belirttiği gibi, çeşitli araştırmacılar tarafından Yer Tanrısı dişi olarak kabul edilmiş ve Yer İlahesi olarak adlandırılmıştır (Çoruhlu, 2002, 33).

Türk ve Kızılderili mitolojilerinin her ikisinde de Gök ve Yerin evli olduğu düşüncesi yer almaktadır. Hartley Burr Alexander, Kızılderililerde gök ve yerin evliliğine açıkça rastlandığını söylerken (bkz. Alexander, 289), Jones ve Molyneux, Navaho Kızılderililerinin inancına göre Gök ve Yer çiftinin bir kadının üzerine uzanmış bir erkek gibi algılandığını ve bu iki kozmik varlığın arasında birçok katmandan oluşan bir boşluk bulunduğunu belirtirler (Jones ve Molyneux, 2004, 59). Eliade "kutsal çift" olarak adlandırdığı yer ve gök ikilisine olan inanca Amerika Kızılderililerinden şu örnekleri vermektedir:

> "Güney Kaliforniya'da gök, Tukmit; Yer, Tamaiovit olarak adlandırılır; Navaholarda Yadilqil Hastqin (Gök Adam) ve eşi Nihosdzan Esdza (Yer kadın) vardır; Pavnilerde, Kuzey Amerika'da, Siularda, Huronlarda (Irokuaların belli başlı kabilelerindendir)," Amil Adaları'nda Hopilerde, Zunilerde vb. bu kozmik çifte rastlarız" (Eliade, 2003, 245).

Bahaeddin Ögel ise, Kuzey Altay Türklerinin efsane ve masallarından verdiği örnekler için "Bu metinlerde yer ile gök, tıpkı kutsal birer eş gibi görünürlerdi" demektedir (Ögel, 2001b, 149).

Çeşitli ulusların mitolojilerinde, Gök Baba'nın yağmurlarıyla doğurganlaştırdığı Yer, cömert ve üretken bir anne, yeryüzünde yaşayan her canlıysa (insan veya hayvan), Toprak Ana'nın çocukları olarak düşünülmüştür.

> " Gök tanrılarının döktüğü bereketli yağmurlar, güneş tanrının verdiği sıcaklık, ışık ile her şeyi toprak yetiştirmektedir. Bitkileri, yaratıkları yaşatma şartlarını o taşımaktadır. Bunun içindir ki Türkler; Göğe (Ata), Toprağa da (Ana), demişlerdir" (Uraz, 1994, 172).

Bağrında insanları, hayvanları ve bitkileri besleyen Toprak Ana Algonquinler tarafından "Büyükanne" olarak adlandırılmaktadır (bkz. Graves, 1968, 428). Yunanlılarda Demeter'in Gaia'nın yerini alması gibi, Toprak Ana'nın yerini zamanla, Kızılderililerde Mısır Tanrıçası/ Mısır Kız, Türklerde Natigay (ve bazı yerlerde Umay) adlarıyla anılan tarım ve bereket Tanrıçaları almıştır. Ancak, Toprağa olan saygı ve atfedilen kutsallık devam etmiştir. Kızılderililer ve Türkler gibi doğaya büyük saygı duyulan toplumlarda, Toprağı kazmanın veya gelişi güzel ekmenin yasaklandığı görülmektedir.

> "Umatilla kabilesinin Kızılderili kâhini Smohalla, müritlerine toprağı eşelemeyi yasaklar; çünkü "Tarım için, annemizin bağrını yaralamak, kesmek, yırtmak ya da tırmalamak günahtır," der. Bu tarım karşıtı davranışı da şu biçimde savunur: "Benden toprağı ekmemi mi istiyorsunuz? Annemin bağrına bir bıçak mı saplayacağım yani? Benden toprağa eşeleme mi ve taşları ayıklamamı mı istiyorsunuz? Annemin etlerini kemikler ortaya çıkana kadar kopartacak mıyım yani? Benden otları ve buğdayı toplamamı ve sonra bunları satmamı mı istiyorsun, beyazlar gibi mi zengin olayım? Nasıl yolarım Annemin saçlarını?" (Mooney, 1896, 72; Akt. Eliade, 2003, 248-49).

Eliade, aynı inancın Türklerde de var olduğuna dikkat çekmektedir:"Altay halkları da otları yolmanın büyük günah olduğuna inanırlardı, çünkü onlara göre yeryüzü, otlar yolunurken, tıpkı saçları ya da sakalı yolunan bir insan gibi acı çekerdi" (Eliade, 2003, 249).

Amerikan Yerlilerinde ve Türklerde, doğumdan sonra bebeğin 'eşi' toprağa gömülmektedir. Böylece çocuğun toprakla bağı pekiştirilmektedir. Benzer biçimde, Toprak Ananın bağrından tekrar doğulacağı inancıyla ölen kişi toprağa gömülüp üzeri hamile bir kadının karnına benzetilmektedir. "[...]Ölü gömüldüğünde, Toprak

Ana'nın hamile karnındaymış gibi, ölünün üzerine hamile kadının karnına benzeyen "höyük" veya "kurgan" gibi toprak yığılır. Mezara hamile bir kadının karnının şekli verilir..."(Rutherford, 1986, 24; Akt. Arslan, 2004, 38). Ölülerin toprağa gömülmekle, Toprak Ana'nın rahminden yeniden doğacağı inancına dayanarak, Toprağın canlılık veren bir tanrıça olarak görüldüğü söylenebilir (bkz. Alexander, 2005, 289; Roux, 2003, 254).

"Kuzey Amerika'da Huronlar ölü çocukları yolların altına gömerler böylece çocuklar bu yoldan geçen kadınların içine girerek yeniden doğabilirler" (Roux, 2003, 253). Benzer şekilde Türk topluluklarının inançlarında da toprağın güç verdiği inancı yaygındır. Bu inanca bağlı olarak hasta kimseler ve zayıf doğmuş çocukların toprağa yatırılmak suretiyle güçlenecekleri düşünülmektedir. "Yakutların Olonho hikâyelerinde, zayıf doğan kahramanların toprağa bastırılarak ondan aldıkları gıdayla gürbüzleştikleri, güçlü bahadırlar oldukları anlatılır" (Çoruhlu, 2003, 37). Toprağın iyileştirme ve güç kazandırma özelliği her iki ulusta da görülmektedir. Türk ve Kızılderili toplumunun savaşçılarının her hangi bir sebeple yaralandıklarında "yaptıkları ilk iş, 'Toprak Ana'nın bağrından, onun 'şefkatli yüzünden' alınan temiz 'kuru toprak'la yaralarını ovmak ve kanı durdurmak hareketi olmaktadır" (Arslan, 2004, 38).

Dünyadaki birçok mitolojide olduğu gibi, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde Göğün ve Yerin birliktelikleriyle dünya üzerindeki canlılığı meydana getirdiklerine ve yaşamın her alanında, canlılara, ihtiyaç duydukları besini sağladıklarına büyük bir inanç duyulduğunu söyleyebiliriz. Türk ve Kızılderili topluluklarında insanın konumunu, doğayla ve kutsal varlıklarla olan ilişkileri belirlemektedir. Dolayısıyla kadının ve erkeğin rollerini Şamanizm çerçevesinde gelişen inançlar ve doğa koşullarının belirlediği söylenebilir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünü oluşturan bu bölümde, söz konusu ulusların mitolojilerinde kadının ve erkeğin konumu ayrı ayrı ele alınıp, insan ve doğa ilişkisi daha ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışılacaktır. Kadın ve erkeğin

doğa ile olan ilişkilerine, yaratılış mitlerindeki rollerine ve üretkenlik ile olan ilişkilerine değinilmeye çalışılacaktır.

4.1. DOĞA VE KADIN

Türkler ve Kızılderililerde Gök-Yer (Yer/su) dikotomisine dayanan evren tasarımının, kadın ve erkeğin doğadaki konumunu etkilediği söylenebilir. Gök, her iki toplumda da yaratıcıdır ve erkek olduğu düşünülmüştür. Göğün yağmurlarıyla türlü türlü canlılara gebe kalan Yer ise kadın olarak düşünülmüştür. Yer, diğer adıyla Toprak Ana, doğum yapan ve çocuğunu besleyen bir kadın gibi bağrında insanları, hayvanları ve bitkileri beslemektedir.

Her iki topluluğun mitolojilerine bakıldığında, toprak ve kadın arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğu görülmektedir. Toprak, sahip olduğu özellikler bakımından kadına benzetildiği için dişi sayılmıştır. Öte yandan kadın, toprak gibi üretken olduğu için, doğurmak ve yetiştirmek görevlerini almıştır denebilir. Hangi yönden bakılırsa bakılsın toprak ve kadın arasında üretkenliğe dayalı bir benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerliğin kadının Türk ve Kızılderili mitolojilerindeki yerini, doğa ile olan ilişkisinin belirlediği söylenebilir.

Türklerin ve Kızılderililerin toplumsal yapı olarak avcı ve göçebe olmaları, kadın ve erkek arasındaki iş bölümünü belirleyen en önemli etken olmuştur. Avcılık ve koruyuculuk (savaşçılık) erkekler tarafından gerçekleştirilirken; kadınlara, av hayvanının et, deri gibi kısımlarını değerlendirmek, meyve ve çeşitli otlar toplamak, giysi, kap kacak yapmak ve çocuk yetiştirmek görevleri verilmiştir (bkz. Lowenstein ve Vitebsky, 1997). Toplum yaşamında erkeğin ve kadının rolünün belirlenmesinde mitler önemli bir rol oynamaktadır. Kızılderili mitlerinde genellikle kutsal bir varlık, insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini, erkeklerin ve kadınların hangi işleri yapması gerektiğini anlatmaktadır. Bu yolla kabilelere özgü gelenek göreneklerin, törenlerin ve araç gereçlerin de kökeni açıklanmaktadır.

Doğuran ve üreten kadın, ev yaşamında ihtiyaç duyulan eşyaların üreticisi olmuştur. Çadırlar ve giysiler için kumaş dokumak, kilden ve sazdan kap yapmak gibi her topluluğun kadınlarının kendilerine özgü el sanatları geliştirdikleri görülmektedir. Kadınların, gündelik kullanım için ürettikleri çeşitli araç gereçler, Türk ve Kızılderili el sanatlarının önde gelen ürünleri arasında yer almaktadır. Mitsel ve efsanevi öğeler el işi ürünlerin üzerine işlenmektedir (bkz. Bol, 1998, 246–249). Çömleklerin, sepetlerin, battaniye ve halıların, giysilerin, çadırların ve yiyecek-içecek saklama kaplarının üzerine mitlerde yer alan semboller bezenmektedir. Kuzeybatı sahillerinde yaşayan Amerikan Kızılderililerinin totem direkleri Kızılderili sanatının ve mitolojisinin birleştiği en belirgin örnekler arasında yer almaktadır (bkz. Lowestein ve Verbitsky, 1997, 11). Benzer biçimde, Kuzey ve Orta Asya'da bulunmuş pek çok Türk sanatı örneği, Türk mitolojisinden izler taşımaktadır (bkz. Çoruhlu, 2004, 17-21).

Söz konusu ulusların Şamanizm zemininde gelişen mitolojilerinin taşıdığı benzerliklerin el sanatlarına yansıdığı görülmektedir. Dolayısıyla Türk ve Kızılderili el sanatlarında ortak motiflere rastlanmaktadır. Özellikle dört yönü ve evreni temsil eden artı sembolü, dağları ve suları simgeleyen motifler, iki kültürün el sanatları eserlerinde sıkça karşılaşılan ortak simgelere örnek olarak verilebilir. Özellikle, Türk ve Kızılderili halılarının desenleri arasında dikkat çekici bir benzerlik bulunmaktadır.(Resim 19 ve 20).

4.1.1. Yaratılışta Kadının Rolü

Türk ve Kızılderili uluslarının yaratılış mitlerinde, kadının Yaratıcı konumunda olmadığı, daha çok insanlara yol gösteren ve yaşamsal öğretiler veren kutsal varlık olarak resmedildiği görülmektedir. Bir başka deyişle evreni ve insanları yaratan güç, erkek olarak düşünülmüş; ancak bu zorlu görevde ona dişi unsurların

eşlik ettiği tasarlanmıştır. Altay Türklerine ait bir yaratılış efsanesinde, Yaratıcı Ülgen'e yaratma ilhamını veren, Ak Ene (Ak Ana) ismindeki dişi ruhtur:

> "Gök ve yer yoktu. Uçsuz bucaksız deniz vardı, Tanrı Ülgen (yahut Aa-kay, Kurbustan) bu deniz üzerinde uçuyor, konacak katı yer arıyordu. Fakat bulamıyordu. O zaman gönlüne bir ilham oldu: "Önündeki nesneyi yakala!" Ülgen bu sözleri tekrarlayarak ellerini öne uzattı; birden bire su yüzüne çıkıveren bir taşı yakaladı ve bunun üzerine oturdu. Böylece oturacak yer bulduktan sonra dünyayı yaratmak istedi. Fakat: "Ne yaratayım, nasıl yaratayım?" diye düşündü. Birden bire su içinde Ak Ana (Ak Ene) karşısına çıkıverdi ve: "Bir nesne yaratmak istersen `yaptım oldu' de, `yaptım, olmadı' deme!" Ak Ana bunları söyledikten sonra kayboldu. Bundan sonra kimseye görünmedi.
> Ak Ananın buyruğu üzerinedir ki Ülgen insanlara şu emri verdi:
> "Varı yok demeyiniz. Varı yok diyenler yok olur."
> Ülgen: "Yer yaradılsın!" dedi, yer yaratıldı: "Gökler yaratılsın" dedi, gökler yaratıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı" (Verbitski, 1903, 89-100; Akt. İnan, 1986, 19)

Ak Ene'nin, Ülgen'e yaratma ilhamını sudan çıkarak vermesi, suyun yaşamın başlangıcı olduğu inancını akla getirmektedir. Budizm'de, Mısır ve Sümer yaratılış mitlerinde yaşam suda başlamaktadır. Iroquois yaratılış mitinde de dünya suların üzerinde yaratılmıştır ve dünyanın yaratılmasına sebep olan yine bir kadındır. Mite göre; dünya henüz yaratılmamışken gökyüzünde bir kadın yaşamaktadır. Kadın rüyasında dalları beyaz çiçeklerle kaplı bir ağaç görür. Ağacın çiçekleri açıldığında etraf aydınlanmakta, çiçekler kapandığında ise her yer kararmaktadır. Rüyasından çok etkilenen kadın, gökyüzü halkından yaşlı ve bilge bir adamı bir ağacı yerinden sökmesi için ikna eder. Ancak ağaç açılan delikten aşağı düşer ve birden her yer kararır. Gökyüzü halkı bu durumdan kadını sorumlu tutar ve onu ağacın düştüğü delikten aşağı atarlar. Kadın boşlukta aşağı doğru süzülürken, uçsuz bucaksız sularda yüzen kuşlar arasından ördek, kadını görür ve diğer su canlılarına haber verir. Kadının üzerine inebilmesi için Büyük Kaplumbağa'nın sırtına bir parça toprak koyarlar ve bu toprak büyüyerek yeryüzünü oluşturur. Kadın kaplumbağanın taşıdığı yeryüzüne düştüğünde gizemli bir biçimde doğum yapar. Gökyüzünden Düşen Kadın'ın çocukları tüm insanların ataları olurlar (bkz. Lowenstein ve Verbitsky, 1997, 22).

Gökyüzünden Düşen Kadın mitinin farklı kabilelerde değişik anlatımları bulunmaktadır. Bu anlatımlardan birinde kadın, biri iyi diğeri kötü ikiz çocuklar doğurur. Kötü olan çocuk doğarken annesinin ölümüne sebep olur. Doğdukları andan itibaren birbirlerine düşman olan ikizlerin mücadelesi sonucunda yeryüzü şekillenir. Meyve ağaçları gibi güzel şeyleri iyi kardeş, sarp kayalıklar gibi çirkin şeyleri ise kötü kardeş yaratır (bkz. Burland, 1991, 68).

Türk ve Kızılderili mitolojilerinde, kadın unsurunun, yaratılış mitlerine oranla türeme mitlerinde daha çok yer aldığı görülmektedir. Ata kültüyle ilişkili olan türeme mitleri, tüm ulusun veya yalnızca bir kabilenin nasıl ortaya çıktığını anlatmaktadırlar. Türklerde ve Kızılderililerde bir soyun atası olan varlığın, ilk atanın insan olduğu istisnai durumlar dışında, genellikle bir hayvan olduğu görülmektedir. Bu durum daha önce de değindiğimiz gibi, söz konusu topluluklarda hayvanlara atfedilen kutsallıkla ve bazı yaratılış mitlerinde, dünya üzerindeki ilk varlıkların hayvan oldukları inancıyla bağlantılıdır.

Türk ve Kızılderili uluslarının türeme mitlerine bakıldığında, hayvan atanın dişi olduğu mitlerin yaygın olduğu görülmektedir. Türk mitolojisinde, Göktürklere ait kurttan türeme miti hayvan ana inancını ortaya koymaktadır. Düşman saldırısı sonucunda, Göktürk soyundan kolları ve bacakları kesilmiş bir çocuk dışında kimse kalmamıştır. Çocuk, Aşina (Asena) adı verilen dişi kurt tarafından bulunmuştur. Kurt ve çocuğun ilişkisinden doğan çocuklar, Göktürklerin ataları olmuştur. Dolayısıyla, Göktürk soyu kurt anadan türemiştir. Kızılderili mitolojisinde, insanlar ve hayvanlar arasında gerçekleşen evliliklere pek çok örnek bulunmaktadır. Türeme mitlerinde, insan erkeklerin dişi hayvanlarla evlenmesi ve bu ilişkilerden çeşitli kabilelerin türemesi konusuna sıkça yer verilmektedir. Dişi bufalo veya geyik ile insanın birlikteliğini anlatanlar en bilinen mitler arasındadır. Thompson Kızılderililerine ait mitte, bir avcının dişi geyikle evlenmesi ve çocuklarının olması anlatılmaktadır (bkz. Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 96).

Navajo kabilesine ait türeme mitinde, Navajoların atalarının İlk Kadın önderliğinde Dördüncü Dünya'ya gelişleri anlatılmaktadır. İnsanlar ve hayvanların

birlikte yaşadığı Üçüncü Dünya da ilk iki dünya gibi çoğalan nüfusa yetmez olunca, bu dünyadan ayrılıp daha iyi bir dünyaya gitmeye karar verilir. Ancak tüm aramalara rağmen gökyüzünde başka bir dünyaya açılan giriş bulunamaz. Canlılar tam umutsuzluğa kapılmışken dört yönden gelen dört ses duyulur;

> " İşte Üçüncü Dünya sakinleri o sırada dört gruba bölünmüşler. Doğudaki sesin sahibi İlk Kadın'ın sözünü dinleyenler ilk Navajo (yani Dine'e) halkıymış ve hep birlikte Dördüncü Dünya'ya gitmişler. Orada dağları ve ırmakları, bozkırları ve tepeleri olan bir yer bulmuşlar. 0 günden sonra onları hep İlk Kadın korumuş. [...] Navajo halkı Dördüncü Dünya'ya vardığında İlk Kadının bir süredir orada yaşadığını anlamışlar. İlk Kadın onların çok kılıksız olduğunu görünce şaşırmış.[...] Hemen onlara yıkanmalarını, ertesi gün onları karşısında temiz görmek istediğini bildirmiş. [...] Yıkanıp temizlenmeleri bitince İlk Kadın onlara saçlarını arkada nasıl çift topuz yapacaklarını göstermiş. Ardından ayakkabı, tozluk ve öteki giysilerin nasıl giyildiğini anlatmış" (Hammond, 2001, 91-92)

İlk Kadın, Navajolara mısır ekmeyi ve daha iyi ürün almak için neler yapılması gerektiğini öğretir. Dört yöne gönderdiği genç kadınlar ellerinde farklı mısırlarla ve kutsal şarkıları öğrenmiş olarak dönerler. İlk mısırları getirenler kadın olduğu için, mısır ekme ve tohumları saklama işleri bundan böyle kadınlar tarafından yapılacaktır. Böylelikle Navajolar İlk Kadın'ın öğrettiği şekilde yaşamaya devam ederler.

Alıntıladığımız mitte görüldüğü gibi, Kızılderili mitolojisinde insanlara yaşamsal bilgileri verenlerin, genellikle kutsal kadınlar olduğu düşünülmüştür. Hazen-Hammond'un da belirttiği gibi, Kızılderili mitolojisinde kadın, bünyesinde doğa üstü güçler barındıran, değiştirme ve yaratma gücüne sahip bir varlıktır. "Evrenin dişi güçleri olan kadınlar güç sahibidir. Hatta bazen öylesine güçlüdürler ki dünyanın gidişini bile değiştirebilirler." (Hazen-Hammond, 2001, xii). İran mitolojisinde ve dünyanın diğer bazı mitolojilerinde görülen düalizm anlayışında; erkek, güçlü, aydınlık ve etken, kadın ise, zayıf, karanlık ve edilgen olarak düşünülmektedir. Ancak Türk topluluklarında ve Kızılderililerde var olan düalizm anlayışında, karşıt ilkeler birbirine düşman ve bir tarafın kötülüğün, diğerinin iyiliğin simgesi olarak algılanmamaktadır. Bu nedenle, birbirinin karşıtı olan erkek ve kadının ilkinin iyiliği, ikincisinin ise kötülüğü temsil etmesi söz konusu

olmamıştır. Gök ve Yer'in eşit derecede kutsal sayılması gibi erkek ve kadının da eşit derecede güce ve yetkinliğe sahip oldukları görülmektedir.

Kızılderili mitolojisinde ve dinsel yaşantısında önemli bir yere sahip olan Barış Çubuğu'nu getirenin kutsal bir kadın olduğuna inanılmaktadır. Beyaz Bufalo Kadın olarak adlandırılan bu kutsal varlık, istediği zaman beyaz bir bufaloya istediği zaman güzel bir kadına dönüşebilmektedir. Sioux Kızılderililerinden Şaman Black Elk'in aktardığı mit özetle şöyledir: Tan zamanı bir tepenin üzerinde duran iki adam karşıdan Bufalo derisinden elbise giymiş güzel bir kadının geldiğini görürler. Kadın yanlarına ulaştığında adamlardan biri kadının güzelliğinden etkilenip ona yaklaşmaya çalışır. Saygısızlığının karşılığı olarak adamdan geriye yalnızca kemikleri kalır. Beyaz Bufalo Kadın diğer adama köye gidip bir tören kulübesi kurdurmasını ve hazırlık yapmasını söyler. Tören kulübesi evreni temsil eder şekilde 28 direk üstüne kurulur. Köydeki hazırlıklar tamamlandığında kadın yeniden ortaya çıkar. Beyaz Bufalo Kadın beraberinde kutsal Barış Çubuğunu getirmiştir. Çubuğun nasıl kullanılması gerektiğini anlatır. Çubuk içildiğinde, dumanı Wakan Tanka'ya (Yüce Ruh) ulaşacak ve insanların dualarını iletecektir. Beyaz Bufalo Kadın bunları anlattıktan sonra gözden kaybolur (bkz. Lowenstein ve Verbitsky, 1997, 33).

Tanrısal bilgiler getirip, insanlara öğrettikten sonra ortadan kaybolan kutsal kadın figürü Buğu Tekin ve Gök Kızı'nı anlatan Uygur efsanesinde de yer almaktadır. Uraz'ın aktardığı efsanede Gökten gelen bir kız Uygurların hanı Buğu Han'a (Bögü Han) yeni bir dinin sırlarını anlatır. Buğu Han, Gök Kızı'nın öğütlerine uyar ve zaferler kazanır.

> "Buğu Tekin bir gece otağında uyumakta iken, birdenbire pencerenin açıldığını, içeriye gökten gelen güzel bir kızın girdiğini gördü. Buğu Tekin neye uğradığını anlayamadığından gözlerini kapayarak uyur gibi yaptı. Kız, Buğu Tekini uyandırmak için çok çalıştı, bir türlü uyandıramadı. Ümidini keserek pencereden çıktı, gitti. Ertesi gece kız yine geldi. Buğu Tekin kendisini yine uykuda imiş gibi gösterdi. Kız bu defa da uyandıramadan gitti. Sabah olunca, Buğu Tekin kızın tekrar geleceğini düşünerek, buna bir çare bulmak üzere vezirine açtı. Vezir dedi ki: (Bunda korkacak bir şey yok. Belki hepimizin sevineceği hayırlı bir iş vardır. Her halde bunun gelişi size kutlu bilgileri öğretmek içindir. Yarın gece gelirse artık kendinizi uykuda göstermeyin. 0 zaman niçin geldiğini anlarsınız.) dedi. Üçüncü gece kız yine geldi. Ama bu defa Buğu Tekin Onu karşıladı, saygı gösterdi. Bu kız vezirin tahmin ettiği gibiydi. Gerçekten bir tanrıça ve gökten

> gelen bir kızdı. Buğu Tekin'e yeni bir din göstermek için gelmişti. Buğu Tekin'e: (Arkamdan gel) dedi. Buğu Tekin kızı takip etti. Gittiler. Nihayet (Ak Dağ) a ulaştılar. Buğu Tekin'e yeni bir dinin gizli taraflarını anlatmaya başladı. Bundan sonra kız otağa gelir, Buğu Tekin'i (Ak Dağ) a götürürdü. Bu hal çok gece devam etti. Buğu Tekin yeni dinin esaslarını ve sırlarını öğrendi. Bir gece artık bu görüşmelerin sonu idi. Kız veda ederken (Gökte, yerde ne varsa hepsini öğrendiniz. Ben artık gelmeyeceğim. Yarından itibaren dünyanın dört bucağını fethe başlayın. Gösterdiğim yolda adalet yapın. Size öğrettiğim hakikatleri her tarafa yayın) dedi. Sabah olunca Buğu Tekin kardeşlerini çağırdı. Her birini bir orduya tayin ederek bunları dört bucağın fethine gönderdi. Kendisi de büyük bir ordu ile Çin üzerine yürüdü. Hepsi de seferlerini başardılar" (Uraz, 1994, 293–295).

Efsanede, Buğu Han'ın başarısı tamamen Gökten gelen kızın öğretilerine bağlanmaktadır. Buğu Han efsanesine yansıyan kadın-erkek ilişkisi; Türk topluluklarında günlük yaşamdan devlet yönetimine kadar tüm alanlarda kadının erkekle aynı yetkinliğe sahip olduğu ve yol gösterici olarak fikrine güvenildiğinin bir göstergesi olarak görülebilir.

Uygurlara ait Oğuz Kağan Destanı, Oğuz'un iki eşinin Türk soylarının türeyişinde anahtar rol oynadığı, pek çok mitolojik unsuru bünyesinde barındıran bir destandır. Ögel'in de belirttiği gibi Oğuz Kağan mitolojik bir kahramandır. Bu nedenle Oğuz'un evlilikleri ve eşleri olağanüstüdür. Oğuz'un ilk karısı Gök'ün Kızı'dır. Oğuz ve Gök'ün Kızı'nın evlenmeleri şöyle gerçekleşmiştir:

> "Oğuz-Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken,
> Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten,
> Öyle bir ışıktı ki, parlak aydan, güneşten,
> Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın,
> Gördü, oturduğunu ortasında bir kızın.
> Bir ben vardı başında, ateş gibi eşiği,
> Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup yıldızı!.
> Öyle güzel bir kız ki, gülse, gök güle durur!
> Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
> Oğuz kızı görünce, gitti akli beyninden,
> Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönülden.
> Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden!" (Ögel, 2001a, 52).

Oğuz'un, Gök'ün Kızı'ndan; Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han isimleri verilen üç oğlu olur. Oğuz'un ikinci karısı olan Yer'in Kızı'ndan ise Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han adlı üç oğlu olur.

"Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz-Kağan:
Gölün tam ortasında, bir ağaç gördü yalnız,
Ağacın koğuğunda, oturuyordu bir kız.
Gözü gökten daha gök, sanki Tanrı kızıydı,
Irmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan:
"Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah, biz ölüyoruz!"
Der, bağırıp dururdu!
Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!
Oğuz kızı görünce, başından aklı gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülden sevdi kızı, tuttu aldı elinden,
Kızla gerdeği girdi, aldı dilediğinden" (a.g.e., 53).

Oğuz Kağan'ın evlendiği kadınların iki açıdan önem taşıdığı söylenebilir. İlk olarak Oğuz'un eşleri tanrısal varlıklardır. Gök'ün Kızı ve Yer'in Kızı olarak adlandırılmaları, olağanüstü bir biçimde ortaya çıkmaları ve insanüstü bir güzelliğe sahip olmaları tanrısallıklarının birer göstergesi kabul edilebilir. Doğurdukları çocuklar Türk boylarını oluşturmuştur. Bu nedenle, daha önce aktardığımız Kızılderili mitinde Gökyüzünden Düşen Kadın'ın tüm Kızılderililerin anası olması gibi Oğuz'un eşleri de Türklerin anası olmuştur denebilir.

Oğuz Kağan'ın eşlerini önemli kılan bir diğer unsur ise, destanının kozmolojik bir mit olma özelliği göstermesidir. Ögel, Oğuz'un oğullarının adlarını aldıkları varlıkların hükümdarı olarak yorumlandıklarını ancak bunun bir yanılgı olduğunu vurgulamaktadır. Ögel'e göre, örneğin Ay Han ayın hanı değil, bizzat ayın kendisidir. Dolayısıyla Oğuz'un oğulları kozmogonik varlıklardır. Bu bağlamda, destan hem evrenin yaratılışını hem de Türk topluluklarının türeyişini anlatmaktadır (bkz. Ögel, 2001a, 56).

Alıntıladığımız mitlerde görüldüğü gibi, yaratılışta kadın daha çok erkek yaratıcıya ilham veren yardımcı konumundadır. Bununla beraber, türeme mitlerinde kadın ataların son derece önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Bazı Türk ve Kızılderili topluluklarının atası olarak kabul edilen varlıklar arasında dişi hayvanlar ve kadınlara sıkça rastlanmaktadır. Her iki mitolojide de insanlara yaşamsal bilgileri veren, yol gösteren, yaşamın kurallarını açıklayan kutsal kadınlar olduğu düşünülmüştür.

4.1.2. Kadın ve Üretkenlik

Kadın, en eski çağlardan günümüze kadar üretkenlik ve bereketle özdeşleştirilmiştir. Doğuran, hayat veren kadın, bu özelliğinden ötürü Yeryüzü Ana'ya benzetilmiş, onun temsilcisi olarak görülmüştür. Yeryüzü ve kadın her şeyden önce anadırlar. Bu nedenle kadının doğurganlığı eski toplumlarda son derece önemsenmiş, doğurganlığın sağlanması ve sürekliliği için Yeryüzü Ana'ya ve daha sonra bereket tanrıçalarına tapınılmıştır.

Bereketin kadınla özdeşleştirilen bir kavram olması nedeniyle, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde bereketle ilişkili kutsal varlıklar dişi olarak düşünülmüştür. Umay, Türk mitolojisinde doğum ve bereket tanrıçasına verilen isimdir (Resim 21). Uraz, Umay'ı; "çocukları, hayvan yavrularını koruyan bir büyük tanrıça" olarak tanımlamıştır (Uraz, 1994, 81). Kaşgarlı Mahmut'a göre Umay'a tapınıldığında oğlan çocuk sahibi olunmaktadır, ayrıca doğumdan sonra çıkan son (plasenta) Umay'dır (bkz. Çoruhlu, 2002, 40). Plasenta doğumdan hemen sonra vücudu terk etmesine rağmen çocuğun ruh özünü oluşturur (bkz. Roux, 1999, 138). Çoruhlu'ya göre; Tunguzlar, Güney Sibirya ve Altay Türklerinde Umay, her zaman doğan çocukla beraberdir. Çocuğun uykudayken gülmesi Umay'ın yanında olduğunun işaretidir. Umay çocuğun yanından ayrıldığı zaman çocuk ağlar. Eğer Umay'ın yokluğu uzun sürerse, çocuğun hastalanacağı düşünülür. Çocuk hastalandığında Umay'ı geri getirmesi için Şaman çağırılır (bkz. Çoruhlu, 2002, 40–41). Kırgızlarda, Umay'ın bol mahsul almaya, mal ve mülkün artmasına yardım ettiğine inanılmaktadır (bkz. A.g.e., 41). Çoruhlu Türk mitolojisinde Tanrıça düşüncesini incelediği makalesinde, Türk topluluklarında görülen kadın, çocuk, doğum ve bereket ile ilişkilendirilmiş farklı adlara sahip çeşitli ruh veya tanrıların Umay'ın başkalaşmış şekilleri olduğunu belirtmektedir (Çoruhlu, 2004, 20).

Toprak Ana veya Ana Tanrıça olarak adlandırılan tanrıça, Kızılderili mitolojisinde doğurganlığın ve bereketin tanrıçası olarak kabul edilmektedir. Yeryüzündeki tüm canlıların ve insanların annesidir. Okanogan yaratılış mitine göre;

Yeryüzü bir zamanlar bir insandır, yaratıcı Yaşlı Olan onu bir kadına dönüştürmüş ve tüm insanların annesi olacağını söylemiştir. Toprak onun eti, kayalar kemikleri, rüzgâr nefesi, ağaçlar ve çimenler saçlarıdır. Yaşlı Olan yerin etinden insanları ve hayvanları yaratmıştır (bkz. Erdoes, 1980, 14–15). Okanogan mitinde, çocuk ve anne arasındaki biyolojik bağın insan ve yeryüzü arasında da kurulduğu görülmektedir. Çocuğun annenin biyolojik bir parçası olması gibi insan da yeryüzünün canından kopmuş bir parçasıdır.

Toprak ve kadın arasındaki bağın en belirgin olarak doğum eylemi sırasında ortaya çıktığı görülmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde kadınların doğum vakti geldiğinde, doğrudan toprağın üzerine doğum yaptıkları bilinmektedir. Eliade, Kuzey Amerika Kızılderilileri ve Orta Asya topluluklarında da toprağa çömelerek doğum yapma geleneğinin bulunduğunu belirtmektedir (bkz. Eliade, 2003, 250-251). Kadınların, doğum yaparken toprağın doğurma gücünden destek alacaklarına inandıkları söylenebilir. Doğrudan toprağın üzerine doğan çocuk, bir anlamda asıl annesi olan toprağın bağrına doğmuş, ilk kez onunla temas etmiş olmaktadır.

Hultkrantz'a göre kadın, Toprak Ana'ın temsilcisidir; tıpkı Toprak Ana'nın yeryüzündeki bitkileri ve canlıları yaratması gibi kadın da, tarımla uğraşır ve çocuk doğurur (bkz. Hultkrantz, 1980, 53). Avcı göçebe topluluklarda, erkek sürekli av peşinde olduğu ve uzun süreler yerleşim bölgesinden ayrı kaldığı için düzenli ilgi gerektiren tarım işlerinden uzak kalmıştır. Doğada bitkilerin tohumlarının doğal oluşum süreçlerini gözlemleme fırsatı bulduğu düşünülen kadınlar, tarımın mucitleri sayılmaktadırlar. Tarımı bulan ve sırlarını bilen kadınlardır. Ekin ekmek ve büyütmek, hamile kalmak ve çocuk yetiştirmekle özdeşleştirilmiştir. Kadınların, toprağa tohum ekerken, kendilerinde bulunan yaratıcı gücü de tohuma geçirdikleri düşünülmüştür. Orinoco Kızılderililerinde, mısır ve kök ekme işi kadınlara aittir çünkü "kadınlar nasıl hamile kalmayı ve doğum yapmayı biliyorlarsa bunların ektikleri tohumlar da erkeklerin ektiği tohumlardan daha bereketli olur ve daha fazla meyve verir" (Frazer; Akt. Eliade, 2003, 259). Kadının sahip olduğu yaratma gücünün ekinleri etkileyeceği ve bereketli hasatlar getireceğine inanılmıştır.

Toprak Ana'nın yerini bazı kabilelerde Mısır Ana, Mısır Tanrıçası gibi isimlerle bilinen tanrıça almaktadır. Iraquois mitinde mısır, Mısır Ana'nın göğüslerinden doğmuştur. Abenaki halkına göre, mısırın sarı püsküllerinin olmasının sebebi Mısır Ana'nın saçlarının sarı olmasıdır (bkz. Jones ve Molyneaux, 2004, 30). Marsha C. Bol, geleceğin anneleri olarak görülen Hopi gelinlerinin mısırla özdeşleştirildiğini belirtmektedir. Bol'un aktardığına göre, Hopi gelinleri düğün töreni süresince mısır öğütürler. Düğünde mısır yemeği dağıtılır ve gelin kocasının evine giderken yüzüne mısır yemeği sürülür (bkz. Bol, 1998, 236).

Kızılderili mitolojisinde toprakla özdeşleştirilen bir diğer tanrıça da Örümcek Büyükanne'dir. Birçok kabilede Örümcek Büyükanne, dişiliğin simgesi ve toprağın koruyucusudur. İnsanları öldüklerinde toprağın rahmine geri götüren de yine Örümcek Büyükanne'dir (bkz. Marriot ve Rachlin, 1994, 285). Örümcek Büyükanne, ayrıca "Kadınların ev kurmalarını ve aile adının kadın soyu tarafından sürdürülmesini" sağlar (Hazin-Hammond, 2001,11). Hopi Kızılderilileri Örümcek Büyükanne'nin ağ gibi örerek yağmur bulutu yaptığına ve onun sayesinde ekinlerin büyüdüğüne inanırlar (bkz. Gill ve Sullivan, 1992, 6).

Umay, Örümcek Büyükanne, Mısır Ana ve daha pek çok adla Türk ve Kızılderili mitolojilerinde var olan bereket ve doğum tanrıçalarının, her iki topluluğun inanç sistemlerinde büyük yer tuttuğu görülmektedir. Çocuk doğurabilme özelliğinin, kadının sahip olduğu yaratma gücünün bir göstergesi olduğu düşünülmüştür. Bu benzersiz güç ile kadınlar, söz konusu uluslarda saygı görmüş ve toplumsal kararlarda söz sahibi olmuştur.

4.2. DOĞA VE ERKEK

Ataerkil yapıda olan Türk ve Kızılderili uluslarında yaratıcı, daha önce değindiğimiz gibi Gök 'tür. Gök Tanrı, Yüce Ruh, Gök Baba gibi isimler verilen yaratıcının erkek olduğu düşünülmüştür. Her iki ulusta da, canlıların Gök'ün Yer ile

olan evliliğinden doğdukları inancı bulunmaktadır. Yer'in kadın olarak düşünülmesinde toprağın doğurganlığının etkisi olduğu gibi, Gök'ün erkek olarak düşünülmesinde yıldırım, gök gürültüsü gibi doğa olaylarının etkisi olduğu söylenebilir. Eliade'nin belirttiği üzere, gök gürültüsü ve yıldırım, Gök'ün toprak ile olan ilişkisinde gücün göstergesidir (bkz. Eliade, 2003,100). Dolayısıyla erkeğin sahip olduğu bedensel gücün, gök gürültüsü ve yıldırımla özdeşleştirildiği söylenebilir. Gök ve erkek arasında kurulan özdeşlik, erkeğin toplumdaki yerini ve görevlerini belirlemiştir.

Toplumun düzenini sağlamada önemli bir yere sahip olan mitler, kadın ve erkeğin toplumsal rollerinin belirlenmesinde de etkili olmuşlardır. Yaratılış ve türeyiş mitlerinden başlayarak erkek ve kadının toplumsal düzendeki yeri belirlenmektedir. Yaratılış mitlerinde evreni yaratan erkek tanrının, gökyüzündeki evine çekilmesi ve dünyada olup bitenleri uzaktan denetlemesi, ailesini belirli bir mesafeden koruyan ve idare eden erkeğe benzetilebilir. Doğurduğu canlılarla sürekli bir ilişki içerisinde olan, onlara yiyecek ve barınak sağlayan Yer Ana'nın, çocuklarını büyütüp eviyle ilgilenen kadına benzediği söylenebilir. Kahramanlık mitleri, yaratılış ve türeme mitleriyle oluşturulan cinsiyet rollerini bir anlamda pekiştirmektedir. Topluluğun sürekliliğini sağlayacak cesur savaşçı modellerinin, kahramanlık mitleriyle çizildiği görülmektedir. Türk ve Kızılderili uluslarına ait mitlerde de sözünü ettiğimiz bu özellikleri görmek mümkündür.

4.2.1. Yaratılışta Erkeğin Rolü

Türk ve Kızılderili mitolojilerinde, atalara saygı gösterme ve yapılacak işlerde ölmüş ataların yardımını dilemeye dayanan, Türk mitolojisinde atalar kültü olarak adlandırılan, inanış bulunmaktadır. Atalar kültü çerçevesinde ailenin en büyük erkeğine büyük saygı duyulmakta ve evin idaresi babadan oğula geçmektedir (bkz. Çoruhlu, 2002, 61). Türklerde ve Kızılderililerde topluluk yöneticilerinin erkek olduğu bilinmektedir. Kadınlar topluluk yönetiminde söz sahibi olmakla beraber,

atalar kültü ve avcı göçebe yaşam tarzı, topluluk yönetiminin en deneyimli erkeğe verilmesine neden olmuştur. Erkeğe atfedilen yöneticilik özelliği, evrenin yaratıcısı ve idarecisi Yaratıcı Tanrı'nın erkek olarak düşünülmesiyle ilintilidir. Erkeğin aile içindeki ve toplumdaki yerini Yaratıcı Tanrı'nın sahip olduğu özelliklerin belirlediği düşünülebilir.

Gerek Türk, gerekse Kızılderili yaratılış mitlerinde yaratıcının erkek olduğu ve tek başına veya bazı hayvanların yardımıyla, sudan toprak çıkartarak dünyayı yarattığı görülmektedir. Crow Kızılderililerine ait yaratılış mitinde Yaşlı Adam Çakal (Old Man Coyote), iki kırmızı gözlü ördeğin yardımıyla önce yeryüzünü sonrada üzerindeki canlıları yaratır. Önce çamurdan erkekleri ve erkek ördekleri yaratır. Kendisi ve iki ördek için arkadaş yaratmıştır ancak yine de bir şeylerin eksik olduğunu düşünür ve kadınlarla dişi ördekleri yaratır (bkz. Erdoes ve Ortiz, 1984, 88-89). Verbitskiy tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde de önce yalnız su ve bir kuş şekline girmiş yaratıcı Ülgen vardır;

> "Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer!
> Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer,
> Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
> Uçuyor arıyordu katı bir yer, bir bucak,
> Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,
> Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu.
> Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi;
> -Tut önündeki şeyi, hemen yakala! dedi.
> [...]
> Denizden çıkan bir taş fırladı çıktı yüze,
> Hemence taşı tuttu bindi taşan üstüne!
> [...]
> Göklerin emri ile bulunca Ülgen durak,
> Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!
> [...]
> Bir Ak Ana (Ak-ene) var idi, yaşardı su içinde,
> Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde:
> Yaratmak istiyorsan sen de bir şeyler Ülgen,
> Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren!
> Deki hep, "yaptım oldu" başka bir şey söyleme!
> Hele yaratır iken "yaptım olmadı!" deme!
> [...]
> Ülgen yere bakarak "Yaratılsın yer!" demiş.
> Bu istek üzerine denizden yer türemiş.
> Ülgen göğe bakarak "yaratılsın gök demiş."
> Bu buyruk üzerine üstünü gök bezemiş" (Ögel, 1971,432-436; Akt. Çoruhlu, 2002, 98).

Yakima yaratılış mitinde de benzer şekilde yaratıcı bir erkektir ve dünyanın başlangıcında her yer sularla kaplıdır. Whee-me-me-ow-ah (Gökyüzündeki Büyük Şef), dünyayı yaratmaya karar verir ve suların sığ olduğu yere gider. Burada etrafa avuç dolusu çamur fırlatmaya başlar. Bu çamurlar büyüyerek yeryüzünü oluşturur. Gökyüzündeki Büyük Şef, daha sonra ağaçları, kökleri ve yemişleri yaratır.

> " Bir çamur topundan erkeği yaratır ve ona balık tutmasını ve avlanmasını söyler. Erkek kendini yalnız hissetmeye başladığında, Gökyüzündeki Büyük Şef kadını yaratır ve kadına nasıl giysi dikmesi gerektiğini, nasıl ağaç kabuğu ve kök bulacağını, bu köklerden nasıl sepet öreceğini öğretir. Ayrıca kadına hangi yemişleri toplayacağını ve onları nasıl kurutacağını öğretir. Kadına erkeğin getirdiği som balığı ve av hayvanlarını nasıl pişireceğini de gösterir" (Erdoes ve Ortiz, 1984, 118).

Alıntıladığımız Yakima mitinde, kadın ve erkeğe ait toplumsal rollerin, ilk kadın ve erkeğin yaratılışlarıyla beraber yaratıcı tarafından belirlendiği görülmektedir. Böylelikle yaratılış mitinde belirlenen cinsiyet rolleri mitin anlatılması yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Altaylılara ait bir yaratılış miti, tek Tanrılı dinlerdeki Adem ve Havva'nın yaratılışı ve cennetten kovuluşları hikayesine benzemektedir. Altay yaratılış miti, Yakima mitinde olduğu gibi erkek ve kadının rollerinin belirlenişine yer vermektedir. Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde, Tanrı (Kuday) ve kişi (Erlik) her şeyden önce yalnızca suyun olduğu zamanda kara kaz şeklinde suyun üzerinde uçmaktadırlar. Tanrı Kişi'ye emir vererek suyun dibinden toprak çıkarttırır ve yeryüzünü yaratır. Altay yaratılış mitinin insanın yaratılışı ve kadın ile erkeğin şimdiki durumlarını nasıl aldıklarını anlatan bölümü şöyledir:

> "Dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!" dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi:
> "Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun
> Bu sırada Erlik bir kalabalığın gürültüsünü işitti ve:
> "Bu gürültü nedir?" diye sordu. Tanrı:
> "Sen de bir hakansın, ben de bir hakanım. Bu gürültü yapan kalabalık benim ulusumdur" dedi. Erlik bu kavmin kendine verilmesini istedi. Tanrı ona:
> "Hayır, sana vermeyeceğim. Sen kendine bak" dedi. Erlik:
> "Dur bakalım. Tanrı'nın şu ulusunu bir göreyim" dedi ve kalabalığa doğru yürüdü. Bir yere geldi. Burada insanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve başka birçok canlı yaratıklar gördü ve:
> "Tanrı bunları nasıl yaratmış? Bunlar ne ile besleniyorlar?" diye düşündü. Burada bulunan insanlar bir ağacın meyvesiyle besleniyorlardı. Ağacın bir

> tarafındaki meyveyi yiyorlar, diğer tarafındaki meyvelerden ağızlarına almıyorlardı. Erlik bunun sebebini sordu. İnsanlar ona cevap verdiler:
> "Tanrı bize bu dört dalın meyvesini yemeyi yasak etti. Güneşin doğduğu yanda bulunan beş dalının meyvelerinden yemeyi buyurdu. Yılan ile köpeğe; 'Bu ağacın dört dalından yemek isteyenleri bırakma' diye emretti. Bundan sonra Tanrı göğe çıktı. Beş dalın meyveleri bizim aşımız oldu."
> Erlik Körmös bunları duyduktan sonra Törüngey denilen bir kişi buldu ve ona:
> "Tanrı yalan söylemiş, siz bu dört dalın meyvelerini de yiyiniz!" dedi. Bekçi yılan uyuyordu. Erlik onun ağzına girdi ve:
> "Bu ağaca çık!" dedi. Yılan ağaca çıktı, yasak meyveden yedi. Törüngey ile karısı Eje beraber geziyorlardı, Erlik onlara:
> "Bu meyveden yiyiniz!" dedi. Törüngey istemedi. Fakat karısı yedi, meyve çok tatlı geldi. Meyveyi alıp kocasının ağzına sürdü. 0 anda her ikisinin tüyleri dökülüverdi. Utandılar. Ağaçların altına saklandılar. Derken Tanrı geldi. Bütün ulus Tanrı'dan gizlendi. Tanrı haykırdı:
> "Törüngey, Törüngey! Eje, Eje! Neredesiniz?" Onlar:
> "Ağaç altındayız, sana varamayız" dediler. Yılan, köpek, Törüngey, Eje kabahati hep birbirlerine attılar. Tanrı yılana dedi:
> "Şimdi sen körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun, öldürsün."
> Bundan sonra Eje'ye:
> "Yasak meyveyi yedin. Körmös'ün sözüne uydun, bundan böyle sen gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekeceksin sonra öleceksin." Törüngey'e şöyle dedi:
> "Körmös'ün aşını yedin, beni dinlemedin, şeytanın sözüne kandın, onun sözüne kananlar onun ülkesinde yaşayacaklar, benim nurumdan mahrum olacaklar, karanlık dünyada bulunacaklardır. Şeytan bana düşman sen de ona düşman olacaksın. Beni dinlemiş olsaydın benim gibi olurdun. Şimdi senin dokuz oğul, dokuz kızın olsun. Bundan sonra ben kişi yaratmayacağım. Kişileri sen doğuracaksın" der (İnan, 1986, 14-19).

Blackfoot yaratılış mitinde dünyayı yaratan ve düzenini sağlayan yine bir erkektir. Yaşlı Adam (Napi) güneyden başlayarak dünya üstündeki canlıları, dağları, ormanları ve çalılıkları yaratır. Her gittiği yerde yeni bir şeyler yaratmaktadır. Yarattığı her şey birbiriyle bağlantılı ve birbiri için yararlıdır. Her hayvanı uygun olduğu yere taşımaktadır. Dağ keçilerini önce düzlüklerde yaratır ama oraya uygun olmadıklarını görünce, keçileri boynuzlarından tutup dağlara bırakır. Antilobun dağlara uygun olmadığını fark edince de onu düzlüklere yerleştirir. Böyle seyahat ederek tüm dünyayı ve üzerindeki canlıları yaratır (bkz. Lowenstein ve Verbitsky, 1997, 51).

Türk ve Kızılderili yaratılış mitlerinde yaratıcının, genellikle gökle ilişkili erkek bir tanrı olduğu görülmektedir. Türk ve Kızılderili uluslarında Yaratıcının erkek olarak düşünülmesinin, erkeğin yaratıcının yaptığı işlere benzer görevler

almasına neden olduğu söylenebilir. Yaratıcının dünyayı idare etmesi gibi Kızılderili şefin kabilesini, Türk hakanının boyunu idare ettiği söylenebilir. Yağmurlarıyla toprağı doğurganlaştıran Yaratıcı Gök gibi, erkeğin kadını doğurganlaştırdığı söylenebilir. Erkeğin de gök gürültüsü ve şimşekleriyle yüce bir güce sahip olan Gök gibi güçlü olduğu düşünülmüştür. Erkeğe atfedilen güç, kahramanlık mitlerinde, erkeğin avla ve savaşla ilişkisinde kendini göstermektedir.

4.2.2. Erkek, Av ve Savaş

Türk ve Kızılderili topluluklarında erkek, ailesinin ve genel anlamda topluluğun yiyecek ve güvenlik ihtiyaçlarını sağlamak görevini üstlenmiştir. Her iki toplumda da avcılığın ve savaşçılığın hayati bir önem taşıdığı görülmektedir. Bir erkeğin toplumda saygın bir yer sahibi olabilmesi için iyi avlanması veya iyi bir savaşçı olması gerekmektedir. Bu anlayış ad verme geleneğinde kendini göstermektedir. Türklerde ve Kızılderililerde ortak bir gelenek olan ad verme, kişilerin yaptıkları işlerle ad almalarına dayanmaktadır. Kızılderili topluluklarında doğan çocuklara geçici bir ad verilir ya da hiç ad verilmeyebilir. Çocuk erkekse avda veya savaşta gösterdiği hünerle adını hak etmelidir (bkz. Gill ve Sullivan, 1992, 208). Roux, Türk topluluklarında erkeklik adının bir insanla veya hayvanla yapılan dövüşten sonra kazanıldığını belirtmektedir (Roux, 2005, 97). Dede Korkut Kitabı'nda yer alan kahramanlar da adlarını gösterdikleri kahramanlıklara göre almaktadırlar (bkz. Kudret, 2004).

Göçebe Türk ve Kızılderili toplulukları, çevrelerindeki diğer topluluklarla av sahaları, verimli topraklar elde etmek gibi çeşitli nedenlerle savaşmışlardır. Savaşın yaşamlarının bir parçası olması nedeniyle savaşçılık kurumunun söz konusu toplumlarda gelişmiş olduğu görülmektedir. Ahmet Ali Arslan Türklerde ve Kızılderililerde kahramanlık anlayışının ve yapılan kahramanlık sonucu kazanılan lakapların paralellik gösterdiğini belirtmektedir. Arslan bu duruma Dede Korkut öykülerinden "Deli Dumrul"u ve iyi bilinen bir Kızılderili kahramanı olan "Deli At"ı

(Crazy Horse) örnek göstermektedir. "Deli" lakabı her iki toplulukta da "gözünü budaktan sakınmayan er kişi" manasında kullanılmaktadır (Arslan, 2005, 188).

Türk ve Kızılderili topluluklarında erkek çocukların küçük yaşlardan itibaren erkeklere özgü yetenekler doğrultusunda eğitilmektedirler. Avcılık yeteneklerini geliştirmek için erkek çocuklar küçük av hayvanları yakalayarak alıştırma yapmaktadırlar. Avcılıkla ilgili öğrenilmesi gereken pek çok nokta olduğundan eğitim süreci uzun sürmekte ve deneyimsiz erkek çocuklarının gerçek bir ava çıkmalarına izin verilmemektedir (bkz. Roux, 2005, 99-120). Zuni Kızılderili kabilesinde bir erkeğin iyi bir avcı olması için bu süreçte bölgede bulunan tüm kuş türlerini öğrenmesi gereklidir (bkz. Ladd, 1998, 123) Hangi kuşların tabu olduğunu, hangilerinin etinin yenilebildiğini bilmeyen bir erkek kuş avına çıkamamaktadır.

Avcı -toplayıcı yaşam tarzının Şamanlığın ve Şamanizm'in ortaya çıkma nedeni olduğu yönünde varsayımlar bulunmaktadır. Hultkrantz, bu yönde düşünen bilim adamları arasında yer almaktadır. Hultkrantz'a göre, Kuzey Amerika'daki ilk din oluşumları avcıların inanışlarından doğmuştur. Avcı topluluklar için bol av, sağlık ve güvenlik en yaşamsal sorunlardır. Kısmen sihir, kısmen din kabul edilebilecek törenlerle avcılar bol yiyecek sağlamayı garantilemeye çalışmışlardır (Hultkrantz, 1980, 141). Avcıların bu amaçlarla gerçekleştirdikleri törenlerin zamanla Şamanlığın ve Şamanizm'in temellerini oluşturduğu düşünülmektedir.

Bir erkeğin iyi bir avcı olmasında, avcılık yeteneklerinin yanı sıra, avla ilgili ruhlara saygılı olmasının etkisi büyüktür. Avdan önce ve sonra hayvan ruhlarına saygıyı ifade eden törenler düzenlenmektedir. Winnebago Kızılderilileri yaklaşan avı, av patikalarına ok atarak karşılarlar; Mandanlar bizon kılığına girerek avcılar tarafından vurulup, kesilen hayvanları taklit ederler (bkz. Hultkrantz, 1980, 141), (Resim 21). Caferoğlu, Altay Türklerinin av ile ilgili inanışlarını şöyle açıklamaktadır;

> "Altay Türk topluluklarına göre avın verimliliği ve zenginliği bazı ruhların tasarrufu altındadır. Bu ruhlar dağ ve orman ruhlarıdır. Avcılar bu varlıkların av sırasında kendilerini koruduğuna inanmaktaydılar. Altaylılar da diğer birçok

> Türk topluluğu gibi ava çıkmadan önce birtakım dinsel ibadetleri yerine getirirler ve avın başarılı olması için gereken bütün örf ve âdetlere uyarlardı"(Caferoğlu, 1972, 169; Çoruhlu, 2002, 160).

Kızılderili erkeklerinin avcılıklarıyla övünmeleri, yalan söylemeleri ve ihtiyaçlarından fazla hayvan öldürmeleri yasaklanmıştır. Bu yasaların çiğnenmesi halinde hayvanların koruyucu ruhunun insanları cezalandıracağına inanılmaktadır. Wasco Kızılderililerine ait bir öykü avla ilgili yasaklara uymanın önemini anlatmaktadır. Öykü kibirli bir adamın avla ilgili yalan söylemesinin ne denli yaşamsal sonuçları olduğunu göstermektedir. Öyküye göre, Genç Avcı kibirli babasının yalanları yüzünden daha çok hayvan avlama hırsına kapılır. İhtiyacının çok üstünde geyik öldürür. İşlediği bu suç yüzünden koruyucu hayvan ruhu tarafından terk edilen avcı kısa bir süre sonra ölür (bkz. Lowenstein ve Verbitsky, 1997, 97). Türk topluluklarında da, av hayvanlarının soyunun sürekliliğini sağlamak amacıyla koyulan benzer yasaklar bulunmaktadır. Roux, Altaylıların av çemberinde kalan hayvanlardan bir kaçının kaçmasına izin verdiklerini, böylelikle türleri yok olmaktan koruduklarını belirtmektedir (bkz. Roux, 2005, 10). Ayrıca, hayvanların çoğaldıkları mart ve ekim ayları arasında tavşan geyik gibi hayvanların avlanması yasaklanmıştır (a.g.e. 105).

Hayvanların avlanma dönemlerinde ve avla ilgili uygulamalarda koruyucu hayvan ruhlarının etkisi görülmektedir. Kahramanların koruyucu ruhları olduğuna inanılması avla ilişkilendirilmektedir. Aktardığımız öyküde görüldüğü gibi, koruyucu ruhların avcılara avlanırken yardım ettiğine inanılmaktadır. Hultkrantz'ın belirttiği gibi, avdan önce ve sonra koruyucu hayvan ruhlarına saygıda bulunulmalıdır. Bazı Kızılderili topluluklarının inanışlarında, koruyucu ruhlar, şekline girdikleri hayvanların avlanmasını yasaklarlar (bkz. Hultkrantz, 1980, 77). Türk topluluklarında ise koruyucu ruh öldüğünde, koruduğu kahramanın da öleceğine inanılmaktadır (bkz. İnan; Akt. Çoruhlu, 2002, 162).

Türk ve Kızılderili topluluklarında, erkeklerin kahramanlıklarını kanıtlamaları için ya savaşta ya da avda başarı göstermeleri gerekmektedir. Cesur

savaşçıların ve avcıların serüvenlerinin anlatıldığı destanlar Türk ve Kızılderili mitolojilerinde, toplumların değer yargılarını ve inanışlarını en güzel sergileyen eserler arasında yer almaktadır. Kızılderili mitolojisinde olağanüstü avcılarla ilgili çeşitli efsaneler bulunmaktadır. Tsimsh Kızılderililerinin Asdiwal efsanesi bunlardan biridir. Büyük bir avcı olan Asdiwal doğaüstü bir varlığın oğludur ve Güneş'in kızıyla evlenir (Gill ve Sullivan, 1992, 16). Bir Seneca efsanesi usta bir avcı ve kutsal güç sahibi Hagowanen'i anlatmaktadır. Hagowanen, yakaladığı hayvanları küçültüp kolayca taşıdıktan sonra, yeniden büyütebilme gücüne sahiptir (a.g.e., 112). Pisigsordleq adlı Eskimo efsanesi de yine üstün bir avcıyla ilgilidir (a.g.e., 239).

Oğuz Kağan Destanı'nda, genç Oğuz'un yaşadığı yerdeki büyük ormanda yaşayan hayvan sürülerini ve insanları yiyen canavarı avlayışı anlatılmaktadır. At vücutlu, geyik başlı, büyük boynuzlu bu yaratığı öldürebilmek için genç Oğuz, çeşitli hayvanları yem olarak kullanır ve sonunda mızrağıyla canavarı öldürür (bkz. Roux, 2002, 209–210). Ögel'in aktardığı Oğuz Kağan Destanı'nda bu boynuzlu canavar gergedandır (bkz. Ögel, 2001a, 48-50). Ögel, ayrıca Oğuz'un boynuzlu canavarı öldürmesiyle Altay efsanelerinde kahramanların boynuzlu hayvanlar öldürmeleri arasında bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Ögel'in aktardığı Altay efsanesi şöyledir:

> "Yedi gün geçmişti ki, oğlan başladı işe,
> Demir beşiği kırdı, kendini attı dışa.
> Yedi dağı dolaştı yedi geyik avladı,
> Boynuzlarını yonttu, birbirine bağladı.
> Öyle bir yay yaptı ki, kirişsiz olmaz idi,
> Böyle büyük yaya da, her kiriş uymaz idi.
> Duydu bir hayvan varmış, çok büyük bir canavar!
> "Bari gideyim", dedi, "Belki derisi uyar!"
> Oğlan göklere gider, devlerle de savaşır,
> Büyük bir dağa çıkar, canavara ulaşır,
> Bu ne müthiş hayvandı, bir dağa yaslanmıştı,
> Bir dağa da yatmıştı, upuzun uzanmıştı.
> Oğlana bakaraktan, sanki göz kırpıyordu, Uzun
> boynuzlarıyla, gökleri yırtıyordu!..." (A.g.e., 50-51).

Av, Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi çocukluktan erkekliğe geçiş (erginleme) sürecinde önemli bir yere sahiptir. İlk avından başarıyla dönen gençler, artık erkek olarak kabul edilmekte ve evlenebilecek konuma gelmiş sayılmaktadırlar (bkz. Roux, 2002, 210). Av bazı durumlarda savaşçılık eğitiminin bir parçası olarak görülmüştür. Avlanan hayvanla mücadele, savaşta düşman ile olan mücadeleye benzetilmiştir (bkz. Roux, 2005, 96-97). Roux, Türk metinlerinde avın savaşla aynı kefeye konduğunu ve aynı bakış açısıyla değerlendirildiğini vurgulamaktadır (bkz. A.g.e., 97).

Kuzey Amerikan yerlileri arasında Gök ve Yer ikiliğine bağlı olarak savaş ve barış ikiliği gelişmiştir. Savaş, gökyüzüyle, barış ise yer ile ilişkilendirilmiştir (bkz. Hultkrantz, 1980, 113). Kızılderili kabilelerinin çoğunda göksel varlıklar olan Güneş ve Şimşek, savaş tanrısı kabul edilmişlerdir (bkz. Alexander, 2005, 306). Türk topluluklarında savaş tanrıları ve hastalık veren bazı ruhlar göksel varlıklar olmakla birlikte, Yakutların savaş tanrıları İblis Kuha ve Ohol Uola adlı kıskançlık, düşmanlık ve acımasızlık tanrılarıdır (bkz. Çoruhlu, 2002, 32). Savaşın Gök ile ilişkilendirilmesi daha önce belirttiğimiz Gök ve erkek arasındaki ilişkinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş, Gök'e ve Gök'ün erilliği dolayısıyla erkeğe özgü bir kavramdır.

Esin, savaşçılık (alplık) geleneğinin Eski Türklerde Çu dönemine kadar dayandığını, bu dönemden itibaren savaşçıların belirli bir düzen içerisinde yetiştirildiğini anlatmaktadır (bkz. Esin, 2001, 119–126). Kızılderili topluluklarında savaşçılığa verilen önemin Türklerin savaşa verdiği önemle aynı olduğu söylenebilir. Kızılderili kabilelerinde var olan çeşitli savaş törenleri, savaş aletleri ve Pawnee Kızılderilileri arasındaki *Karga Mızrağı Topluluğu* gibi savaşta yardımcı olan gizli mistik topluluklar, savaşçılığa verilen önemi kanıtlar niteliktedir (bkz. Gill ve Sullivan, 1992, 329). Hultkrantz, Şamanların savaştan önce tılsımlar yaptıklarını vurgulamaktadır (bkz. Hultkrantz, 1980, 102). Blackfoot Kabilesinde savaş hazırlıkları sırasında *At Dansı, Büyük Dans* adlarıyla bilinen bir tören düzenlenmektedir. Cesaret ve şevk vermeyi amaçlayan dansta atlar süslenir ve kabile üyelerinin oluşturduğu çemberin içinde gezdirilir. Atların üzerine çizilen süslemeler,

at ve sahibi olan savaşçının geçmişteki başarılarını simgelemektedir (bkz. Gill ve Sullivan, 1992, 127-128).

Türk mitolojisinde Alp-Er Tunga, Bögü (Buğu) Han, Oğuz Kağan gibi üstün savaşçılara ait destanlar bulunmaktadır. Orhun anıtlarında, Kutadgu Bilig, Şehname ve Divanı Lügat-üt Türk'te anlatılan Alp-Er Tunga, çok güçlü bir savaşçıdır. Kutadgu Bilig'de Alp-Er Tunga için "Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbali ayan beyan olan Tonga Alp Er idi" denmektedir (Sakaoğlu ve Duymaz, 2002, 196). Uygur Hanı Bögü Han hakkındaki efsaneler de, onun çok yetenekli bir savaşçı olduğunu ve yeryüzünü egemenliği altına aldığını anlatmaktadır. Efsaneye göre, Bögü Han ve ordusu akınları sırasında o kadar uzağa gitmiştir ki, vardıkları yerde "[...] insana benzeyen acayip mahluklara da rastladılar. Bu insanların elleri, ayakları tıpkı hayvanlara benziyordu. Bunları görünce, artık bundan sonra insanların bulunmadığını anlamışlar ve geri dönmüşlerdi" (A.g.e., 212-213). Oğuz Kağan Destanı'nın bir bölümünde Oğuz'un köpek başlı insanlar ülkesine yaptığı seferler ve bu mitsel insanları yenişi anlatılmaktadır (bkz. Ögel, 2001a, 64–67).

Gill ve Sullivan, savaşın Amerikan Kızılderilileri arasında çok eski bir sanat olduğunu, Kızılderili mitolojisinde savaş ve savaşçılarla ilgili pek çok mit ve efsanenin yer aldığını belirtmektedirler. Crow Kızılderililerinin efsanesinde, adı "Dört Kez Dans Et" anlamına gelen Andicicopec adlı savaşçı anlatılmaktadır. Andicicopec, vücuduna silah işlemeyen, cesur ve merhametli bir savaşçıdır (Gill ve Sullivan, 1992, 11). Blackfoot Kızılderililerinin savaşçı kahramanı Atsitsi (Keskin Çığlıklı Baykuş), çocukluğundan itibaren bir kahraman olacağını belli etmektedir. Atsitsi, çocukken diğer çocuklarla oynamak yerine, kuşlara ve diğer hayvanlara dua etmekte, kendisine güçlü bir savaşçı olabilmesi için yardım etmelerini dilemektedir. Atsitsi 14 yaşına geldiğinde, babasından izin alarak Cree kabilesiyle yapılan bir savaşa katılır. Savaş meydanına gelindiğinde Atsitsi giysilerini çıkarıp babasının kendisine verdiği kartal tüyünden yapılmış başlığı takar, silah olarak da yanına yalnızca küçük baltasını almıştır. Yaşlı savaşçılar, şaka yaptığını sanıp geride kalması için Atsitsi'yi uyarırlar, ancak genç savaşçı diğerlerini önünden giderek büyük bir zafer kazanmalarını sağlar (bkz. A.g.e., 18). Türk ve Kızılderili

mitolojilerinden kahramanlık öykülerine örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kahramanlık öykülerinin odağını, evrenle uyum içinde davranan, kutsal ruhlara saygılı olan erkeğin savaşta veya avda başarısı oluşturduğu söylenebilir.

Alıntıladığımız efsane ve inanışlara dayanarak Türk ve Kızılderili mitolojilerinde erkeğin doğayla ilişkisinin en çok av ve savaş alanlarında belirginleştiği söylenebilir. Gök ve onun temsil ettiği güç ile ilişkilendirilen erkeğin, yaşamsal ihtiyaçların sağlanması sırasında doğayla bir avcı veya savaşçı olarak karşılaştığı görülmektedir. Bu bağlamada, Türk ve Kızılderili uluslarının inançlarının av gibi öldürmeye dayalı bir eylemde dahi doğaya saygılı olmayı öngörmesi, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde doğaya atfedilen kutsallığı vurgular niteliktedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler; küreselleşme, dünya kültürü, dünya köyü gibi kavramları beraberinde getirmiştir. Küreselleşme, tüm ulusların ortak bir kültürde birleşme yolunda olduğuna işaret etmektedir. Küreselleşmeye bir nevi tepki olarak, ulusal kültürlerin ve bu kültürlere özgü özelliklerin önem kazandığı, tüm sanat dallarında olduğu gibi edebiyatta da uluslara özgü (etnik) unsurlara ilginin arttığı görülmektedir. Ulusların kendine özgü niteliklerinin, en duru biçimde yansıtıldığı sözlü edebiyat eserleri olan mitlerin de bu süreçte önem kazandığı söylenebilir. Mitolojiler ulusal kültürlerin en temel özelliklerini yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumların ortak özelliklerini ve birbirleriyle olan karşılıklı etkileşimlerini de açığa çıkarmaktadır. Bu nedenle mitoloji, pek çok farklı bilim ve sanat dalı ile sürekli ilişki içerisinde olan karşılaştırmalı edebiyat biliminin temel çalışma alanlarından biri olmuştur. İlk dönemlerinde araştırmaları edebiyat eserleriyle sınırlı kalmış karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları, gelişen teknoloji ile medyalar arasılık ve disiplinler arasılık kavramlarının benimsenmesiyle farklı disiplinler ile ilişki içerisine girmiştir.

Bu karşılaştırmalı çalışmada, aralarındaki coğrafi uzaklığa rağmen, Şamanizm ve köken bağı nedeniyle kültür ve inanç bakımından pek çok ortak özelliğe sahip olan Hıristiyanlık öncesi Kızılderili ve İslamiyet öncesi Türk uluslarında oluşmuş mitolojilerde insan ve doğa ilişkisi, analitik ve karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiştir.

5.1. SONUÇ

Karşılaştırmalı bir çalışma olan araştırmamızda, öncelikle mit ve karşılaştırmalı edebiyat kavramlarının tanımına yer verilmiştir. İnsanın, doğayla ilk karşılaşmasının ardından gördüğü ve hissettiği her varlığı, olguyu ve olayı açıklama çabasından doğan mitler, toplum düzenini sağlamada önemli bir yere sahiptirler. Bu

çerçevede, mitlerin bir çeşit toplumsal bağ olduğunu söylemek mümkündür. Mitoloji, genel edebiyat bilimi ve karşılaştırmalı edebiyat biliminin temel çalışma alanlarından biridir. Mitolojilerin karşılaştırıldığı çalışmamızda, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde de pek çok ortak nokta bulunduğu görülmüştür. Çeşitli araştırmalar sonucunda, bu benzerliğin kökeninde, Asya ve Amerika kıtasının Bering boğazı ile birbirine bağlı olduğu dönemde yaşanmış büyük göçlerde olduğu tespit edilmiştir.

İkinci bölümde, Orta Asya, Kuzey Asya ve Kuzey Amerika dışında, Afrika, Endonezya, Okyanusya, Nepal, Tibet ve daha başka pek çok bölgede varlığı bilinen Şamanizm'in, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde kutsallıkla ve dolayısıyla insanın kutsal olanla ilişkisini belirlediği sonucuna varılmıştır. Dünyanın fiziksel dünya ve ruhların hakim olduğu öte dünya; insanın ruh ve beden olmak üzere çift olduğu anlayışına dayalı Şamanist dünya görüşü, Şamanizm'in ve Şamanist uygulamaların temelini oluşturmaktadır. Şamanizm'de Şaman adı verilen din adamları, öte dünyayla iletişim kurabilen ve öte dünyadan geldiğine inanılan hastalıklara ve felaketlere çare bulmaya çalışan kişilerdir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde Şamanın her türlü özelliğinin ve Şamanist uygulamaların benzerlik gösterdiği görülmüştür. Her iki mitolojide de Şamanın sağaltım ve kurban sunma gibi amaçlarla düzenlediği törenlerin benzer bir biçimde işlediği anlaşılmıştır. Ayrıca Şamanın tören esnasında kullandığı Şaman giysisi, davul, çıngırak gibi eşyaların ve bunlara yüklenen anlamların da söz konusu mitolojilerde benzer olduğu belirlenmiştir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde, elde edilen verilerde Türk ve Kızılderili mitolojilerinin genel çerçevesini Şamanizm'in ve bunun sonucunda ortaya çıkan doğanın kutsallaştırılmasının oluşturduğu görülmüştür. Her iki kültürün mitolojilerinde de, doğada canlı cansız var olan her şeyin bir ruhu bulunduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla doğadaki canlı cansız her varlık kutsal sayılabilmektedir. Her iki mitolojide de ortak olan Gök/ Yer (Yer/Su) dikotomisinin insanın doğayı algılayışını ve anlamlandırışını belirlediği görülmüştür. Gök/ Yer (Yer/Su) dikotomisinin, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde ortak olması nedeniyle, evren tasarımlarının ve Gök Tanrı inancı dolayısıyla evrenin algılanışının söz konusu mitolojilerde ortak olduğu belirlenmiştir. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde kutsal

atfedilen yerler, maddeler, hayvanlar ve bitkiler ile ilgili bölümlerde, animizm, fetişizm ve Şamanizm'e dayanan pek çok ortak inanış olduğu görülmüştür.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, söz konusu ulusların mitolojilerinde kadının ve erkeğin konumu ayrı ayrı ele alınmış, insan ve doğa ilişkisi ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışılmıştır. Türk ve Kızılderili mitolojisinde, insanın doğayı algılayışı ve anlamlandırışının benzer olduğu söylenebilir. Türkler ve Kızılderililerde Gök-Yer dikotomisine dayanan evren tasarımının, kadın ve erkeğin doğadaki konumunu etkilediği görülmüştür. Gök, her iki toplumda da yaratıcıdır ve erkek olduğu düşünülmüştür. Yer ise, tüm canlıları doğuran ve besleyen bir kadın olarak düşünülmüştür. Gök ve erkek, Yer ve kadın arasında kurulan bu ilişkinin, Türk ve Kızılderili mitolojilerinde kadın ve erkeğin yerini ve doğa ile olan ilişkilerini belirlediği görülmüştür. İncelenen mitlerde ve efsanelerde, kadının Toprak Ana olarak da adlandırılan Yer ile özdeşleştirildiği ve Yerin sahip olduğu düşünülen güçlerin kadına atfedildiği tespit edilmiştir. Kadının doğa ile olan ilişkisinin üretkenlik ve analık kavramlarıyla tanımlandığı ortaya çıkmıştır. Erkeğin doğa ile olan ilişkisi ise, savaşçılık ve avcılık kavramlarına dayanmaktadır. Türk ve Kızılderili mitolojilerinde kahramanlık öykülerine sıkça rastlanmakta, erkek çocuklar avda veya savaşta kahramanlık göstermedikleri sürece ad alamamaktadırlar. Her iki ulusta da iyi bir savaşçı ve avcı olmanın erkeğin toplumdaki yerini belirlemede son derece önemli olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, Orta ve Kuzey Asya Türk toplulukları ile Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında, kıtaların birbirinden ayrı olmadığı dönemlerde gerçekleşen göçler ve Şamanizm inancına dayandırılan genetik bir bağ olduğu görülmüştür. Edebiyatın (sözlü ve yazılı) bir üst kültür olduğu göz önünde bulundurulursa, edebiyatın kültürün en iyi taşıyıcısı olduğu, bu bağlamda edebiyat karşılaştırmalarının bir kültürü her yönüyle tanımada önemli bir araç olduğu söylenebilir. Kaynaklardan ve verilerden de anlaşıldığı kadarıyla, Şamanizm zemininde birleşen Türklerin ve Kızılderililerin yaşadıkları evreni ve doğayı açıklayabilmek için temelde benzer şeylere inandıkları, benzer biçimde ilişki kurup (doğa-insan, insan-insan), benzer ürünler verdikleri görülmüştür.

5.2. ÖNERİLER

Türk ve Kızılderili mitolojilerinde insan- doğa ilişkisinin incelendiği bu çalışmanın, karşılaştırmalı edebiyat alanında bundan sonra yapılacak karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türk ve Kızılderili mitolojilerinin tema, motif ve sembol bakımından son derece zengin oldukları bilinmektedir. Bu çalışmada, araştırmanın kapsamı gereği sınırlı bir alana değinilmiştir. İleride Türk ve Kızılderili mitolojilerinin karşılaştırılması alanında çalışmak isteyecek araştırmacılara şu konular önerilebilir:

a) Türk ve Kızılderili mitolojilerinde Şamanizm inancının etkisiyle renklerin, özellikle evren tasarımıyla ilgili olan dört ana rengin mitlere ve folklora yansımasının araştırılması.
b) Türk ve Kızılderili mitolojilerinde kutsal sayıların ve sayı sembolizminin araştırılması.
c) Türk ve Kızılderili mitolojilerinde kutsal hayvanların ve hayvan sembolizminin araştırılması.
d) Türk ve Kızılderili mitolojilerinde ölüm, ölümle ilgili adetler ve öte dünya inanışlarının incelenmesi.
e) Tek tanrılı dinlerin Türk ve Kızılderili mitolojilerine etkisinin araştırılması.
f) Türk ve Kızılderili topluluklarında günümüzde yaşamaya devam eden Şamanizm uygulamaların araştırılması.
g) Türk ve Kızılderili edebiyatlarında mitolojik unsurların incelenmesi.
h) Türklerde ve Kızılderililerde şifa kaynağı olarak bitkilerin incelenmesi.
i) Her iki ulusta ontolojik anlayışın incelenmesi.
j) Türk ve Kızılderili toplumunda yaşayan gelenek ve göreneklerin (giyim, aile, evlilik, yiyecek, müzik, sanat) araştırılması.
k) Sözlü kültür kaynağı olarak Türk ve Kızılderili masallarının karşılaştırılması.

KAYNAKÇA

Alexander, H. B. (2005). *Native American Mythology*. New York: Dover Publications Inc.

Aliyeva, T. (2000). Türk Dünyası ve Kızılderililerde Kurt Motifi. *Türksoy Dergisi*. Sayı:1, s.40-43.

Aliyeva, T. (1997). *James Fennimore Cooper*. Bakü: Üniversitet Yayınevi.

Arslan, A.A. (2006). Amerikan Kızılderili Şamanizmi İle Orta Asya–Sibirya Türk Şamanizm'inin Benzerlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Bişkek: KTMÜ Yayınları, Sayı:15, s.21-38.

Arslan, A.A. (2004). *Ataların İzi İle: Orta Asya'dan Amerika'ya Türk Kültürünün Göçü*. Ankara: Berikan Yay.

Arslan, M. (2006). Türk Destanlarında Evren Tasarımı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Halkbilim Araştırmaları*. Erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/arslan_evren_tasarimi.pdf, (15.06.2006).

Aytaç, G. (2003). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.

Ballantine, B. ve I. Ballantine (Ed.). (2001). *The Native Americans: An Illustrated History*. Massachusetts: JG Press.

Barbeau, M. (1975). The Career of a Medicine-Man. *Teachings from the American Earth: Indian Religion and Philosophy*. Tedlock, D. & Tedlock, B. (drl.). New York: Liveright Publishing Corporation, s. 3-19.

Bayladı, D. (2005). *Mitoloji Sözlüğü: Klasik Mitologyada Tanrılar-Olaylar-Kahramanlar*. İstanbul: Say Yayınları.

Bear, S.& Wind, W. (1984). *Kızılderililerde Burçlar: Şifa Çemberi*. (Çev. K. Çalışkan). İstanbul: Sungur Yay.

Bol, M. C. (1998). Nature as a Model for American Indian Societies: An Overview. *Stars Above, Earth Below: American Indians and Nature*. Bol, M. C. (drl.) Colorado: Roberts Rinehart Publishers, s. 231–254.

Buluç, S. (2004). Şamanizm. Erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/21.php, (13.07.2006).

Burland, C. (1991). *North American Indian Mythology*. New York: Peter Bedrick Books.

Cousins, E. (1997). Mountains Made Alive: Native American Relationships with Sacred Land. *Cross Currents*. New York: Association for Religion& Intellectual Life. Winter 96/97, Vol. 46, Issue 4, s. 497-510.

Cuddon, J.A. (1999). *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. England: Penguin Books.

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çoruhlu, Y. (2004). Türk Mitolojisi ve Sanatında Tanrıça Fikri. *Varlık Dergisi*. İstanbul: Varlık Yayınları, Sayı: 1164, s.17-21.

Delaby, L. (2000). Efendi Ruhlar ve Şamanizm: Sibirya. (Çev.Y. Koç). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü.* (drl.Y. Bonnefoy). Ankara: Dost Kitabevi. Cilt I, s. 210-217.

Eliade, M. (1990). Myths and Mythical Thought. *The Universal Myths: Heroes, Gods, Triksters and Others*, (drl. A. Eliot). New York: Meridian Books. S.15-40.

Eliade, M. (1993). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev. S. Rifat). İstanbul: Simavi Yayınları.

Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (Çev. İ. Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev.L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Erdoes R. & Ortiz, A. (drl.) (1984). *American Indian Myhts and Legends.* New York: Pantheon Books.

Erhat, A. (1993). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fiske, J. (2002). *Mitler ve Mit Yapanlar*. (Çev. U. Tuğlu). Ankara: Öteki Yayınevi.

Gill S.D. & Sullivan, I. F. (1992). *Dictionary of Native American Mythology*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma.* (Çev. C. Picard). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Gültekin, A. (2001). Karşılaştırmalı Edebiyat Öğretimi İçin Bir Model Önerisi. *I. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (drl. A. Gültekin). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, s.343-357.

Hamilton, E. (1997). *Mitologya.* (Çev. Ü. Tamer). İstanbul: Varlık Yayınları.

Hazen-Hammond, S. (2001). *Örümcek Kadının Ağı.* (Çev. Ş. Kamçez). İstanbul: Alfa Yayınları.

Corbineau-Hoffmann, A. (2000). *Einführung in die Komparatistik.* Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Hultkrantz, Å. (1980). *The Religion of the American Indians.* (Çev. M. Setterwall), Berkeley: University of California Press.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İşler, E. (2004). *Andre Gide'i Mitlerle Okumak.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Jaffe, A.J. (1992). *The First Immigrants from Asia: A Population History of the North American Indians.* New York: Plenum Press.

Jones, D.M. & Molyneaux B. L. (2004). *Mythology of the American Nations: An Illustrated Encyclopedia of the Gods, Heroes, Spirits, Sacred Places, Rituals and Ancient Beliefs of the Noth American Indian, Inuit, Aztec, Inca and Maya Nations.* New York: Hermes House.

Jorgensen, J. G. (1980). *Western Indians: Comparative Environments, Languages, and Cities of 172 Western american Indian Tribes.* San Francisco: W.H. Freeman Company.

Kefeli, E. (2000). *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri.* İstanbul: Kitabevi.

Kudar, S. M. (2004). *Muatazmayinşatürta*, Balıkesir: Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi Kültür Yayınları.

Kudret, C. (drl.) (2004). *Dede Korkut Hikâyeleri.* İstanbul: Varlık Yayınları.

Ladd, E.J. (1998). Ethno- Ornithology of the Zuni. *Stars Above, Earth Below: American Indians and Nature.* Bol, M. C. (drl.) Colorado: Roberts Rinehart Publishers, s. 119-137.

Lowenstein, T. & Vitebsky, P. (1997). *Mother Earth, Father Sky: Native American Myth.* Amsterdam: Time Life Books.

Mackenzie, D. A. &. Squire, C. (1992). *Encyclopedia of Myth and Legend in Art, Religion, Culture and Literature.* Vol.7. Delhi: Caxton Publications.

Marriot, A. & Rachlin, C. K. (1994). *Kızılderili Mitolojisi.* (Çev. Ü. Özünlü). Ankara: İmge Kitabevi.

Müler, W. (2000). *Kızılderililerin Dinleri.* (Çev. A. Kırım). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Necatigil. B. (1973). *100 Soruda Mitologya.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Olsen, S.L. (1998). Animals in American Indian Life: An Overview. *Stars Above, Earth Below: American Indians and Nature.* Bol, M. C. (drl.). Colorado: Roberts Rinehart Publishers, s.95-118.

Ögel, B. (2001a). *Türk Mitolojisi I.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (2001b). *Türk Mitolojisi II.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Perrin, M. (2003). *Şamanizm.* (Çev. B. Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Reynolds, G. C. (2003). A Native American Water Ethic. *Transacıons.* Vol. 90, s.143–161.

Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi.* (Çev.K. Atken vd.) Ankara: İmge Kitabevi.

Roux, J.P. (1999). *Eskiçağda ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm.* (Çev. A. Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, J.P. (2001). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık.* (Çev. L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Roux, J.P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini.* (Çev. A. Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, J.P. (2002). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar.* (Çev. A. Kazancıgil ve L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A. (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sivri, M. (2001). Ganga'da Çağcıl Mitolojik Unsurlar ve İnsanın Evrimleşmesi. *Roman Kahramanı Fadiş'in Doğumunun 30. Yılında Çağdaş Türk Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarı Gülten Dayıoğlu ve Yazını Sempozyumu Kitabı.* (drl. A. Gültekin). Eskişehir: Altın Kitaplar Yayınevi, s.157–163.

Spence, L. (1993). *North American Indians.* London: Studio Editions.

Toprak, N. (1998). *Mezopotamya (Sümer-Asur-Babil), Türk ve Kızılderili Mitolojilerinin Mukayesesi.* Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Underhill, R. M. (1969). *Papago Indian Religion.* New York: AMS Press.

Utley, F. L. (2005). Myth In Biblical Times. *Dictionary of History of Ideas*. E-text. Vol.3, s. 276–286, erişim: http://Etext.Lib.Virginia.Edu/Dichist/Dict.Html, 20.11.2005.

Versluis, A. (1994). *Elements of Native American Traditons*. Rockport: Element.

Williams, J. (1994). Meaning Wolf. Erişim: http://www.mnforsustain. org/wolf_meaning_wolf.htm, 17.06.06.

İnternet Kaynakları

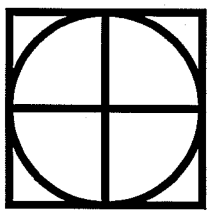
(02.05.2006). http://en.wikipedia.org/wiki/Comparative_mythology.

(14.07.2006). http://www.lapahie.com/Sacred_Mts.cfm

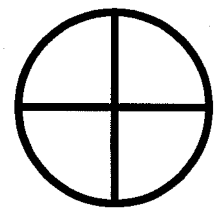
(17.07.2006). http://www.indians.org/welker/creation.html.

(21.07.2006). http://www.firstpeople.us/fp-html-legends/WaterSpiritsGiftOfHorses-Blackfoot.html.

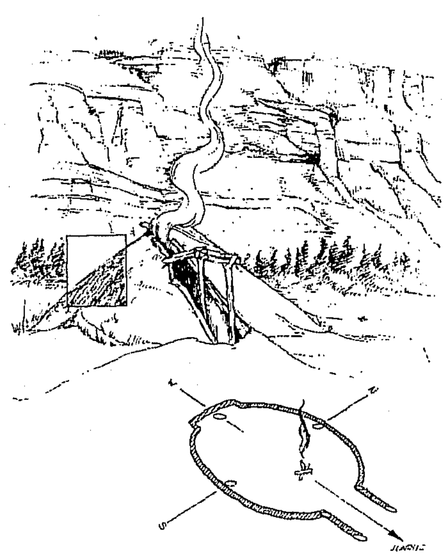
RESİMLER VE ŞEKİLLER

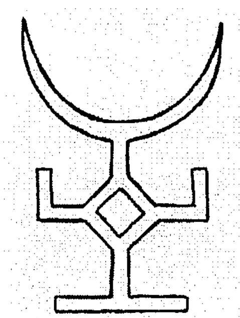
Şekil 1. Türk ve Kızılderili İnanışında Evren.

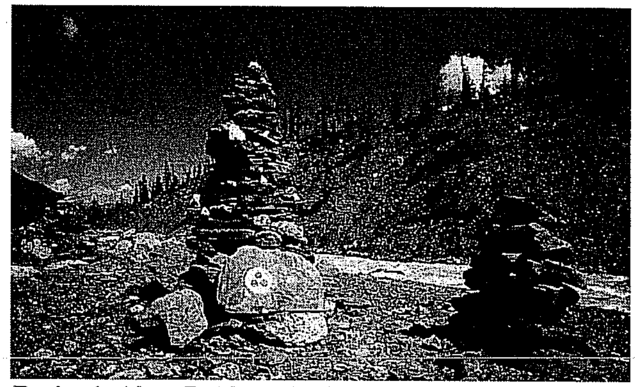
Şekil 2. Kızılderililerde Dört Yön ve Dört Rüzgârı Temsil Eden Daire İçinde Artı.
Aynı şekil Eski Türklerde de dört yönü temsil etmektedir (bkz. Esin, 2001, 31).

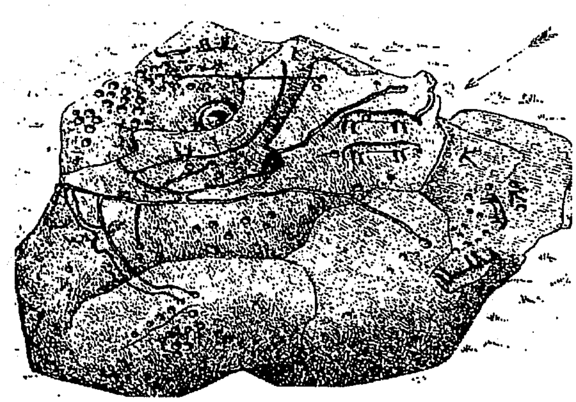
Şekil 3. Beş Direkli Hogan ve Zemin Planı
Yaratılış mitine uygun olarak giriş kapısı doğuyu görmek zorunda olup, içeri giren kimse soldan sağa saat yönünde hareket etmelidir.
Çizim, Snowden Hodges (Bol, Ed. 1998, 86).

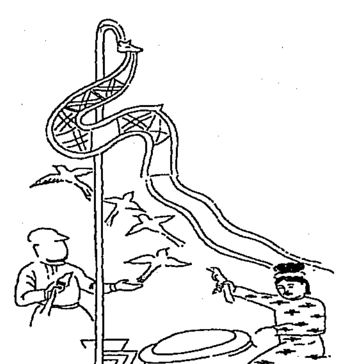
Şekil 4. Gök ile Yer Arasında İnsan.
Göktürk devri kaya resmi (Çoruhlu, 2002, 96).

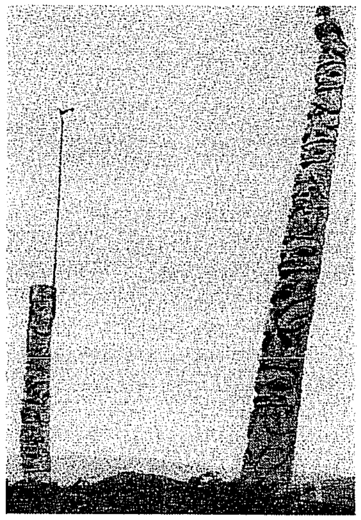
Resim 1. Altay Dağlarında Ak Su Adı Verilen Derenin Kenarındaki Obalar (Fotoğraf: Sinan Anadol, Atlas Dergisi, 2000, 92).

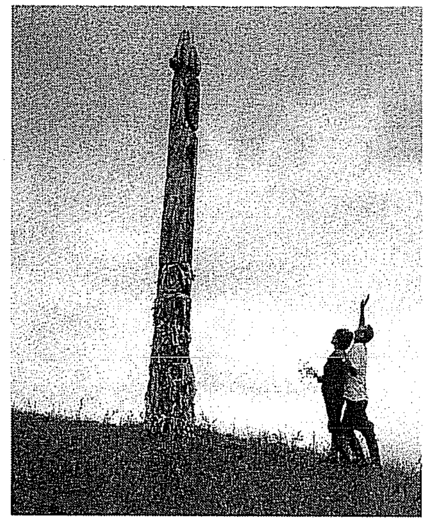
Resim 2. Sibirya'daki Kanabas Dağı'nda Kurban Ayini Kayası. (a.g.e., 101).

Resim 3. Bir Uygur Duvar Resminde Böri (Kurt) Başlı Bayrak (Esin, 2001, 90).

Resim 4. Haida Kızılderililerine Ait Totem Direkleri (Hultkrantz, 1980).

Resim 5. Altaylılara Ait Tös (Serge) Direği. Totem direkleri ile benzerliği dikkat çekicidir. (Fotoğraf: S. Anadol, Atlas Dergisi, 2000, 82).

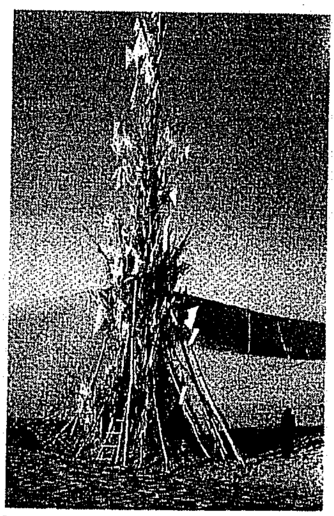
Resim 6. Yakut Şamanı (Çoruhlu, 2002, 62).

Resim 7. Inuit Kızılderili Şamanı ve Tedavi Ettiği Çocuk (Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 110).

Resim 8. Sağaltma Töreni Yapan Bir Tlingit Kızılderili Şamanı (Hultkrantz, 1980).

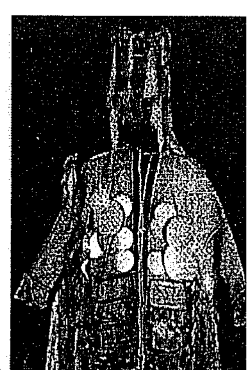
Resim 9. Göğe Yolculuğu Sırasında Türk Şamanın Kullandığı Direk. (Çoruhlu,2002, 69).

Resim 10. Kızılderililerde Benzer Amaçla Kullanılan Kutsal Ağaç. (Hultkrantz, 1980).

Resim 11. Tunguz Şaman Elbisesi (Bonnefoy, 2000, 214).

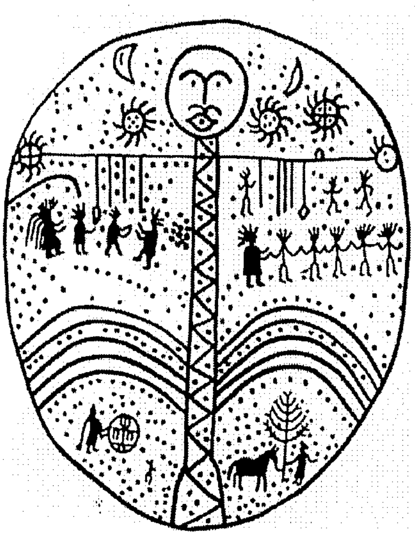
Resim 12. XIX. y.y. Sibirya Şaman Elbisesi (Çoruhlu, 2002, 71).

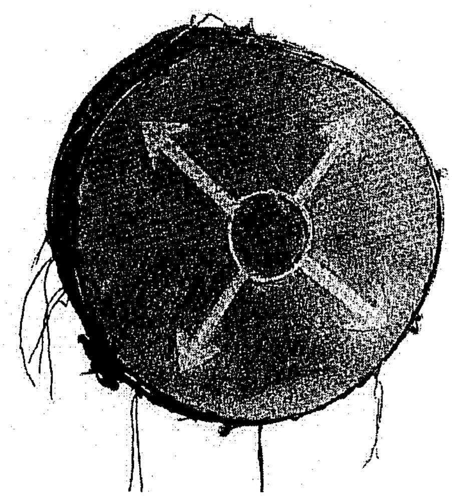
Resim 13. Geyik Kılığında Tunguz Şamanı (Bonnefoy, 2000, 216).

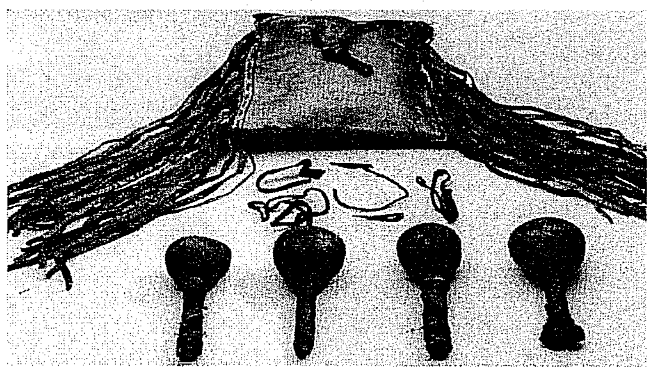
Resim 14. Ayı Postu Giymiş Bir Blackfoot Şamanı, Tablo 1832 yılında George Catlin tarafından yapılmıştır. (Lowenstein ve Vitebsky, 1997, 99).

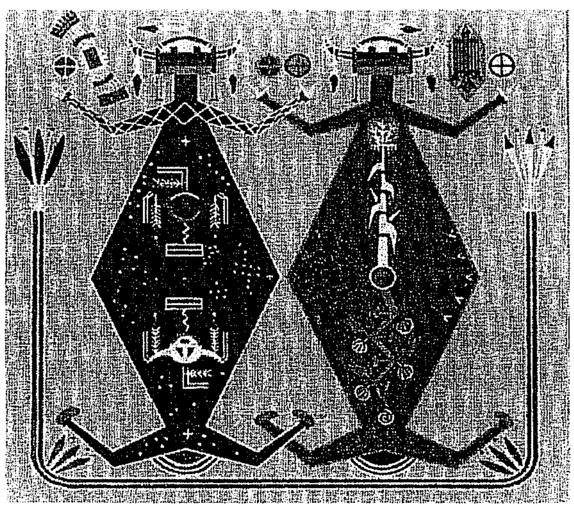
Resim 15. Sibirya Şaman Davulu (çizim, http://nosamidrumsiberiansiberian08.pgn.).

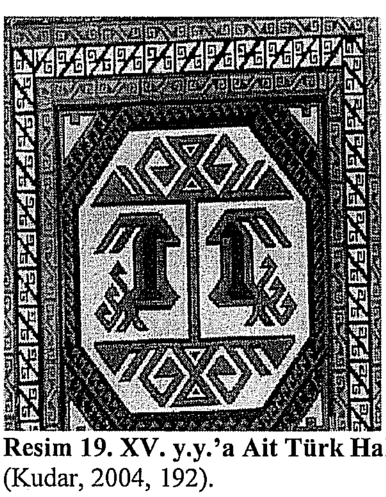
Resim 16. Dört Yönün Temsil Edildiği Pawnee Davulu (Burland, 1991, 80).

Resim 17. Blackfoot Şifa Kesesi ve İçindekiler (Hultkrantz, 1980).

Resim 18. Gök Baba ve Yer Ana, Navajo Kum Resmi
(Bol, 1998, 20).

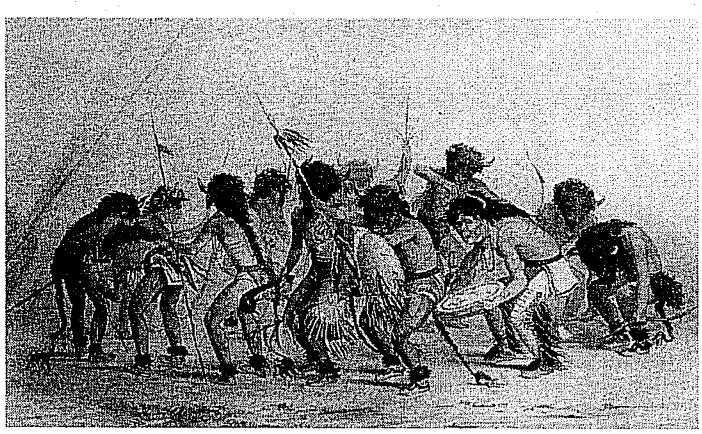
Resim 19. XV. y.y.'a Ait Türk Halısı
(Kudar, 2004, 192).

Resim 20. Günümüzde Üretilen Kızılderili Halıları,
Colorado (A.g.e., 60).

Resim 21. Keçeden Yapılmış Nazarlık Üzerinde Umay Figürü
(Çoruhlu, 2002, 43).

Resim 22. Bizon Dansı Yapan Ova Kızılderilileri
(Lowenstein ve Verbitsky, 1997, 95).